

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 1 (71)

Київ-2015

ББК 65.04

- Науковий збірник під назвою «Економічна географія» заснований у січні 1966 р.
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15)
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями «Географічні науки».
- Атестовано Вищою атестаційною комісією України, Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 10 березня 2010 р.
- Видавець: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Виходить двічі на рік.

Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / [Ред. кол.: Я.Б.Олійник (відп. ред) та ін.] – 2015. – Вип. 1 (71). – 98 с.

Науковий збірник “Економічна та соціальна географія” висвітлює актуальні питання теорії, методології й методики суспільної географії, а також прикладні здобутки у цій галузі. Журнал вміщує також інформацію про видатних учених та педагогів, історичні пам’ятні дати, огляди та рецензії, хроніку подій. Місія збірника: сприяння поширенню географічних знань та географічного мислення, створення платформи для обміну знаннями, результатами досліджень, теоріями та поглядами серед науковців-географів.

Редакційна колегія:

Олійник Я.Б., член-кор. НАПН України, д-р екон. наук, проф. (відп. ред.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Мезенцев К.В., д-р геогр. наук, проф. (заст. відп. ред.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Ішук С.І., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Пістун М.Д., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Шищенко П.Г., член-кор. НАПН України, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Степаненко А.В., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Загородній В.В., к-т геогр. наук, проф.; *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

Гладкий О.В., д-р геогр. наук, доцент; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Запотоцький С.П., д-р геогр. наук, доцент; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Любіцева О.О., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Яценко Б.П., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Бейдик О.О., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Смірнов С.Г., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Масляк П.О., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Хвесик Ю.М., д-р екон. наук, доц.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Мельничук А.Л., к-т. геогр. наук, доц.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Гнатюк О.М., аспірант (відп. секретар); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Міжнародна редакційна колегія:

Анохін А.О., д-р геогр. наук, проф.; *Санкт-Петербурзький державний університет, Росія*

Бредіхін А.В., д-р геогр. наук, проф.; *Московський державний університет імені М.В. Ломоносова, Росія*

Даниленко А., д-р геогр. наук, проф.; *університет Нью-Йорку, США*

Касімов М.С., д-р геогр. наук, проф.; *Московський державний університет імені М.В. Ломоносова, Росія*

Петін О.М., д-р геогр. наук, проф.; *Белгородський державний університет, Росія*

Плюсін В.М., д-р геогр. наук, проф.; *Інститут географії ім. В. Б. Сочави, Росія*

Стебельський І., д-р геогр. наук, проф.; *Віндзорський університет, Канада*

Федотов В.І., д-р геогр. наук, проф.; *Воронезький державний університет, Росія*

Штогрін Д., д-р геогр. наук, проф.; *Іллінойський університет, США*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2, Київський національний факультет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії, тел. 521-32-04, 521-32-24

Офіційний веб-сайт: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015

THE ACTIVITY OF REGIONAL POPULATION: PRINCIPLES OF FORMATION AND STRUCTURE

¹Yaroslav OLIYNYK, ²Tetiana NICH, ³Gennadiy GOLUB

^{1,2}Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

³Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine

^{1,2}geography@univ.kiev.ua

Abstract: The article describes and reveals the essence of regional life activities and lifestyle. The authors have identified spatio-temporal approaches to the study of life activities and defined its blocks. Regional life activities are presented as a complete functional system. Analysis presented deals with the economic, social, moral, psychological and intellectual states of the population. Also, the systems of regional life activities were classified and the principles of life activities formation were formulated in the article.

Key words: life activities, territorial structure of the population, the principles of formation

UDC: 911.3

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ: ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ І СТРУКТУРА

¹Ярослав ОЛІЙНИК, ²Тетяна НИЧ, ³Геннадій ГОЛУБ

^{1,2}Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

³Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна

^{1,2}geography@univ.kiev.ua

Анотація: Розкрита сутність життєдіяльності населення регіону. Охарактеризовано спосіб життя. Виявлені просторово-часові підходи до вивчення життєдіяльності населення. Висвітлено блоки життєдіяльності населення. Життєдіяльність населення регіону представлена як цілісна функціональна система. Проаналізовано економічний, соціальний, морально-психологічний та інтелектуальний стан населення. Встановлено типи системи життєдіяльності населення. Сформульовані принципи формування життєдіяльності населення.

Ключові слова: життєдіяльність населення, територіальні структури життєдіяльності населення, принципи формування

УДК: 911.3

Постановка проблеми. В останні роки увага географів все більше зміщується до тих соціальних явищ, які в новій системі цінностей набувають значної уваги, але поки що недостатньо висвітлені у науковій літературі. Це соціальна й економічна нерівність, військові конфлікти, політична й адміністративна влада, добробут (якість життя), економічна недорозвиненість, залежність, злочинність, спорт тощо. Все це підтверджує ту тенденцію в суспільній географії, що складається впродовж останніх десятиріч і суть якої полягає у тому, що центральним об'єктом дослідження постає людина разом із її

різноманітними взаємовідносинами з суспільством і природою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у розв'язання проблем пов'язаних із просторовими та соціально-економічними аспектами життя людини, зробили М. Т. Агафонов, О. І. Алексєєв, А. Б. Альохін, А. О. Анохін, Г. В. Балабанов, Є. Ф. Вальчук, А. П. Голіков, І. В. Гукалова, О. А. Долінін, А. І. Доценко, Ф. Д. Заставний, В. В. Загородній, С. І. Ішук, Р. М. Кабо, П. С. Коваленко, Г. М. Лаппо, О. В. Машкова, Я. Б. Олійник, М. М. Паламарчук, М. Д. Пістун, Ю. І. Пітюренко, А. С. Пузанов, Л. Г. Руденко, А. В. Степаненко, О. У. Хомра, М. І. Фашевський,

О. І. Шаблій та інші. Варто відзначити, що в суспільно-географічних дослідженнях, суспільному розвитку, як цілісному процесу приділялась незначна увага. Зокрема, питання територіальної організації населення регіону висвітлене недостатньо та потребує поглибленого дослідження.

Метою статті є розкриття особливостей формування життєдіяльності населення регіону, принципів його розвитку та структури.

Виклад основного матеріалу. Дослідження всієї різноманітності відносин між людиною, суспільством і природою саме і формує зміст такої важливої, на наш погляд, категорії суспільної географії як життєдіяльності населення. Даному поняттю ще не приділено належної уваги у науковій літературі, але разом із тим слід зазначити, що спроби його обґрунтування у географії вже були й раніше. Вперше необхідність для соціальної географії вивчати спосіб життя у всьому комплексі запропонував Р. М. Кабо [10]. Свого часу його виступи, а також доповідь на з'їзді географічного товариства СРСР (1947 р.) піддалися критиці. Частково це пояснювалося загальним «лівацьким» переконанням того часу проти уваги щодо населення як об'єкта економіко-географічного дослідження, а частково тим, що трактування способу життя за Р. М. Кабо меншою мірою, ніж потрібно було б, відображало найважливіші економічні аспекти цього поняття, і замінювалися (в перших, ранніх його працях) деякими неістотними рисами етнографії, особливостями одягу та ін.

Пізніше, в міру успіхів з розвитком географії населення, в поле зору дослідників все частіше проникають окремі аспекти способу життя населення. На перше місце слід, напевне, поставити риси, що пов'язані з формами розселення. При цьому не можна не згадати успішну співпрацю щодо вирішення цієї проблеми географів із містобудівниками й архітекторами, яких, як відзначають, К. С. Лейкіна [11] та О. В. Машкова, завжди цікавлять первинні «клітини буття» того чи іншого населеного пункту (або цілої системи населених пунктів) у ході всього циклу життєдіяльності людей, що їх населяють. Другий напрямок досліджень, що також активно розкривав одну із сторін географії життя людини – вивчення міжрайонних відмінностей у задоволенні потреб населення в житлі, дитячих закладах та ін., а також диференціація заробітної плати (власне, цей напрямок широко застосовувався при поясненні причин та напрямків міграційних потоків). По суті, при цьому спосіб життя вивчався з точки зору його рівня. Можна також назвати цілий ряд робіт, що розкривали природні умови заселеної населенням території, можливості рекреації заселених територій та інші аспекти. Саме у відповідності до певних параметрів способу життя склалися всі сучасні оціночні напрямки у сучасній соціальній географії, в тому числі і географічна інтерпретація у об'єктивних оцінок території, а також географія сфери обслуговування, яка розкрила цілий ряд важливих аспектів географічного уявлення про спосіб життя людини. Щодо комплексного розуміння поняття способу життя, то тут слід відзначити цілий

ряд вчених, які найближче підійшли до висвітлення цього питання: Н. Т. Агафонов [1], А. А. Долинін [10], Г. М. Федоров [21] та інші.

Не обминули цього цікавого напрямку дослідження і зарубіжні географічні школи, хоч жодна з них і не проголошує своєю метою вивчення життєдіяльності населення. Американська географія значною мірою знаходиться під впливом біхевіористичних концепцій, і її трактування організації життя населення проводиться через вивчення поведінки людей під впливом внутрішніх збуджень [27]. При цьому недостатньо враховуються умови побуту та вплив природних та інших факторів. З іншого боку, американські географи трактують лише економічне вирішення (через вибір місця, здійснення тієї чи іншої покупки) проблеми, але не розглядають життєдіяльність населення в комплексному розумінні, залишаючи дане поняття для вивчення соціологам (особливо так званої чикагської школи) [25; 26]. Німецька антропогеографія (як і її сучасні наступники) також не ставить вивчення організації життя населення як особливу географічну проблему. Навіть у найбільш вдумливих представників даної школи детальні дослідження конкретних міст торкалися лише окремих аспектів способу життя.

Особливе місце у вирішенні даної проблеми займає французька школа «географії людини». Праці її представників найбільшою мірою наближаються до завдань географічного дослідження життєдіяльності людини, але з методологічного боку спостерігаються розбіжності, оскільки доробки французьких дослідників спрямовані на вивчення результатів взаємодії природним середовищем і населенням [23; 24; 25]. Спосіб життя – поняття, що використовується в соціальних науках для характеристики умов і особливостей повсякденного життя людей, у ньому фокусуються різні соціальні процеси, явища, що досліджуються географією. На нашу думку, в економічній та соціальній географії для більш повної і комплексної характеристики життя людини як індивіда чи певної ТСЛ разом з усіма її взаємозв'язками з суспільством і природою буде доцільніше використати і піддати детальному аналізу таку категорію як життєдіяльність [2].

Насамперед необхідно розмежувати ці поняття і вияснити їх суть. Спосіб життя, відзначає М. І. Фащевський [18] – це система типових для даної територіальної спільності людей процесів життєдіяльності: характер праці, побуту, режим відтворення, соціальна поведінка та інші. Вони визначаються конкретною системою відносин, що розвиваються в даній ситуації. Поняття життєдіяльності, на наш погляд, значно ширше і включає в себе усю різноманітність життєвих функцій у певних природно-географічних і соціально-економічних умовах, а також усю сукупність спільних відносин. Головною особливістю цього поняття, що виражає його сутність, є внутрішня цілісність суспільних відносин, що входять до нього.

Просторово-часовий підхід до вивчення життєдіяльності у географічній науці запропонував Г. А. Гольц [6], який спробував на основі аналізу

транспорту і розселення дати характеристику певній територіальній спільності людей. На його думку, розгляд розселення, наприклад, із боку виробництва, соціуму, демографії, культури, екології також обов'язково веде до вивчення територіальних взаємозв'язків у названих сферах, що в свою чергу неможливо без участі транспорту. Звідси дослідження в руслі «транспорт-розселення» не відкидає інших можливих аспектів вивчення цієї проблеми, а ніби умовно знімає з неї найбільш загальний шар, пов'язаний із формуванням територіальних структур життєдіяльності. Такої ж думки дотримується І. В. Гукалова [8], яка розглядаючи територіальну організацію суспільства, зосереджує свою увагу головним чином на просторовому циклі життєдіяльності – добових, тижневих і річних поїздках, тобто переміщенні населення за певний період часу. Ці цикли дійсно включають широке коло соціальних зв'язків особистості або певної територіальної спільності людей, але відображають лише один аспект життєдіяльності населення, а саме – просторові переміщення з метою задоволення соціальних потреб. Дещо ширше уявляє собі життєдіяльність А. А. Анохін [8]. Він, на думку М. І. Фашевського [20], ближче за інших вчених підійшов до розуміння повноти соціальних процесів і включив у життєдіяльність демографічні, соціально-інфраструктурні та інші процеси.

Дуже цікавою, з нашої точки зору, є економічна теорія життєдіяльності, запропонована А. Б. Альохінім [3]. Автор подає дослідження закономірностей поведінки і відносин людей в різних соціально-економічних умовах. Вчений вказує на неоднорідність населення і його реакції на економічні зміни у суспільстві, а також на тісний зв'язок економічних та інших підходів до життєдіяльності населення. Він відзначає, що об'єктом життєдіяльності є неоднорідна сукупність людей, яка характеризується однотипними ознаками і демонструє схожу поведінку в деякому наперед заданому просторі параметрів.

Інший підхід до вивчення життєдіяльності використовують такі автори як І. О. Горленко [7], Л. Г. Руденко [16] у своїй праці «Проблеми комплексного розвитку території». При визначенні поняття соціального ландшафту вони виділяють сім основних блоків життєдіяльності людини: демографічний, медико-екологічний, споживчий, соціально-стресовий, політичний, етнокультурний, криміногенний. Найбільшу увагу ці автори звертають на екологічні сторони життєдіяльності і відзначають, що рівень комфорту умов життєдіяльності населення багато в чому залежить від екологічного комфорту, в якому виділяють дві сторони: природну (забруднення середовища, розвиток несприятливих природних і природно-техногенних процесів); соціальну (медико-екологічна ситуація, що обумовлюється рівнем забезпечення населення товарами та послугами, соціально-стресова ситуація).

Найбільш комплексно, з географічної точки зору, до вирішення проблеми життєдіяльності населення підійшов М. І. Фашевський [19], якого по

праву можна назвати творцем географічної теорії життєдіяльності людини (при чому слід звернути увагу на соціальне спрямування цих досліджень). На його думку, життєдіяльність – це складний комплекс взаємодій особистості або локальної сукупності людей з навколишнім світом, що відноситься до всіх сфер людського життя. Вона охоплює всі сторони існування людини як мікрокосму, найскладнішої природно-соціальної системи.

Життєдіяльність населення – це процес соціальних, виробничих, економічних, соціоприродних та інших взаємодій людини, чи локальної територіальної спільності людей із суспільством та навколишнім середовищем, в результаті яких відбувається задоволення її потреб і відтворення життя в широкому розумінні цього слова.

Розглядаючи життєдіяльність населення як процес, ми, по суті, розглядаємо його функціонування. Звідси життєдіяльність – це певна функціональна система, яка обмежується визначеними територіальними та суспільними рамками і складається з певних функціональних циклів життєдіяльності. Прикладом найпростішого з них може бути добовий цикл життєдіяльності, який наводять К. С. Лейкіна, В. В. Покшишевський [11]. Він базується, кажучи спрощено, схематично – на чергуванні робочого часу, вільного часу, часу самообслуговування і сну.

На наш погляд, життєдіяльність населення проявляється у різноманітних видах діяльності і тому доцільно виділити шість елементів, які і будуть виступати як функціональні форми (компоненти системи) життєдіяльності, які характерні для будь-якої територіальної спільності людей (рис. 1).

Зокрема, поняття «електоральна поведінка» вживається зазвичай на означення своєрідної реакції населення на стан і зміни соціально-економічного середовища проживання, яка виявляється через участь у виборах, власне характер політичних симпатій, а також стабільність електоральних преференцій. Географічний аналіз електоральної поведінки дає змогу оцінити територіальні відмінності в поглядах населення на принципи проблеми суспільно-політичного та господарського розвитку держави та регіону, напрями та динаміку відповідних змін, на важливі питання її внутрішньої та зовнішньої політики тощо [22].

На відміну від інших наук, що мають близьку сферу інтересів політології, електоральної соціології психології виборів тощо, електоральна географія не оперує індивідуальними спостереженнями, а певними узагальненими за територіальним критерієм даними. Натомість при інтерпретації результатів географічного дослідження правильніше буде говорити не так про електоральні уподобання виборців, як про уподобання регіону (міста, району), тобто про сукупність виборчих настроїв. Таким чином, аналіз електоральної поведінки населення дає змогу виявити й пояснити передусім особливості масової електоральної поведінки у всій її різноманітності. Та обставина, однак, ні в якому разі не применшує ролі географічного підходу [12].

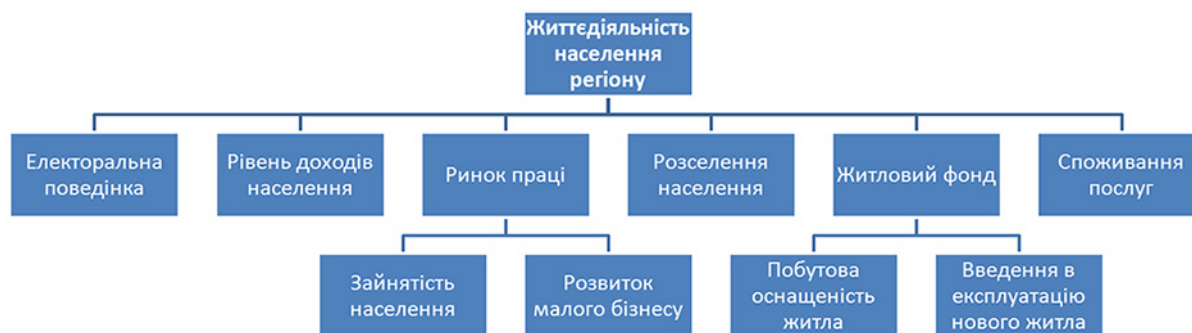

Рис. 1. Схема елементів системи життєдіяльності населення (складено авторами)

Найширший спектр взаємозв'язків та взаємодій населення охоплює дослідження життя певної територіальної спільності людей. Саме поняття «територіальної спільності людей» все більше застосовується в суспільній географії, але наукові суперечки щодо його суті продовжуються. Свої думки стосовно цієї проблеми у географії висловили Е. Б. Алаєв [2], М. Бугроменко [5], А. А. Долінін [9], В. Б. Шишацький [22] та інші. Декотрі дослідники суттєвою ознакою територіальної спільності людей називають їх сумісне проживання на певній території. За їхнім визначенням члени територіальної спільності «зв'язані узами спільних відносин до території на якій проживають, і узами відносин, що втікають з факту проживання на спільній території».

На нашу думку, найбільш точно виражають зміст територіальної спільності людей ті дослідники, які не обмежують визначення її суті лише сумісним проживанням, а й доповнюють його соціально-економічними та іншими ознаками. Крім матеріальної і соціальної, основою формування територіальної спільності населення є і духовна сфера суспільного життя. Вона включає естетичну, культурну, а також релігійну і виховну діяльність. Територіальні особливості прояву цих аспектів суспільного життя служать важливою ознакою їх спільності. Тому, як відзначає М. І. Фашевський [18], територіальна спільність людей – це пов'язана з постійним місцем проживання сукупність людей, що об'єднуються переважаним для неї характером і структурою праці, протіканням соціальних процесів, а також особливостями розвитку духовної сфери і розселення населення.

Такий напрямок дослідження територіальної спільності людей дає змогу розглядати її, як певну територіально обмежену систему життєдіяльності населення, що в свою чергу дозволяє включити систему життєдіяльності в понятійно-термінологічний апарат суспільної географії, як одну з форм суспільно-територіальної системи.

Аналіз системи життєдіяльності розкриває економічний, соціальний, морально-психологічний та інтелектуальний стан населення на певній території в даний період – період економічних реформ. Широкі можливості розкриваються з розробкою цього поняття щодо вивчення територіальних відмінностей у різних сферах життєдіяльності населення, у виявленні закономірностей поведінки і відносин

людей у різних соціально-економічних умовах. Це дає можливість виділяти певні територіальні системи життєдіяльності населення, а також їхні ієрархічні та типологічні різноманітності. При цьому для характеристики стану територіальних систем життєдіяльності достатнім буде використання таких показників: чисельність і працездатна частина населення, якість його життя, певний рівень і характер споживання можливих благ, електоральна поведінка, доходи населення, зайнятість населення, розвиток малого бізнесу, житловий фонд і умови життя населення, а також споживання послуг населенням області, комфортність житла, демографічні процеси.

Отже, системі життєдіяльності як поняттю притаманні всі атрибути, що характерні для будь-якої системи. По-перше, дана система досить складне утворення; по-друге, між елементами системи встановлюються певні взаємозв'язки, інтенсивність яких у системі більша, ніж самої системи з зовнішнім середовищем. Зв'язки системи проявляються у певних видах діяльності і дозволяють визнати життєдіяльну систему як деяку цілісність, яка в тій чи іншій мірі відносно автономно функціонує у відношенні до оточення.

Елементи системи також можуть бути представлені як складні утворення. При аналізі вони будуть виступати певними підсистемами, дані підсистеми в свою чергу складаються з сукупності зв'язаних елементів через їх функції. Разом із тим, як вже вище відзначалось, сама система життєдіяльності виступає підсистемою в системі більш високого ієрархічного рівня, а саме суспільно-територіальної системи, тобто можлива відома субординація.

Системи життєдіяльності можна розрізняти, наприклад, за специфікою поведінки як функціонуючі і ті, що розвиваються (в останньому випадку система знаходиться в процесі кількісних і якісних змін); за інтенсивністю зв'язків з оточуючими системами чи середовищем – на системи відкритого типу, коли під дією факторів із зовні проходить зміна її характеристик, і закритого типу. Для дослідження функціональної організації життя населення цікавим буде виділення функціональних систем життєдіяльності населення. У цьому плані системи можуть бути повними чи неповними (за складом компонентів, які також виступатимуть у ролі елементів життєдіяльних циклів).

Враховуючи думку, що СТК вужчий від

суспільно-територіальної системи, що СТК – це частина суспільно-територіальної системи, під якою слід розуміти просторово-часову частину ойкумени, в якій взаємопов'язано і взаємообумовлено поєднуються всі сфери життя суспільства (людей), які включені в процеси суспільного відтворення, ми можемо констатувати існування такого поняття, як територіальний комплекс життєдіяльності.

Принципами формування життєдіяльності населення є:

1. Системність. Життєдіяльність населення не є очевидною системою. Для визнання її системним об'єктом є потреба у побудові моделі, яка обґрунтовується за допомогою ієрархічно впорядкованої структури часткових, проміжних та, якщо це передбачено конкретною методикою, інтегральних характеристик життєдіяльності населення, а також врахуванні їхнього взаємозв'язку. Системність передбачає, що окреслені нами концепція і конкретний зміст життєдіяльності повинні сформувати структуру, тобто відношення компонентів системи життєдіяльності людини до цілісного уявлення про неї. Ключовими для опису і розуміння життєдіяльності населення в регіоні є властивості і характеристики, що притаманні регіональній соціогеосистемі в цілому, а не окремим її складовим.

2. Динамічність. Життєдіяльність населення є динамічним поняттям, окремі її складові змінюються як у просторі, так і у часі. При цьому зміни ці можуть відбуватися не синхронно і з різною швидкістю. В окремих сферах, ситуація в яких є особливо плінною чи несталою, або визначається випадковими чинниками, доцільно враховувати як сьогоденні показники в даному регіоні на даний час, так і їх минулорічний стан.

3. Відкритість регіону і соціуму. Оцінка життєдіяльності можлива з «внутрішньої точки зору» – з точки зору розгляду регіону як самостійної системи, в якій певні фактори тривалий час формують певні характеристики умов життя і стану населення; оцінка можлива і з точки зору місця регіону серед інших в країні, на континенті чи в світі – тут має місце дія зовнішніх факторів, а сам регіон розглядається не тільки на фоні інших в країні, але й з урахуванням глобальних змін і впливів.

4. Універсальність показників. Даний принцип вказує на необхідність використовувати універсальний набір показників для аналізу життєдіяльності населення регіону, що дозволить безперешкодно робити різного роду співставлення.

5. Територіальність. Це особливий принцип, який передбачає раціональну територіальну впорядкованість компонентів життєдіяльності населення, які формують ТОЖН. В територіальній організації здійснюється щоденна життєдіяльність людини, формуються і розвиваються різні суспільно-географічні комплекси.

6. Поліпшення соціальних умов життя населення. За цим принципом центром функціонування суспільно-географічних комплексів визначається людина з її потребами, інтересами,

можливостями.

Структурний аналіз системи життєдіяльності передбачає виділення окремих структур і дозволяє всебічно вивчати складні суспільно-географічні об'єкти. Система життєдіяльності – це функціональна система, її функціональна структура – це сукупність зв'язків і відносин між компонентами системи, які розкривають її внутрішні властивості і функції. Функціональна структура є інтегративною структурою, яка поєднує в єдине ціле всі власні структури, що характерні для системи життєдіяльності. Вона являє собою певну сукупність зв'язків та відносин і розкриває спосіб і мету дії компонентів системи. Її особливістю є наявність складних відносин, окремі складові яких можуть належати навіть різним класам, наприклад, функціонально-територіальні відносини.

Для порівняно глибокого пізнання суспільно-географічного об'єкта, зазначає М. Д. Пістун [14], слід проаналізувати три структури: компонентну, територіальну і управлінську. У нашому випадку вони виступають субпідлеглими: функціонально-компонентна, функціонально-територіальна та функціонально-управлінська.

Компонентна (точніше функціонально-компонентна) структура системи життєдіяльності – це склад, сукупність функціональних компонентів, які розкривають її роль в процесі системоутворення, а також зовнішні і внутрішні функції. В даному випадку елементами компонентної структури системи життєдіяльності є, на нашу думку, вже вище виділені шість основних елементів життєдіяльності людини – електоральна поведінка, рівень доходів населення, зайнятість населення, розвиток малого бізнесу, житловий фонд і умови життя населення, а також споживання послуг населенням області.

Другою ми розглядаємо таку важливу географічну ознаку, як територіальність, тобто необхідно виділити, описати і проаналізувати одну з найважливіших структур – територіальну структуру. Територіальна структура (функціонально-територіальна) системи життєдіяльності – це співвідношення і взаємне розміщення різних форм територіального зосередження діяльності людини. М. М. Паламарчук [13] у територіальній структурі СТК виділяє елементи чотирьох типів: точкові, вузлові, ареальні і регіональні. Точкові елементи формуються на базі одного населеного пункту. До цього типу відносяться пункти, центри і вузли. Для вузлових елементів структури характерне поєднання декількох відносно близько розміщених пунктів. Третій тип складають ареальні елементи: дискретні – куш (мікрорайон), мезорайон, зона. До регіональних елементів відносяться цілісні територіальні частини СТК. Цей тип включає континуальні мікрорайони, континуальні мезорайони, континуальні райони і зони. В сукупності структурні елементи даного типу відображають інтегрально-просторову систему.

Третьою комплексною структурою, яку доцільно розглянути для структуризації системи життєдіяльності населення, є функціонально-управлінська структура, яка територіально реалізує

механізм прийняття рішень, від яких залежить стратегія і тактика діяльності людини, досягнення певних суспільно-географічних цілей. Управління системою життєдіяльності в Україні здійснюється у двох напрямках: в адміністративно-територіальному і галузевому. Перший виконує функцію як на державному, так і регіональному рівні, тобто здійснює безпосереднє управління життєдіяльністю населення. Другий – впливає на життя людей, які зайняті у відповідних галузях виробничої

і невиробничої сфери господарства, тобто має опосередкований вплив.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Подальше дослідження системи життєдіяльності населення має бути направлене на використання території, при якому були б раціонально зосереджені і використані природно-ресурсні фактори, системи розселення і виробництва і які найбільш широко задовольняли б розвиток продуктивних сил і відтворення населення.

References:

1. Agafonov N. T., Lavrov S. B., Horev B. S. Geografičeskâ nauka: regional'nyj i èkologičeskij podhody [Geography: regional and ecological approaches]. *Problemy territorial'noj organizacii èkonomiki* [The problems of territorial organization of economy]. Leningrad, 1979, pp. 11–19. (In Russian).
2. Alaev È. B. *Social'no-èkonomičeskâ geografiâ: Ponâtijno-terminologičeskij slovar'* [Socio-economic geography: Conceptual and terminological dictionary]. Moscow, 1983, 350 p. (In Russian).
3. Alehin A. B. *Èkonomičeskâ teoriâ žiznedeâtel'nosti čeloveka: osnovnye ponâtiâ i gipotezy* [Economic theory of human activity: basic concepts and hypotheses]. Odessa, 1993, 46 p. (In Russian).
4. Anohin A. A. Sovremennââ social'naâ geografiâ Zapada: teoriâ, metodologiâ; predmetnoe soderžanie [Modern social geography of the West: theory, methodology; subject content]. *Vesnik Leningradskogo universiteta. Seriâ geografičeskââ* [Bulletin of Leningrad University. Geographical series], 1987, Vol. 2, № 4, pp. 84–93. (In Russian).
5. Bugromenko V. M. *Issledovanie territorial'noj struktury goroda (na primere vnutrigorodskogo transporta)* [The study of the city territorial structure (example of intra-city transport)]. Author's abstract of PhD Thesis. Moscow, 1980, 32 pp. (In Russian).
6. Gol'c G. A. Princip sočetaniâ proizvodstvennyh i social'nyh svâzej dlâ vydeleniâ sistemy rasseleniâ raznogo urovnâ [The principle of combining production and social relations to define resettlement systems at different levels]. *Dostiženâ i perspektivy* [Achievements and prospects], 1985, No 3, pp. 14–18. (In Russian).
7. Gorlenko I. A., Balabanov G. V. Sovremennij etap razvitiâ èkonomiko-geografičeskikh issledovanij v USSR [The current stage of economic-geographical research development in the USSR]. *Razvitie geografičeskikh issledovanij v USSR* [Development of geographical research in the USSR]. Kyiv, 1990, pp. 94–101. (In Russian).
8. Gukalova Î. V. *Âkist' žittâ naseleonnâ Ukraïni: teoretiko-metodologičnî osnovi suspil'no-geografičnogo doslidžennâ* [The quality of life in Ukraine: theoretical and methodological basis of human-geographical study]. Author's abstract of PhD Thesis. Kyiv, 2008, 463 pp. (In Ukrainian).
9. Dolinin A. A. Social'naâ geografiâ – osobaâ vet' geografii naseleniâ [Social geography as a special branch of population geography]. *Teoretičeskîe aspekty èkonomičeskoj geografii* [Theoretical aspects of economic geography], 1975, pp. 53–61. (In Russian).
10. Dolinin A. A., Bugaev V. K., Šipunova Z. I. Problemy metodologii i metodiki issledovaniâ territorial'nyh obšnostej v sisteme social'nogo rajonirovaniâ [The study of territorial communities in the system of social zoning: problems of methodology and methodics]. *Social'naâ geografiâ SSSR (Problemy metodologi i teorii)* [Social geography in the USSR (problems of methodology and theory)]. Leningrad, 1984, pp. 14–25. (In Russian).
11. Lejkina K. S., Pokšiševskij V. V. Geografiâ obraza žizni kak osoboe napravlenie èkonomiko-geografičeskogo stranovedeniâ [Geography of lifestyle as a special branch of economical geography]. *Izvestiâ AN SSSR. Seriâ geografičeskââ* [Proceedings of the Academy of Science of the USSR. Series: Geography], 1978, No 2, pp. 136–150. (In Russian).
12. Olijnik Â. B., Šišac'kij V. B. Elektoral'na geografiâ – novij naprâmok suspil'noï geografii v Ukraïni [Electoral geography is a new branch of social geography in Ukraine]. *Èkonomična ta social'na geografiâ* [Economic and social geography], 2002, Vol. 53, pp. 12–21. (In Ukrainian).
13. Palamarčuk M. M., Tašuk K. O. *Teritorial'na struktura promislovogo kompleksu ekonomičnogo rajonu* [The territorial structure of the industrial complex of economic region]. Kyiv, 1974, 126 p. (In Ukrainian).
14. Pistun M. D. *Osnovi teorii suspil'noï geografii* [Human geography: theoretical fundamentals]. Kyiv, 1994, 155 p. (In Ukrainian).
15. Revajkin A. S. *Uroven' žizni naseleniâ (metodologiâ i problemy regional'nogo issledovaniâ)* [Social standard of living (methodology and problems of regional studies)]. Moscow, 1989. (In Russian).
16. Rudenko L. G. Naprâmi geografičnîh doslidžen'v Ukraïni u sučasnih umovah [Directions of modern geographical researches in Ukraine]. *Ukraïns'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian geographical journal], 1995, No 1, 2, pp. 7–12. (In Ukrainian).
17. Faševskij N. I., Nemčenko M. P., Starostenko A. G. Urboèkologičeskoe rajonirovanie v staroosvoenych regionah [Urbanologist zoning in old-exploited regions]. *Tezisy dokladov meždunarodnoj konferencii «Èkologičeskââ bezopasnost' zon gradopromyšlennyh aglomeracij Zapadnoj Ukraïny»* [Abstracts of international conference «Ecological safety of

urban industrial agglomeration areas in Western Ukraine», Perm, 1993, pp. 79–81. (In Russian).

18. Faševskij N. I., Palij T. M., Nemčenko M. P., Starostenko A. G. Metodologičeskie aspekty regional'nyh issledovanij žiznedeâtel'nosti naseleniâ [Regional studies of population activity: methodological aspects]. *Metodologičeskie problemy sovremennoj geografii* [Methodological problems of modern geography]. Kyiv, 1993, pp. 112–119. (In Russian).

19. Faševskij N. I., Palij T. M., Nemčenko M. P., Starostenko A. G. Porivnâl'nij analiz umov žittêdiâl'nosti naselennâ oblastej Ukraïni [Comparative analysis of the living conditions in Ukrainian regions]. *Ekonomika Radâns'koï Ukraïni* [The Economy of Soviet Ukraine], 1991, No 10, pp. 71–76. (In Ukrainian).

20. Faševskij N. I., Nemčenko M. P., Starostenko A. G. Naučno-metodičeskie osnovy issledovaniâ social'no-demografičeskih uslovij formirovaniâ obšestvenno-territorial'nyh kompleksov [Socio-demographic conditions of formation of social-territorial complexes: scientific methodological bases]. *Metodičeskie osnovy geografičeskih issledovanij prirodnih i obšestvennyh territorial'nyh kompleksov* [Social and natural territorial complexes: methodological foundations of geographic research]. Kyiv, 1989, pp. 54–58. (In Russian).

21. Fedorov G. M. Teoretičeskie i metodičeskie osnovy geodemografičeskoj tipologii mikrorajonov [Geodemographic typology of micro-raions: theoretical and methodological foundations]. *Social'naâ geografiâ SSSR* [Social geography of the USSR]. Leningrad, 1984, pp. 97–105. (In Russian).

22. Šišac'kij V. B. Do pitannâ pro naukovu teoriû i terminologiju elektoral'noï geografii [To the question of scientific theory and terminology of electoral geography]. *Ekonomična ta social'na geografiâ* [Economic and social geography], Kyiv, 2007, Vol. 57, pp. 21–26. (In Ukrainian).

23. Bastide M., Girard A. Mobilite de la population. *Population*, 2005, No 4, P. 15–18.

24. Beaujeu-Garnier J. *La population francaise. Apres le recensement de 2011*. Paris, 2012.

25. Claval P. *Principes de geographic sociale*. Paris, 1973.

26. *World Urbanization Prospects: The 2007 Revision Highlights*. United Nations, New York, 2008, 22 pp.

27. Smith D. M. *The geography of social well-being in the United States*. New York: McGraw Hill, 1973, P. 1.

MODERN UKRAINE THROUGH CROSS-BORDER POPULATION FLOWS

Gennady BALABANOV

National Aviation University, Kyiv, Ukraine
 gennady@balabanov.kiev.ua

Abstract: The article defines the specialty of both broad and specific migration interpretation as a human geographic mobility and justifies the actuality of cross-border population flow problems for the modern Ukraine. Object of the research are the data about the flow of foreigners and Ukrainian citizens through the Ukrainian national borders. Elicited the specifics of agency-level State border guard service of Ukraine statistics, justified the procedure of forming the information base of the study. The scale, reasons and dynamics for the entry and exit population flows through the Ukrainian national borders are estimated. Special attention is paid to the flows' geographical structure analysis. The roles of specific border parts in the flows of migrants are defined. The author outlines further research perspectives.

Key words: Ukraine, cross-border population flows, geographical structure of the cross-border population flows

UDC: 911.3:314

СУЧАСНА УКРАЇНА КРИЗЬ ПРИЗМУ ТРАНСКОРДОННИХ ПОТОКІВ НАСЕЛЕННЯ

Геннадій БАЛАБАНОВ

Національний авіаційний університет, Київ, Україна
 gennady@balabanov.kiev.ua

Анотація: Розкрито особливості вузького і широкого трактування міграції як просторової мобільності населення. Обґрунтовано актуальність проблем транскордонного руху населення для сучасної України. Об'єктом дослідження є потоки іноземних громадян і громадян України через державний кордон України. Виявлено особливості відомчої статистики Державної прикордонної служби України, обґрунтовано порядок формування інформаційної бази дослідження. Наведено оцінку масштабів, причин і динаміки розвитку в'їзного та виїзного потоків населення через державний кордон України. Особливу увагу приділено аналізу географічної структури транскордонних потоків населення. Визначено роль окремих ділянок державного кордону в забезпеченні руху міжнародних мігрантів. Окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: Україна, потоки населення через державний кордон, географічна структура транскордонних потоків населення

УДК: 911.3:314

Вступ. Постановка проблеми. Вибір суверенною Україною стратегічних пріоритетів розвитку, глибоке реформування всіх сфер суспільного життя заради поступального економічного зростання, соціального прогресу і забезпечення стійкості природних комплексів відбуваються у складних умовах глобалізації, посилення взаємозалежності і протиріч між країнами світу. Глобалізація супроводжується інтенсифікацією міждержавних політичних зв'язків, потоків товарів і послуг, капіталу, людей та інформації. Зокрема, технологічний прогрес на транспорті і в галузі телекомунікацій створив сприятливі передумови для динамічного зростання масштабів транскордонних потоків населення. Ускладнюється географічна картина територіальних переміщень людей між континентами, регіонами і державами світу.

Сальдо зовнішніх міграцій варто розглядати як чутливий індикатор рівня політичної стабільності, безпеки і демократичності держави, успішності

курсу соціально-економічного розвитку, рівня зайнятості, оплати праці і доходів громадян, стану охорони здоров'я, розвитку освіти і культури, сприятливості природних та інфраструктурних умов для проживання та відпочинку тощо. Міжнародна міграція зазнає більшого впливу політико-правових механізмів регулювання, ніж внутрішня.

Глобалізація відкриває для кожної країни нові потенційні можливості, хоча водночас існують і серйозні загрози. В перші роки незалежності України зовнішні міграційні потоки мали здебільшого етнічні мотиви. Пізніше на перший план вийшли економічні причини міграції внаслідок падіння рівня життя населення, безробіття, корупції, проблем з реалізацією творчого потенціалу професійно підготовлених кадрів тощо. Сучасна Україна зіштовхнулася з новими безпрецедентними викликами геополітичного, військового та соціально-економічного характеру, що призвело до появи потужних потоків вимушених мігрантів.

Важлива роль міграційних процесів для життєдіяльності українського суспільства обумови-

ла створення нормативно-правової бази регулювання міграції. В 1991 р. було прийнято Закон України «Про державний кордон України», 1994 р. – «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», 2001 р. – «Про імміграцію», 2003 р. – «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», 2011 р. – «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та ін. У 2002 р. Україна приєдналася до Конвенції 1951 р. про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців 1967 р.; Верховна Рада України ратифікувала угоду про офіційне членство України у Міжнародній організації з міграції (МОМ). У 2010 р. було створено Державну міграційну службу України, наступного року схвалено Концепцію державної міграційної політики.

Разом з тим чимало гострих проблем науково-практичного характеру залишаються невирішеними. Зокрема, зростає актуальність оцінки місця України в системі координат транскордонного руху населення з позицій широкого тлумачення міжнародної міграції (безвідносно до тривалості подорожі). Все більше підстав вважати завузьким розуміння органами статистики України міжнародного мігранта як фізичної особи, котра перетинає державний кордон на виїзд/в'їзд на строк понад 6 місяців згідно талонів офіційної реєстрації. Такий підхід здатен виявити лише «верхівку айсбергу» масштабних просторових переміщень населення через державні кордони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження міграцій населення сформовані зусиллями представників різних галузей знань (демографів, географів, соціологів, економістів, політологів, істориків та ін.), що дозволяє висвітлити різні змістовні аспекти цього складного феномену. Вагомим внеском у створення наукової картини міграційних процесів є праці Жанни Зайончковської, Джорджа Зіпфа, Володимира Іонцева, Стефена Кастлса і Марка Міллера, Еверетта Лі, Олени Малиновської, Дугласа Массея, Віктора Переведенцева, Олексія Позняка, Ірини Прибиткової, Ернста Равенштайна, Леоніда Рибаківського, Юрія Римаренка, Олександра Хомри, Тетяни Юдиної та ін.

За останнє десятиріччя з'явилися важливі публікації методологічного характеру, підготовлені ООН та ЄС [17], [20], [7], [6], [16].

Проблематика міжнародної міграції в контексті розвитку України була предметом розгляду у багатьох наукових працях. Увага дослідників зосереджена перш за все на питаннях трудової міграції [23], [5], [15], [18]; тенденціях розвитку міграційних зв'язків з країнами ЄС [23], [8], [14], [15] і Російською Федерацією [21], [4], [3]; малому прикордонному русі населення [15]; впливі міжнародної міграції на етнічну структуру населення України [9] та ін. Опубліковані змістовні аналітичні огляди, підготовлені Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні, Національним інститутом стратегічних досліджень при Президенті України [10], Державною міграційною службою України [12]. Разом з тим актуальні

проблеми динаміки і геопросторової структури руху населення через державний кордон України висвітлені недостатньо.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є виявлення масштабів, тенденцій розвитку і геопросторової структури руху населення через державний кордон України на засадах широкого трактування міграції як просторової мобільності населення (Human Geographic Mobility).

Мета роботи обумовила необхідність вирішення таких основних завдань.

1. Обґрунтувати методологічні засади та особливості інформаційної бази дослідження.

2. Виявити тенденції змін обсягів і географічну структуру потоків населення через державний кордон України.

3. Оцінити роль окремих ділянок державного кордону України в забезпеченні руху міжнародних мігрантів.

Виклад основного матеріалу.

1. Наявність вузького і широкого розуміння базової категорії «міграція населення» зумовлює необхідність стисло розкрити суть обох підходів стосовно зовнішньої міграції. Спочатку зупинимось на вузькому підході. «Рекомендації зі статистики міжнародної міграції», підготовлені ООН у 1998 р., містять наступні визначення:

«Довгостроковий мігрант. Особа, яка прибуває до країни, що не є країною його/її звичного проживання, на строк не менше одного року (12 місяців), у результаті чого країна призначення фактично стає країною його/її звичного проживання. З точки зору країни вибуття така особа буде вважатися довгостроковим емігрантом, а з точки зору країни прибуття така особа буде вважатися довгостроковим іммігрантом.

Короткостроковий мігрант. Особа, яка прибуває до країни, що не є країною його/її звичного проживання, на строк щонайменше 3 місяці, але менше одного року (12 місяців), за виключенням випадків прибуття до цієї країни з метою відпочинку, проведення відпустки, відвідування друзів або родичів, по справах, для лікування або релігійного паломництва» [17, с. 15].

Наведені визначення явно спрямовані на розмежування з терміном «іноземний турист», про що вже йшлося у публікаціях автора [1]. Отже, всі інші особи окрім довгострокових і короткострокових мігрантів не вважаються мігрантами і зазвичай не враховуються статистикою міжнародної міграції. По відношенню до них у Рекомендаціях ООН 1998 р. вживаються терміни «міжнародно-мобільні особи», «відвідувачі», «подорожуючі» [17, с. 40], а розробник Практичного посібника зі статистики міжнародної міграції для країн Східної Європи і Центральної Азії О. Чудиновських використовує термін «візитери» [7, с. 18]. Регламент ЄС у сфері міграційної статистики 2007 р. теж передбачає в якості основного індикатора для визначення міжнародної міграції факт прибуття/вибуття особи на строк понад 12 місяців [16].

По-перше, відразу виникає методологічна проблема невідповідності вітчизняної міграційної

статистики міжнародним рекомендаціям, тому що в Україні мігранта визначають за талонами реєстрації/зняття з реєстрації місця проживання, якщо особа прибула чи вибула на строк понад 6 місяців. По-друге, частина громадян уникає офіційної реєстрації факту зміни місця проживання. За методологією Держстату України, в 2013 р. кількість міжнародних мігрантів, прибулих до України, становила 54,1 тис. осіб, а вибулих – 22,2 тис. осіб. Міграційний приріст склав 31,9 тис. осіб [13, с. 282-284]. Причому додатне сальдо зовнішніх міграцій стабільно фіксується з 2005 р. Варто погодитись з висновком О. Малиновської: «...насправді країна продовжує втрачати населення в результаті міграції, а додатне сальдо за поточним обліком переміщень пояснюється лише тим, що прибуття населення завжди реєструється краще, ніж вибуття» [10].

Тепер про широкий концептуальний підхід до тлумачення міграції. Публікація Міжнародної організації з міграції «Право міжнародної міграції: Глосарій термінології в галузі міграції» містить наступну дефініцію: «Міграція – процес переміщення населення через міжнародний кордон або в межах держави. Міграція охоплює будь-який вид переміщення незалежно від їх тривалості, складу чи причин; вона включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів» [6, с. 41]. За Л. Рибаківським, міграцією в широкому розумінні цього слова є процес територіального переміщення населення незалежно від тривалості, регулярності і цільової спрямованості [19].

Виходячи з мети даної роботи, об'єктом дослідження є потоки громадян України та іноземних громадян через державний кордон України. Рух населення реалізується шляхом автомобільного, залізничного, морського, поромного, річкового, повітряного та пішохідного сполучення через спеціальні пункти пропуску. Здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення є одним з основних завдань Державної прикордонної служби України (ДПСУ). Тому головним джерелом інформації було обрано статистику зазначеного відомства.

Всі офіційні публікації Держстату України про потоки людей через державний кордон готуються за даними Адміністрації ДПСУ. Звітна інформація про пропуск осіб та транспортних засобів через державний кордон України збирається за формами 1-ДПСУ, 2-ДПСУ, 3-ДПСУ, погодженими Держстатом України (інструкції щодо заповнення форм затверджені наказом від 18.05.2006 №363). Перевагою зазначеної статистики є можливість будувати динамічні ряди спостережень на єдиній методологічній основі. Коректне сприйняття наведеної тут і далі інформації можливе лише за умови врахування кількох важливих застережень:

- дані ДПСУ лише умовно можуть вважатися статистикою транскордонних потоків населення, тому що обліковуються факти перетину кордону, а не кількість фізичних осіб. Наприклад, одна фізична

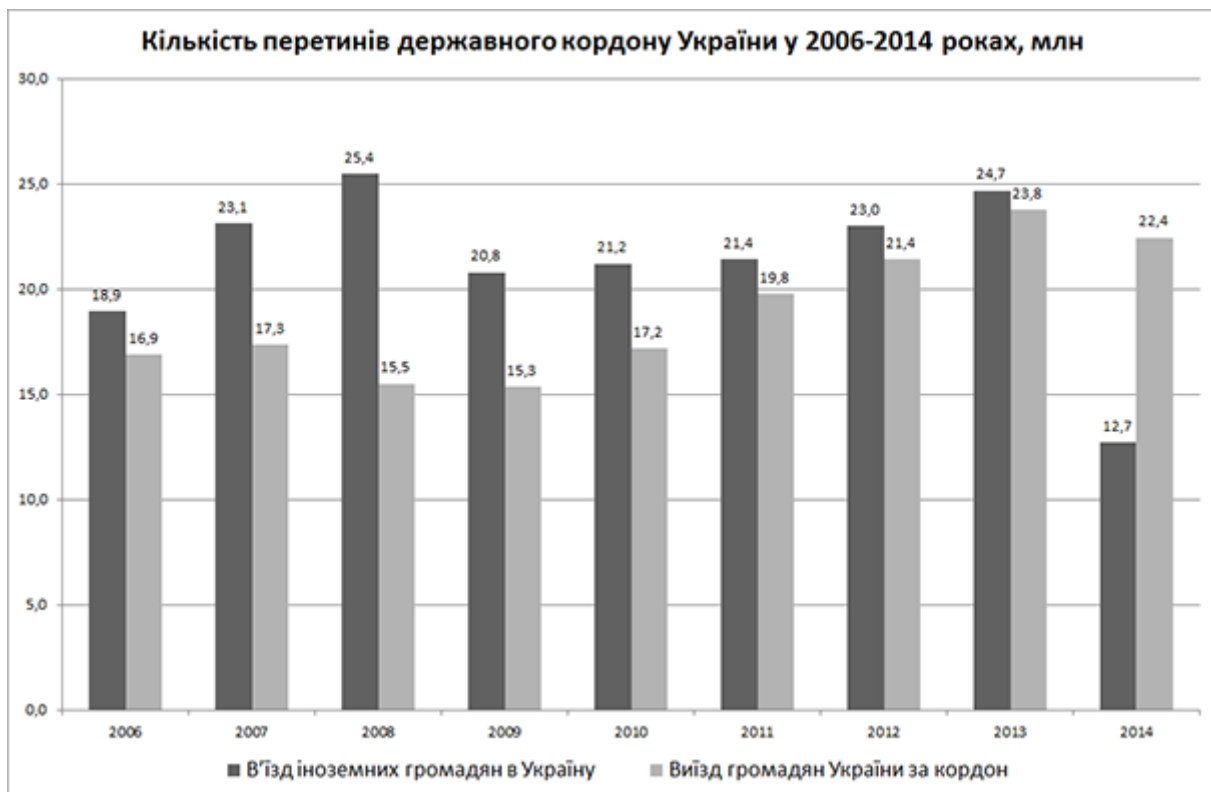

Рис. 1. Кількість перетинів державного кордону України у 2006-2014 роках, млн. Побудовано за даними Держприкордонслужби України [24; 25]. Іноземні громадяни – без обслуговуючого персоналу транспортних засобів та транзиту. Громадяни України – без обслуговуючого персоналу транспортних засобів та військовослужбовців.

особа може перетинати кордон кілька разів на рік;

- під час контролю і пропуску в Україну іноземного громадянина фіксується країна, з якої він прибув, але не громадянство цієї особи. Наприклад, іноземець прибув до України з Польщі, проте він може бути громадянином Німеччини;

- під час контролю і виїзду громадянина України за кордон вказується країна, до якої особа прямує. Втім не обов'язково це буде країна кінцевого призначення;

- інформація про в'їзд іноземних громадян в Україну за метою поїздок певною мірою деталізована і містить 7 рубрик (службова, ділова, дипломатична; туризм; приватна; навчання; працевлаштування; імміграція; культурний та спортивний обмін, релігійна, інша), хоча у змістовному плані ці рубрики частково перекриваються. На жаль, інформація про виїзд громадян України за кордон структурована лише за 3 рубриками (службова поїздка; організований туризм; приватна поїздка);

- оприлюднені на офіційному сайті Держстату України дані ДПСУ про перетин державного кордону іноземними громадянами і громадянами України за 2014 р. наведені без будь-яких коментарів щодо втрати контролю над частиною російської ділянки державного кордону України. Отже, зазначені особливості відомчої статистики ДПСУ ускладнюють структурний аналіз транскордонних потоків населення.

2. Пріоритетним завданням є характеристика масштабів і динаміки транскордонного руху населення. Спочатку зупинимось на аналізі даних про прибуття іноземців до України (рис. 1). Швидкий висхідний тренд обсягів в'їзного потоку іноземних громадян в Україну в 2006-2008 рр. можна пояснити зростанням інтересу в світі до нашої країни після бурхливих політичних подій 2004-2005 рр., а також встановленням у 2005 р. безвізового режиму в'їзду в Україну для громадян держав-членів ЄС, США, Канади, Японії, Швейцарії та ін. Після спаду внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. позитивна тенденція зростання обсягів в'їзного потоку відновилася. Амплітуда значень між показниками 2008 і 2014 років становить 12,7 млн перетинів. Аномальним став показник 2014 р. – падіння обсягу на 48,5% (!) порівняно з 2013 р. Цей катастрофічний спад вимагає окремого коментаря з обов'язковим залученням даних про географічну структуру в'їзного потоку іноземних громадян в Україну, що буде зроблено трохи нижче.

Важливою характеристикою в'їзного потоку є його структура за метою поїздки. Традиційно домінують дві головні причини прибуття іноземців в Україну: 1) приватна (близько $\frac{3}{4}$ усіх прибуттів); 2) культурний та спортивний обмін, релігійна, інша (близько $\frac{1}{5}$ всіх прибуттів). За 2012-2014 рр. частка прибуттів з метою туризму скоротилась від 4,1 до 1,2%, зі службовою, діловою та дипломатичною метою – від 1,5 до 0,4%, що є для України тривожним сигналом. Частина іноземців вважає Україну «територією війни і злиднів».

Щорічно до України прибувають іноземні

громадяни зі 115-130 держав світу (у тому числі громадяни майже 60 держав – у безвізовому режимі). Найбільші потоки до України генерують сусідні країни. Так, за період 2006-2013 рр. стабільними лідерами рейтингу були Росія, Молдова, Білорусь і Польща. Їх сукупна частка у загальній кількості іноземців, які відвідували Україну, становила близько 4/5 всіх прибуттів.

Абсолютні обсяги в'їзного потоку з Російської Федерації до України за період 2006-2013 рр. коливались в інтервалі від 6,4 млн (2006 р.) до 10,3 млн (2013 р.). Частка Росії у загальній кількості прибуттів іноземних громадян до України традиційно є найбільшою і жодного року не падала нижче 30%. Масштабні потоки людей між Росією та Україною – цілком природне явище, вони склалися під дією добре відомих чинників історичного, етнічного, економічного і соціокультурного характеру. Мільйони людей з обох країн є близькими родичами, друзями, колегами. Агресивна політика Росії по відношенню до України, масована антиукраїнська пропаганда, анексія Криму, дозвіл Ради Федерації президенту Російської Федерації на використання Збройних сил на території України, збройний конфлікт на Донбасі, великі людські та матеріальні втрати стали шоком для українського суспільства. Україна втратила контроль над 409 км російської ділянки державного кордону. Світове співтовариство не визнає грубих порушень Росією норм міжнародного права, підтримує незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України у міжнародно визнаних кордонах.

Зупинимось детальніше на порівняльному аналізі рейтингів країн світу за їх часткою у загальному обсязі в'їзного потоку іноземних громадян до України за останні роки (табл. 1 на с. 14, зазначені країни з часткою не менше 1 відсотка).

Як вказувалось вище, у 2014 р. відбулось різке скорочення загального обсягу в'їзного потоку в Україну порівняно з 2013 р. (в абсолютному вимірі – майже на 12 млн перетинів менше). Кількість прибуттів з Росії зменшилась з 10,3 до 2,4 млн (на 7,9 млн або у 4,3 рази). Тобто падіння загального обсягу в'їзного потоку в Україну на 2/3 пояснюється втратами в обміні саме з Росією. Традиційно частка Росії майже вдвічі перевищувала частку Молдови, та тепер вже Молдова опинилася на першому рядку рейтингу. Ситуація з транскордонними потоками громадян між Росією та Україною у 2014 р. змінилась кардинально. Результати спільного моніторингу громадської думки в обох країнах Київським міжнародним інститутом соціології і російською недержавною дослідницькою організацією «Левада-Центр» вказують на суттєве погіршення ставлення населення Росії до України і населення України до Росії. З боку України з причин державної безпеки встановлювались обмеження на перетин кордону для громадян Росії чоловічої статі призовного віку. Росія згортає пасажирське сполучення з Україною.

Звертає на себе увагу помітне зростання у 2014 р. порівняно з 2013 р. часток прибуттів іноземців

Таблиця 1

Географічна структура в'їзного потоку іноземних громадян в Україну за країнами,
з яких вони прибули, у 2012-2014 рр. (%)

2012	2013	2014
1. Росія - 41,4 2. Молдова - 21,1 3. Білорусь - 13,4 4. Польща - 6,1 5. Румунія - 3,4 6. Угорщина - 3,2 7. Словаччина - 2,1 8. Німеччина - 1,2 9. Інші країни - 8,1	1. Росія - 41,7 2. Молдова - 22,0 3. Білорусь - 13,6 4. Польща - 5,1 5. Румунія - 3,6 6. Угорщина - 3,1 7. Словаччина - 1,7 8. Німеччина - 1,0 9. Узбекистан - 1,0 10. Інші країни - 7,2	1. Молдова - 34,4 2. Росія - 18,6 3. Білорусь - 12,5 4. Польща - 8,8 5. Угорщина - 6,9 6. Румунія - 4,6 7. Словаччина - 3,3 8. Узбекистан - 1,2 9. Німеччина - 1,0 10. Інші країни - 8,7

Розраховано за даними Держприкордонслужби України [25]. Без обслуговуючого персоналу транспортних засобів та транзиту.

Таблиця 2

Географічна структура виїзного потоку громадян України за країнами,
до яких вони виїжджали, у 2012-2014 рр. (%)

2012	2013	2014
1. Росія - 27,7 2. Польща - 26,9 3. Молдова - 10,1 4. Угорщина - 8,2 5. Білорусь - 7,8 6. Туреччина - 2,6 7. Румунія - 2,6 8. Словаччина - 2,4 9. Німеччина - 1,8 10. Чехія - 1,4 11. Єгипет - 1,4 12. Інші країни - 7,1	1. Польща - 29,4 2. Росія - 25,9 3. Молдова - 10,1 4. Угорщина - 8,0 5. Білорусь - 7,3 6. Румунія - 3,3 7. Туреччина - 2,4 8. Словаччина - 2,4 9. Німеччина - 1,6 10. Єгипет - 1,4 11. Інші країни - 8,2	1. Польща - 34,1 2. Росія - 20,8 3. Молдова - 10,8 4. Угорщина - 9,6 5. Білорусь - 6,9 6. Словаччина - 2,9 7. Румунія - 2,3 8. Туреччина - 2,0 9. Єгипет - 1,8 10. Німеччина - 1,4 11. Інші країни - 7,4

Розраховано за даними Держприкордонслужби України [24]. Без обслуговуючого персоналу транспортних засобів та військовослужбовців.

Таблиця 3.

Частка окремих ділянок державного кордону України
у пропуску фізичних осіб (на в'їзд та виїзд разом, %)

Ділянки державного кордону	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Разом перетинів усіма особами	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
у т.ч. за ділянками кордону						
польська	18,84	21,66	15,57	16,13	16,44	17,23
словацька	2,20	2,63	2,43	2,30	2,11	2,10
угорська	5,60	10,03	6,99	6,31	5,89	6,01
румунська	1,31	1,28	3,61	3,11	3,06	3,23
молдовська	16,96	12,88	17,27	17,13	16,15	15,99
російська	37,34	34,02	31,63	32,09	31,95	30,66
білоруська	11,42	9,75	11,68	10,93	11,57	11,69
морська	1,97	1,06	0,87	0,74	0,69	0,68
повітряна	4,36	6,69	9,95	11,26	12,14	12,41

Розраховано за даними Держприкордонслужби України [22]

з Молдови (+ 12,4 п.п.), Угорщини (+ 3,8 п.п.), Польщі (+ 3,7 п.п.), Словаччини (+ 1,6 п.п.).

Розглянемо тепер обсяги, причини та географічну структуру виїзного потоку. Обсяги виїзду громадян України за кордон теж зазнали впливу світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., а потім динамічно зростали. Амплітуда значень між показниками 2009 і 2013 років становить 8,5 млн перетинів. Вона суттєво поступається розмаху варіації значень в'їзного потоку. Гостра і глибока суспільно-політична криза 2013-2014 рр. стала додатковим генератором транскордонного руху населення. Саме ці роки характеризуються найбільшими обсягами виїзного потоку, до того ж вельми вірогідною є неповнота офіційних даних за 2014 р. За приблизними оцінками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, бойові дії на сході України станом на березень 2015 р. призвели до виникнення потоків внутрішньо переміщених осіб чисельністю 1,1 млн, а також 674,3 тис. біженців та осіб, бажаючих отримати легальний статус на території сусідніх держав (у тому числі 542,8 тис. в Росії, 80,7 тис. в Білорусі).

Аналіз даних ДПСУ щодо мети поїздки свідчить скоріше про неможливість встановити за ними справжні причини перетину кордону. Частка громадян України, які виїжджали за кордон з приватною метою, зросла від 87,5 % у 2010 р. до 98,3% у 2014 р. Необхідні інші методичні інструменти, здатні виявити справжню роль економічних мотивів, туризму тощо. Де-факто у виїзному потоці присутні особи, які перетинають кордон з метою роботи за наймом, ведення бізнесу, навчання, лікування, здійснення покупок, відвідування друзів або родичів, пошуку притулку, біженці тощо.

Важливим індикатором, що вказує на колосальну економічну роль тимчасової та довгострокової трудової міграції для країни та її масштаби, є приватні грошові перекази до України. За даними Національного банку України, у 2013 р. через банки, міжнародні платіжні системи і неформальні канали із-за кордону було перераховано 8,5, за 2014 р. – 6,5 млрд дол. США. Найбільші валютні надходження – від українських заробітчан з Росії, США, Німеччини, Греції, Кіпру тощо. Для порівняння додамо, що обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну за 2013 і 2014 роки становили відповідно 5,7 і 2,5 млрд дол. США.

Громадяни України щорічно відвідують близько 100 країн світу. На початок 2015 р. безвізовий режим з Україною встановили 42 держави, ще 52 дозволяють отримати візи при в'їзді на кордоні. Традиційно наші співвітчизники найчастіше відвідують Росію, Польщу, Молдову, Угорщину і Білорусь. Якщо 2010 р. до Росії прямували 30,5 % громадян України, які виїжджали за кордон, то 2014 р. – лише 20,8%. Кількість громадян України, які виїжджали до Росії, зменшилась за 2013-2014 рр. з 6,1 до 4,7 млн осіб (на 1,4 млн або на 23 %). Це дозволяє зробити висновок про важливість російського ринку праці для громадян України. Останнім часом позиції окремих країн у рейтингах змінилися (табл. 2, зазначені країни

з часткою не менше 1 відсотка). Вже два роки поспіль на першому місці опиняється Польща. Підкреслимо також помітні позиції популярних туристичних DESTINAЦІЙ – Туреччини та Єгипту.

3. Наступним етапом роботи була оцінка ролі окремих ділянок державного кордону України у забезпеченні руху фізичних осіб. На даному етапі в'їзний і виїзний потоки іноземців і громадян України розглядалися разом і розподілялися між окремими ділянками кордону. Іншими словами, ділянки кордону виступають своєрідними каналами пропуску потоків населення. Яким же чином потоки людей розподіляються між ділянками державного кордону? Для відповіді на це питання проаналізуємо табл. 3.

На момент підготовки статті до друку ще не вся статистична інформація за 2014 р. була оприлюднена. Проте навіть без урахування даних 2014 р. табл. 3 дозволяє зробити певні узагальнення. Ключову роль у забезпеченні транскордонного руху населення між Україною і рештою світу відіграють сухопутні ділянки кордону з сусідніми державами пострадянського простору: Росією, Білоруссю і Молдовою. Хоча їх сукупна частка і скорочується, але залишається найбільшою (2000 р. – 65,7%, 2010 р. – 60,6%, 2013 р. – 58,3%). За підсумками 2014 р. варто очікувати на прискорення цього скорочення. Сукупна частка польської, словацької, угорської та румунської ділянок кордону є вдвічі меншою, проте послідовна реалізація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом призведе до інтенсифікації руху населення через західний кордон.

Морська ділянка кордону не відіграє суттєвого значення у забезпеченні міждержавного руху населення. Завдяки стійкому зростанню обсягів перевезень пасажирів авіаційним транспортом у міжнародному сполученні спостерігалася тенденція до посилення ролі повітряного простору. В 2014 р. внаслідок військових загроз безпеці держави і польотів цивільної авіації, фактичної втрати кількох аеропортів, падіння внутрішнього попиту через погіршення рівня життя населення України обсяги перевезень пасажирів у міжнародному сполученні зменшились на 16%. Неминучим є зменшення ролі повітряної ділянки державного кордону за підсумками 2014-2015 рр.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Отже, в сучасних умовах зростає актуальність широкого трактування міграції як просторової мобільності населення. Головним джерелом інформації про потоки громадян України та іноземних громадян через державний кордон є статистика Державної прикордонної служби України. Дані ДПСУ лише умовно можуть вважатися статистикою транскордонних потоків населення, вони не завжди відповідають міжнародним рекомендаціям. Бажано обліковувати не тільки факти перетину кордону, але й кількість фізичних осіб. Під час пропуску в Україну іноземного громадянина доцільно фіксувати країну, з якої він прибув, а також громадянство цієї особи. Під час виїзду громадянина

України за кордон необхідно зазначати країну кінцевого призначення і деталізувати мету подорожі. Це дозволить удосконалити структурний аналіз транскордонних потоків населення.

Позитивна тенденція зростання обсягів в'їзного потоку іноземних громадян в Україну за 2009-2013 рр. змінилася різким спадом за підсумками 2014 р. На 2/3 це пояснюється втратами в обміні з Росією. Лідером рейтингу країн світу за їх часткою у загальному обсязі в'їзного потоку іноземних громадян до України вперше стала Молдова, Росія – друга, зміцнили свої позиції Угорщина, Польща, Словаччина, Румунія.

Гостра і глибока криза 2013-2014 рр. в Україні стала додатковим генератором просторового руху населення, з'явилися нові категорії вимушених мігрантів. Ці роки характеризуються найбільшими обсягами в'їзного потоку громадян України за кордон, до того ж вельми вірогідною є неповнота офіційних даних за 2014 р. Традиційно наші співвітчизники найчастіше відвідують Росію, Польщу, Молдову, Угорщину і Білорусь. Відбулася зміна лідера в структурі виїзного потоку: вже два роки поспіль на першому місці опиняється Польща, Росія – друга.

Транскордонна взаємодія України з іншими

державами, пов'язана з потоками фізичних осіб, характеризується зміною структурних пропорцій. Сукупна частка ділянок кордону України з сусідніми державами пострадянського простору скорочується, а з країнами ЄС – зростає. В найближчій перспективі варто очікувати зменшення ролі повітряної ділянки державного кордону у пропуску іноземних громадян і громадян України на в'їзд та виїзд.

Жанр наукової статті обумовив розкриття лише окремих аспектів складної і важливої для сучасної України проблеми транскордонного руху населення. В перспективі варто зосередити увагу на дослідженні:

- взаємозв'язків між загрозами національній безпеці держави і розвитком транскордонних потоків населення, їх масштабами і конфігурацією;
- потоків населення через кордон між парами країн (наприклад, Україна - Польща) із застосуванням такого методичного інструменту як «дзеркальна статистика»;
- впливу туризму на обсяги і географію транскордонних потоків населення;
- ролі пасажирського транспорту як чинника розвитку міжнародних міграційних потоків тощо.

References:

1. Balabanov G. V. *Teritorial'na struktura zovnišnih turističnih potokiv Ukraini* [Territorial structure of foreign tourist flows in Ukraine]. *Turizm i gostinnist' v Ukraini: stan, problemi, perspektivi rozvitku* [Tourism and hospitality in Ukraine: state, problems, prospects of development]. – Cherkasy, 2012, pp. 146–153 (In Ukrainian).
2. Dûvel' F. *Prostranstvennaâ mobil'nost' naseleniâ: indikatory, kategorii i tipologii* [Spatial population mobility: indicators, categories and typologies]. *Metodologîi i metody izučeniâ migracionnyh processov* [Methodology and methods of studying migration processes], Moscow, 2007, pp. 71–95 (In Russian).
3. Faševskij N. I., Rudenko L. G., Nemčenko M. P., Misevič K. N. *Mežgosudarstvennye migracionnye svâzi Ukrainy: osnovnye tendencii i problemy* [Interstate migration in Ukraine: main trends and challenges]. *Ukrains'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian geographical journal], 2007, Vol. 4, pp. 33–38. (In Russian).
4. Faševskij N. I., Rudenko L. G., Nemčenko M. P., Misevič K. N. *Problemy mežgosudarstvennyh migracionnyh svâzej Ukrainy i osnovnye puti ih rešeniâ* [Problems of interstate migration in Ukraine and ways of their solutions]. *Ukrains'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian geographical journal], 2007, Vol. 3, pp. 35–39. (In Russian).
5. Gumenûk Ů. P. *Mižnarodna trudova migraciâ: metodologičnij ta organizacijnij aspekti: monografiâ* [International labor migration: methodological and organizational aspects: Monograph], Ternopil, 2013, 618 p. (In Ukrainian).
6. *International Migration Law: Glossary on Migration*. Geneva, 2004, 81 p. Access mode: http://publications.iom.int/bookstore/free/IML_1_EN.pdf.
7. *International migration statistics: practical guide for Eastern Europe and Central Asia*, 2011, 104 p. Access mode: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/RUS_International_Migration_Statistics_Practical_Guide.pdf. (In Russian).
8. Malinovs'ka O. *Ukraina, Ėvropa, miğraciâ: miğraciâ naseleonnâ Ukraini v umovah rozširennâ ĖS* [Ukraine, Europe, migration: migration of Ukrainian population in terms of EU enlargement]. Kyiv, 2004, 172 p. (In Ukrainian).
9. Malinovs'ka O. A. *Urîznomaničennâ skladu naseleonnâ Ukraini pid vplivom mižnarodnoï miğraciâ: viklik ta šlâhi reaguvannâ: analitična dopovid'* [Diversifying of Ukrainian population composition under the influence of international migration: a challenge and ways to respond: analytical report]. Kyiv, 2012, 51 p. (In Ukrainian).
10. *Miğracijna statistika v Ukraini ta šlâhi її udoskonalennâ: analitična zapiska* [The migration statistics in Ukraine: ways of improving: analytical report]. Access mode: <http://www.niss.gov.ua/articles/1694/>. (In Ukrainian).
11. *Miğracijni procesi v Ukraini: sučasnij stan i perspektivi: monografiâ* [Migration in Ukraine: current state and prospects: monograph] (Ed.: Poznâk O.V.). Uman', 2007, 276 p. (In Ukrainian).
12. *Miğracijnij profil' Ukraini 2010-2013* [Ukraine migration profile, 2010-2013]. Access mode: http://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_%20Profile_2013.pdf. (In Ukrainian).
13. *Naseleonnâ Ukraini za 2013 rik : demografičnij šoričnik* [Ukrainian Population, 2013: Demographic Yearbook]. Kyiv, 2014, 295 p. Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (In Ukrainian).
14. Poznâk O. V. *Social'ni naslidki ėvroiintegracij Ukraini. Mižnarodna miğraciâ* [The social consequences of

Ukraine's European integration. International migration]. Kyiv, 2012, 20 p. (In Ukrainian).

15. *Problemi rozvitku transkordonnogo spivrobitnictva Ukraïni v umovah rozširenogo ÊS : monografiâ* [Problems of cross-border cooperation in Ukraine in terms of EU enlargement : monograph]. (Ed.: N. Mikula, V. Borševs'kij, T. Vasil'civ). L'viv, 2009, 436 p. (In Ukrainian).

16. *Regulation (EC) No 862/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on Community statistic son migration and international protection and repealing Council Regulation (EEC) No 311/76 on the compilation of statistic son foreign workers*. Access mode: <http://eurex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/;jsessionid=cDj9TCcFLgT0q7TLBTTYpFlqYvGJJh4RBdjhrGFLlmn3Nxhn2WzM!1967577200?uri=CELEX:32007R0862>.

17. *Rekomendacii po statistike meždunarodnoj migracii. 1-e peresmotrennoe izdanie* [Recommendations on statistics of international migration: 1st revised edition]. New York, 1998, 128 pp. Access mode: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_58rev1R.pdf. (In Russian).

18. Rudenko L. G., Faševskij N. I., Nemčenko M. P., Misevič K. N. Social'no-èkonomičeskoe razvitie regionov Ukraïny i mežgosudarstvennaâ migraciâ naseleniâ [The social and economic development of Ukraine's regions and the interstate migration]. *Ukraïns'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian geographical journal], 2007, Vol. 4, pp. 44–50 (In Russian).

19. Rybakovskij L. L. *Migraciâ naseleniâ (voprosy teorii)* [The migration of population (theoretical issues)]. Moscow, 2003, 238 p. (In Russian).

20. *Spravočnik po terminologii v oblasti migracii (rusško-anglijskij)* [Handbook on migration terminology (Russian-English)]. Moscow, 2011, 166 pp. Access mode: http://moscow.iom.int/publications/Handbook_on_Migration_Terminology.pdf. (In Russian).

21. *Transformaciâ migracionnyh processov na postsovetkom prostranstve* [The transformation of migration processes in the former Soviet Union]. (Ed.: L. L. Rybakovskij). Moscow, 2008, 488 p. (In Ukrainian).

22. *Transport i zv'âzok Ukraïni – 2013. Statističnij zbirnik* [Transport and communications in Ukraine – 2013. Statistical Yearbook]. Kyiv, 2014, 221 p. Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (In Ukrainian).

23. Vidâkina M. M., Stakanov R. D. *Trudova migraciâ z Ukraïni do ÊS: makroekonomičnij vimir: monografiâ* [Vidjakina M. M. Labor migration from Ukraine to the EU: macroeconomic dimension: monograph]. Kyiv, 2011, 198 p. (In Ukrainian).

24. *Viižd gromadân Ukraïni za kordon za kraïnami, do âkih voni viiždžali, u 2014 roci* [The departure of Ukrainian citizens abroad by countries which they visited, 2014] Access mode: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/tyr/tyr_u/vigw2014_u.htm. (In Ukrainian).

25. *V'ïzd inozemnih gromadân v Ukraïnu za kraïnami, z âkih voni pribuli, u 2014 roci* [The entry of foreign citizens in Ukraine by countries from which they came, 2014]. Access mode: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/tyr/tyr_u/vig2014_u.htm. (In Ukrainian).

TO THE ISSUE OF ORGANIZATION THE OUTDOOR RECREATION FOR THE CITIZEN OF BIG CITIES IN THE MIDDLE DNIEPER REGION (ON THE EXAMPLE OF KYIV CITY)

¹Oleksandr DMYTRUK, ²Maryna KULINICH

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

²mai1989@ukr.net

Abstract: The article contains the researched features of organization outdoor recreation for citizen of big cities in the Middle Dnieper region (on example of Kyiv city). The territory of this region in all periods of history was attractive to the life of various tribes and peoples, and directly nowadays Middle Dnieper region is a place of development and growth of urban agglomerations. This research bases on conducting an online survey among 1117 respondents in Kyiv and on analysis of the collected data. Questions of online survey are focused on researching recreational needs of residents of large cities (on example of Kyiv city) with a focus on short-term outdoor recreation. At the end of the article there is a proposed list of the main problems and recommendations for optimization of development water tourism in the Dnieper river basin. Attention is paid to the concepts "meadow park", "hydropark", "forest park" as the basis for the organization of comfortable places outdoor recreation for residents of big city in general and especially for families with children. There is presented interpretation of the concept "aquatic recreational landscape" from the standpoint of constructive-geographical principles of organization outdoor recreation.

Key words: Middle Dnieper, outdoor recreation, water tourism, constructive planning of recreation territories, meadow park, hydropark, forest park, aquatic recreational landscape

UDC: 379.83

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ВІДПОЧИНКУ НА ПРИРОДІ МЕШКАНЦІВ ВЕЛИКИХ МІСТ РЕГІОНУ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я (НА ПРИКЛАДІ М. КИЄВА)

¹Олександр ДМИТРУК, ²Марина КУЛІНІЧ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

²mai1989@ukr.net

Анотація: У статті досліджуються особливості організації відпочинку на природі мешканців великих міст регіону Середнього Подніпров'я (на прикладі м. Києва), оскільки територія саме цього регіону в усі періоди історії була привабливою для життя різних племен та народів, а безпосередньо в наш час Середнє Подніпров'я є місцем розвитку і розростання міських агломерацій. Дане дослідження базується на проведенні онлайн-анкетування серед киян в чисельності 1117 респондентів та аналізі зібраних анкетних даних. Запитання онлайн-анкети сфокусовані на дослідженні рекреаційних потреб і вподобань мешканців великих міст (на прикладі м. Києва) з акцентом на короткостроковий відпочинок на природі. В кінці роботи наведено перелік основних проблем та рекомендацій по оптимізації розвитку водного туризму в басейні р. Дніпро. Приділено увагу сутності понять «лукопарк», «лісопарк», «гідропарк» як базису для організації комфортних місць відпочинку на природі для мешканців великого міста в цілому і зокрема для сімей з дітьми. Представлено трактування поняття «аквальний рекреаційний ландшафт» з позицій конструктивно-географічних засад організації відпочинку на природі

Ключові слова: Середнє Подніпров'я, відпочинок на природі, водний туризм, конструктивне планування території відпочинку, лукопарк, лісопарк, гідропарк, аквальний рекреаційний ландшафт

УДК: 379.83

Постановка проблеми. Територія Середнього Подніпров'я належить до земель, які здавна почали заселятися та освоюватися людьми. Сліди найдавнішої людської діяльності тут відносяться до доби палеоліту. Географічне розташування, сприятливі природні умови, родючі землі, відносно м'який клімат, наявність великої водної артерії (р. Дніпро) обумовили своєрідність історичного розвитку Середнього Подніпров'я. Ці землі були привабливими для різних племен та народів майже в усі періоди історії і саме тому на сьогоднішній день ми маємо і спостерігаємо розвиток і розростання міських агломерацій в регіоні Середнього Подніпров'я [3]. Адже в наш час всіх приваблює легке життя, без надмірних фізичних навантажень

і виснажень, ці потреби з легкістю задовольняє всезростаючий процес урбанізації: автомобілі, красиві будівлі, все необхідне в величезних і яскравих торгівельно-розважальних центрах, новітні лікувальні засоби і заклади тощо – все це можна отримати в будь-який час доби. Однак ці зручності, нехай не прямо, але опосередковано точно, впливають на забрудненість атмосферного повітря, поверхневих вод, ґрунтів тощо, що в свою чергу веде до зростання чисельності і різновидів захворювання не лише мешканців міських територій, які плюс до всього вище сказаного ведуть ще й малорухливий спосіб життя, а й до зниження рівня здоров'я усього населення планети. Ось чому вже в наш час і в майбутні роки, що прийдуть, люди хочуть і хотітимуть

наблизитись до незміненої або хоча б мало зміненої первозданної природи.

В оточенні власноруч створеного «комфорту» людина починає почувати себе в клітці, за ґратами умовностей, повинностей тощо. Мабуть, кожен дорослий, який попав у цей конвеєр сучасного життя, через пару років задоволення від самотійності починає думати про те, щоб втекти від людей, де б не було Інтернету, телефонів, автомобілів, різноманітної техніки тощо. Тобто сучасні особливості і можливості роботи людини, перехід на постіндустріальний етап розвитку суспільства, шалений темп життя великого міста та високий рівень його технологізації призводять до психологічного навантаження на людину, тому постає питання про необхідність організації відпочинку мешканців цих міст від вище згаданої метушні, надмірного впливу високих технологій за для умиротворення, віднаходження спокою і душевної рівноваги, гармонії жителями цілодобово працюючої машини під назвою «велике місто». І цей спокій, цю гармонію людина може знайти в природі, в тісному контакті з нею, адже сама є її невід'ємною частиною від початку свого існування.

Мета роботи – представити та проаналізувати особливості організації та бачення свого відпочинку жителями великих міст регіону Середнього Подніпров'я в цілому та на природі зокрема (на прикладі мешканців міста Києва).

Виклад основного матеріалу. Основою даного дослідження є результати онлайн-анкетування. Онлайн-анкета була спеціально розроблена з метою дослідження рекреаційних потреб і вподобань мешканців великих міст (на прикладі м. Києва) з акцентом на короткостроковий відпочинок на природі. Анкета складається з 25 запитань, 5 з яких орієнтовані на збір особистих даних про респондентів, а 20 безпосередньо стосуються їх рекреаційних вподобань. Всі запитання послідовно і логічно об'єднані в чотири окремі блоки: відомості про респондентів; їх загальні рекреаційні вподобання; питання щодо безпосереднього відпочинку на природі; проблеми і перспективи (на думку респондентів) розвитку водного туризму в Україні. Зміст запитань безпосередньо відповідає темі дослідження, а самі запитання сформовані у короткій, чіткій, лаконічній і зрозумілій формі для будь-якого респондента.

В онлайн-опитуванні взяли участь 1117 мешканців міста Києва, що розподілені на дві вікові групи: до 25 років у кількості 544 особи та 25-40 років у кількості 573 особи. З них жінки становлять групу із 716 осіб, а чоловіки – 401 особа. За сімейним станом 372 респонденти знаходяться в шлюбі. За родом зайнятості 172 респонденти належать до категорії студентів, 725 – службовці, робітники, 136 – підприємці, 84 – безробітні. Окрім того 54% опитуваних найчастіше відпочинок проводять з друзями, 38% – із сім'єю і 8% – наодинці. В той же час 77% опитуваних приваблює активний відпочинок, а 23% віддають перевагу пасивному відпочинку. Тому зрозумілим є й те що, 59% респондентів

найдоцільнішою порою року для відпустки вважають літо, 19% – зиму, 14% – весну та лише 8% вважають, що найбільш підходящою порою року для відпустки є осінь.

Серед запропонованих в анкеті видів відпочинку були культурно-пізнавальний, пляжний відпочинок, відпочинок з наметом біля води, піші прогулянки, курортно-оздоровчий, лижний відпочинок, екстремальний відпочинок, відпочинок з наметом в лісі, сільський зелений туризм. Дані про вподобання респондентів в даному питанні представлено на рис.1.

Наступним пунктом анкети була тривалість короткочасного відпочинку киян: 1 день, до 3-х днів, до 5-ти днів. Так, 86 осіб назвали 1 день, 649 – до 3-х днів і 382 – до 5-ти днів.

На запитання «Де найчастіше Ви проводите вихідні?» 38% відповіли «вдома», по 20% – «в розважальних закладах (ТРЦ, дискотеки, клуби)» та «на природі», 22% – «кінотеатри, театри, музеї» (рис.2).

Тобто, відпочинок на природі займає чи не останнє місце серед можливих варіантів відпочинку на вихідних у киян.

Такий стан речей викликає занепокоєння, адже на запитання «Як часто Ви бажаєте відпочивати на природі?» 32% відповіли – раз на два тижні, 27% – раз в місяць, 22% – кожен вихідні, 18 % – раз на рік і лише 1% респондентів – не бажає відпочивати на природі взагалі (рис.3).

При виборі місця відпочинку 36% опитаних киян керуються орієнтацією на туристсько-рекреаційні ресурси, 25% вказують, що визначальним для них фактором при виборі місця відпочинку є вартість, 22% опираються на рекомендації родичів, друзів, знайомих, і 17% зазначають, що для них визначальним фактором при виборі місця відпочинку є комфорт.

На рисунку 4 наведено діаграму, що відражає те, які природні компоненти найбільше привертають увагу рекреантів (киян) при виборі місця відпочинку.

Тобто кияни вважають водні об'єкти найбільш атрактивними компонентами природного середовища. Хоча лише 18% респондентів вказали, що брали участь у сплавах по річках, і лише 33% зазначили, що в майбутньому хотіли б взяти участь у сплаві. Всі інші респонденти вказали, що полюбують купально-пляжний відпочинок без використання складних технічних засобів (човни, катамарани, вітрильники тощо).

В той же час 93% опитаних киян вважають за необхідне проведення конструктивного планування території біля водойм в приміській зоні за для створення комфортних місць регулярного відпочинку на природі. Серед них 93% 153 особи (14%) запевнили, що відвідували б такі місця кожен вихідні, 277 осіб (26%) – раз на 2 тижні, 296 осіб (28%) – раз в місяць і 334 особи (32%) – декілька раз на рік.

На запитання «Які емоції у Вас викликає відпочинок біля води?» більшість респондентів обрали наступні варіанти: задоволення, спокій,

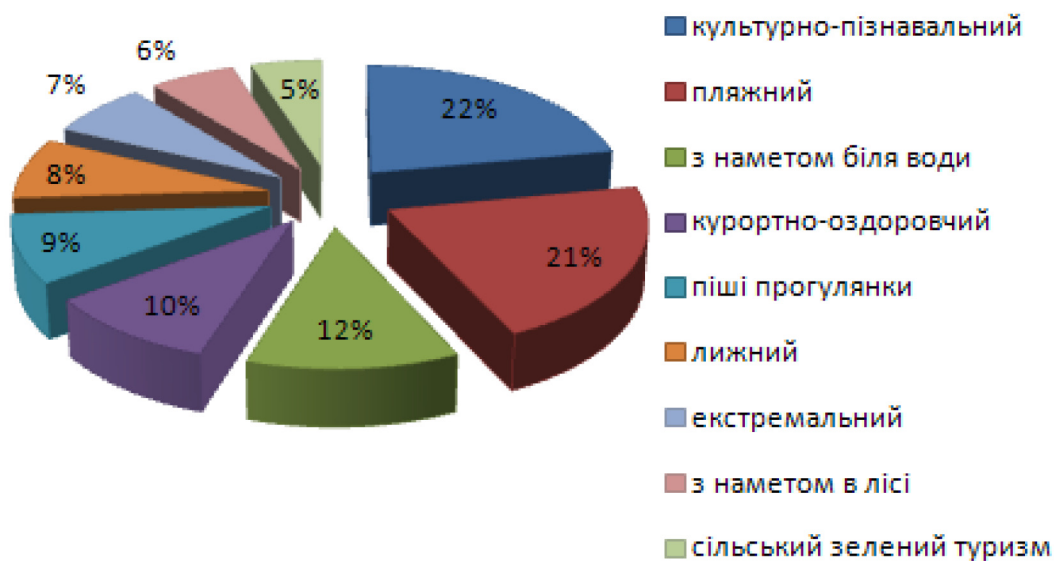

Рис. 1. Вподобання мешканців міста Києва щодо видів відпочинку

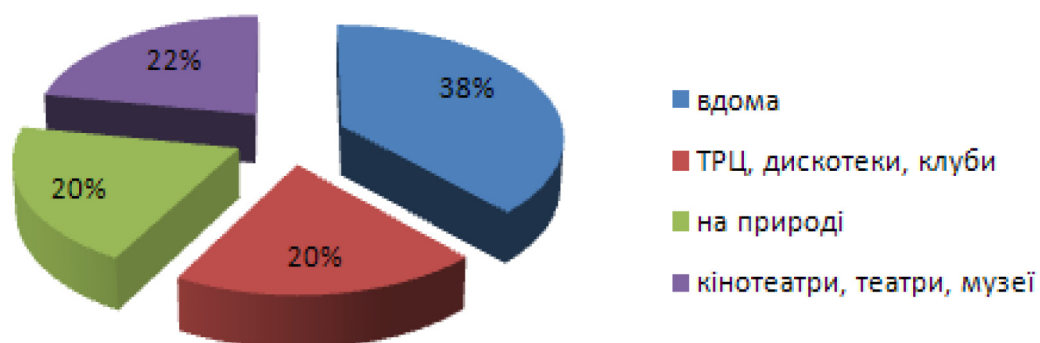

Рис. 2. Специфіка організації відпочинку киян на уїк-енд

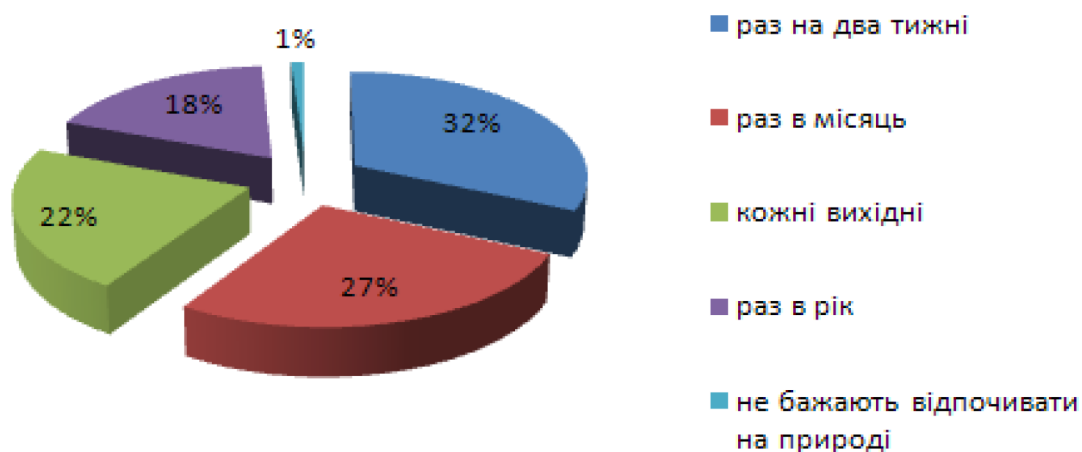

Рис. 3. Бажання киян щодо відпочинку на природі (частота відпочинку)

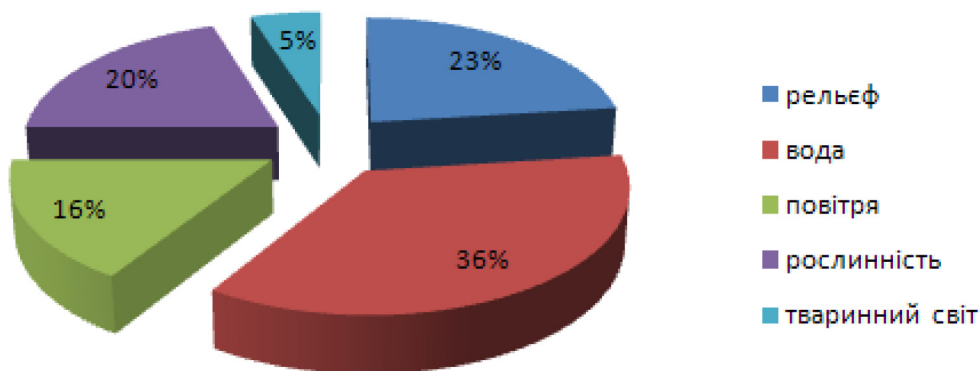

Рис. 4. Ієрархія природних компонентів за ступенем атрактивності для киян

мрійливість, прилив життєвої енергії, і лише 211 осіб додали до цього переліку ще й задумливість, а відповіді 17 осіб взагалі були кардинально відмінними від інших респондентів: самотність і відчуття страху.

В ході опитування кияни зазначили власну думку стосовно основних проблем або перепон на шляху розвитку водного туризму в Україні. Серед них наступні:

- занедбаність річок та територій навколо них, забрудненість водойм не лише хімічними речовинами, а й твердими побутовими відходами;
- недостатня кількість спеціально облаштованих місць для відпочинку;
- висока вартість відвідування уже наявних облаштованих місць відпочинку на берегах Дніпра;
- передання у приватну власність та забудова прибережних територій, що закриває доступ до привабливих місць відпочинку та перекриває розвиток всієї берегової лінії, як рекреаційної території;
- недостатня увага до туристичних проектів та їх недостатнє фінансування;
- відсутність розумного менеджменту та маркетингу стосовно раціонального природокористування та ландшафтного планування територій;
- відсутність чіткого алгоритму дій спрямованих на розвиток і підтримку даного виду туризму в Україні тощо.

Основні ж рекомендації і побажання стосовно розвитку водного туризму в басейні річки Дніпро виглядають наступним чином:

- державна підтримка і популяризація водного туризму;
- пошук інвесторів для організації спеціалізованих водно-рекреаційних парків;
- формування молодіжного волонтерського руху з метою привертання уваги до рівня забруднення та організації очищення водойм, прибирання їх берегових смуг;
- демонтаж незаконних забудов та «визволення» незаконно привласнених територій берегових смуг водних об'єктів;
- створення цікавих екскурсійно-розважальних

та організація сучасних водних розваг в межах спеціально облаштованих водно-рекреаційних зон відпочинку, а також контроль за доступністю для середньостатистичного українця цін на відвідування таких місць;

- створення стійкого інформаційно-позитивного образу водного туризму на Дніпрі, розробка і запуск реклами за для інформування, інтригування та запрошення до активної участі потенційних рекреантів.

Відповідаючи на розгорнуті запитання щодо перепон і стимулів розвитку водного туризму в Україні багато респондентів згадали про круїзи по Дніпру, висловили бажання щодо формування пляжів двох типів: природа, спокій, усамітнення з одного боку і атракціони, розважальні заклади з іншого.

Варто зазначити, що Україні з радянських часів у спадщину залишилися спеціально обладнані в межах великих міст місця для рекреації і відпочинку у вигляді лукопарків, гідропарків, лісопарків.

Лукопарк – це впорядкована територія лук, що характеризується перевагою відкритих лучних просторів, які становлять більше половини площі лукопарку, а інша частина відводиться під декоративні насадження та водойми. Оптимальне співвідношення лучних територій, декоративних насаджень та водойм – 5:2:1 [1, с. 33]. Гідропарк – упорядкована територія (організований простір), що характеризується перевагою водойм як найважливіших об'єктів організації літнього відпочинку. Співвідношення водойм, насаджень і луків становить 2:1:1 [1, с. 15]. Лісопарк – упорядкована територія лісу, призначена для короткочасного відпочинку та перетворена шляхом поступової її реконструкції на певну ландшафтно-планову систему [1, с. 32]. Проте вся ця спадщина (у вигляді лукопарків, лісопарків, гідропарків) наразі знаходиться в незадовільному стані і не є привабливою для сімейного відпочинку з дітьми. Проте сама ідея є цікавою, тому заслуговує на подальше опрацювання і розбудову в світлі умов і можливостей життя сучасного суспільства.

Враховуючи те, що більшість респондентів визначили воду, як найбільш привабливий елемент

природного ландшафту і найбільш вагомий чинник, що впливає на вибір місця відпочинку, можна говорити про облаштування аквальних рекреаційних ландшафтів поблизу великих міст в регіоні Середнього Подніпров'я і не тільки. Поняття «лукопарк», «лісопарк», «гідропарк» є дуже близькими до поняття «аквальний рекреаційний ландшафт», хоча якщо взяти окремо кожний термін, то вони не передають особливостей аквального рекреаційного ландшафту в повній мірі. Адже аквальний рекреаційний ландшафт – це комплексне функціональне поєднання ділянок водного простору і суші, яке піддається антропогенному управлінню, плануванню і реконструкції, з метою створення культурно облаштованих, естетично-привабливих місць відпочинку відповідно до різнопланових та специфічних рекреаційних потреб населення (організація відпочинку для дітей, дорослих, людей з обмеженими фізичними можливостями) за для покращення здоров'я, позитивно-емоційного збагачення та розвитку особистості.

Висновки. Кияни мають інтерес до відпочинку на природі, але як мешканці великого міста в той же час цінують свій комфорт, тому бажають, щоб місця для такого відпочинку були чітко сплановані з

урахуванням розмірів особистого простору людини, розмежування прибережної території і акваторії на спеціалізовані зони відпочинку, створення мінімальних умов комфорту: вбиральні, сміттєві баки, окремі місця для пікніків та дитячих ігор, окремі місця для купання, риболовлі та водного відпочинку з використанням технічних засобів (водні велосипеди, катамарани, човни, парусники) тощо. Враховуючи те, що респонденти називають водні об'єкти найбільш атрактивними компонентами природного середовища, в майбутньому необхідно більш детально розглянути можливості проведення конструктивного планування території біля водойм в приміській зоні з метою створення комфортних місць і умов відпочинку для мешканців не лише міста Києва, а й інших густозаселених міських і приміських територій.

Можливо, слід дати більше можливостей приватним підприємцям для створення місць організованого відпочинку на природі. Вони б проявили творчість, запозичили б досвід інших країн, прагнули б задовольнити бажання своїх споживачів. Адже за законами ринкової економіки саме попит породжує пропозицію.

References:

1. Bejdik O. O. Slovník-dovídník z geografie turizmu, rekreologie i rekreační geografie [Geography of tourism, recreology and recreational geography: reference dictionary]. Kyiv, 1998, 130 p. (In Ukrainian).
2. Dmitruk O. Ů. Ekologický turizm: současné koncepty managementu i marketingu. [Ecological tourism: modern management and marketing concepts]. Kyiv, 2004, 192 p. (In Ukrainian).
3. Rudič T. O. Náselenná Sered'nogo Podn'prova I-II tisíciletí za materialami antropologie [Population of the Middle Dnieper in the I-II Millennia: Anthropological Evidence]. Kyiv, 2014, 298 p. (In Ukrainian).

METHODOLOGICAL ROLE OF SOCIO-GEOGRAPHICAL SYSTEMS IN THE MANAGEMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT

¹Ivan DUDNIK, ²Oksana BORISYUK

National Aviation University, Kyiv, Ukraine

¹dudnik_ivan@ukr.net, ²imv2008@ukr.net

Abstract: The article grounds the need to study a socio-geographical system being a complex and heterogenous formation as an integral object of regional management. The analysis reflects necessary conditions for origin and development of socio-geographic systems; backbone links, structure, main functions. There is proposed a variant of human geographical interpretation of the general management theory in the sphere of regional development.

Key words: human geography, socio-geographical system, socio-geographical study, region, management

UDC: 911.3 (045)

МЕТОДОЛОГІЧНА РОЛЬ КАТЕГОРІЇ «СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА СИСТЕМА» В УПРАВЛІННІ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ

¹Іван ДУДНИК, ²Оксана БОРИСЮК

Національний авіаційний університет, Київ, Україна

¹dudnik_ivan@ukr.net, ²imv2008@ukr.net

Анотація: Обґрунтовується необхідність дослідження суспільно-географічної системи, як складного різноякісного утворення, в якості інтегрального об'єкта регіонального управління. Аналізуються необхідні умови зародження та розвитку суспільно-географічних систем; системотворчі зв'язки, структура, головні функції. Подається варіант суспільно-географічної інтерпретації загальної теорії управління в контексті регіонального розвитку.

Ключові слова: суспільна географія, суспільно-географічна система, суспільно-географічне дослідження, регіон, управління

УДК: 911.3 (045)

Вступ. Постановка проблеми. Зорієнтованість господарського розвитку на соціальні пріоритети; ускладнення взаємодії технічних, природних, соціальних, демографічних об'єктів та необхідність їх збалансованого розвитку в умовах цілісної території; виникнення якісно нових завдань в розвитку сфери послуг зумовили появу такого виду управлінської діяльності, як управління комплексним розвитком регіону. Однією з проблемних особливостей такого виду недостатньо чітко наукове обґрунтування регіону як об'єкту управління. Помітний внесок в таке обґрунтування здійснюють представники різних наук. Однак вони не досягають належного узагальнення регіону як синергетичної різноякісної територіальної системи. Наукове вирішення такого завдання вбачається великою мірою співзвучним сучасним засадничим теоретико-методологічним положенням суспільної географії. Однією з необхідних умов досягнення ефективного розвитку суспільства в цілому та його територіальних складових, зокрема, є вдосконалення управління цілісними територіями (регіонами), яке ґрунтується на науковому передбаченні потенціалу таких територій. Управління регіоном об'єктивно базується на комплексному підході, який передбачає, по-перше, врахування (оцінку, прогнозування) сукупності багатоманітних умов і факторів

(природно-ресурсних, демографічних, соціальних, господарських), що визначають інтегральний потенціал території; по-друге, визначення шляхів досягнення цілей розвитку регіону – соціальних, екологічних, економічних; по-третє, узгодження цих цілей в галузевому, територіальному та інтегральному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок наукової постановки проблем управління комплексним розвитком адміністративних одиниць припадає на кінець 60-х початок 70-х років минулого століття. Одними з перших вийшли роботи практичних управлінців, суспільствознавців, економістів (Е. Аграновський, В. Музичкін, М. Василів, Л. Мушкетик, М. Долішній, М. Тимчук) Важливо зауважити, що представники на той час економічної географії були серед піонерів цієї тематики поряд з економістами та практиками управління. Так, ще в 1984 р. П. Волобой та В. Поповкін наголошували що «...економіко-географи, як ніякі інші спеціалісти, можуть принести величезну користь всій справі вдосконалення територіального планування...» [6, с. 41]. З того часу з'явилася велика кількість публікацій з даної тематики, до неї долучилися представники соціології, екології, інших дещо вузких наукових напрямків. Зокрема, серед географів варто назвати роботи Е. Алаєва та М. Чаадаєва [1], С. Мохначука [4].

Дещо пізніше почався масовий вихід у світ

робіт географів спочатку у вигляді наукових статей (В. Гарабцов, І. Дудник, С. Мохначук, М. Пістун), в яких аналізувались окремі аспекти управління і планування переважно мікрорегіонами. Монографічному суспільно-географічному дослідженню низових районів присвячені роботи І. Дудника; В. Лузана, М. Пістуна, Н. Провотар, Т. Панасенко, пізніше – К. Мезенцева, Д. Стеценка тощо. Однак, попри масовість публікацій, вони не переросли в створення завершеної теорії управління суспільно-географічними системами.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. В умовах ринкової трансформації суспільства в Україні практичне значення названих і подібних їм робіт суттєво знизилось, оскільки вони відображали принципово інші умови функціонування регіонів. В нинішніх умовах можна говорити про загальнометодологічне значення таких робіт, яке, однак, не вирішує багатьох конкретно-наукових завдань управління розвитком регіону. Недоліком переважної більшості досліджень, і географічних в тому числі, є вкрай недостатня увага обґрунтуванню сутності та специфіки власне регіону як об'єкту управління, а в суспільній географії на початковій стадії дослідження знаходяться проблеми суспільно-географічної інтерпретації загальної теорії управління в контексті управління комплексним розвитком регіону.

Метою статті є спроба показати методологічне значення категорії «суспільно-географічна система» для потреб управління розвитком регіону як інваріантного об'єкта управління на основі суспільно-географічної методології.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах розвитку суспільної географії дедалі більшої прихильності вчених набуває точка зору про те, що найбільш загальним та в той же час змістовно визначеним об'єктом даної науки є суспільно-географічна система [5]. Еволюція поглядів на об'єкт соціально-економічної географії є, по-перше, відображенням діалектичної єдності процесів диференціації та інтеграції людської діяльності (в широкому розумінні); по-друге, вона відображує розширення, поглиблення та ускладнення теоретичних уявлень про об'єкт та предмет даної науки у відповідності із соціальним замовленням.

Послідовну зміну (впродовж відповідних періодів розвитку економічної географії) таких категорій як «виробничо-територіальний комплекс», «територіально-виробничий комплекс», «економіко-географічна система», «територіальна соціально-економічна система», «суспільно-територіальна система (комплекс)» можна розглядати як ілюстрацію еволюції уявлень про об'єкт цієї науки. Виходячи з оцінки сучасного рівня розвитку теорії економічної і соціальної географії, фактичних та потенційних можливостей застосування результатів її досліджень, а також зі змісту процесів територіальної диференціації та інтеграції життєдіяльності суспільства, виявів системо- та комплексотворення можна стверджувати, що найбільш загальним (інтегрованим) її об'єктом є суспільно-географічна

система. А сам термін «економічна і соціальна географія» змістовно трансформується в термін «суспільна географія».

Під суспільно-географічною системою (СГС) слід розуміти закономірний взаємозв'язок різноякісних видів та об'єктів людської діяльності в умовах цілісної території, що функціонально зорієнтовані на забезпечення потреб конкретної спільності людей. В найбільш загальному вигляді суспільно-географічна система являє собою взаємозв'язану сукупність різноякісних за своєю субстанційною природою елементів (природних, демографічних, господарських), їх властивостей та відношень, яка в результаті взаємозв'язків утворює нову якість, що виявляється у відносній стійкості, територіальній та функціональній цілісності, особливому вияві закономірностей розвитку даної цілісності. Суспільно-географічна система зароджується та функціонує в результаті складних процесів взаємодії територіальних поєднань природних ресурсів, господарсько-територіальних систем, демографічних систем, які розглядаються як її субстанційні підсистеми [3].

Взаємодія знаходить вираз в циркулюванні досить великої множини зв'язків (прямих, зворотних, вторинних) між матеріально - речовинними об'єктами. Специфікою таких зв'язків є їх істотна опосередкованість територією. Загальновизнано, що основою формування таких систем є два типи зв'язків: а) між функціональними підсистемами (вертикальні); б) між «центральною» населеним пунктом та «пересічними» поселеннями, що тяжіють до нього, знаходяться в зоні його впливу (горизонтальні) [2].

Необхідними умовами зародження та розвитку СГС є наявність:

- елементарних об'єктів природної, господарської та демографічної якості;
- території відповідного розміру (масштабу), що являє собою певну природну, господарську (часто адміністративну) єдність;
- територіального «накладання» полів впливу матеріально-речовинних компонентів, як передумови їх взаємодії;
- територіальної диференціації (спеціалізації) функцій однорідних (однотипних) компонентів;
- інтегрально-територіальних утворень в межах певної території (системи).

Процес суспільно-географічного системоутворення базується на основі взаємодії природних, господарських, соціальних та демографічних об'єктів в умовах конкретної території, яка в багатьох випадках являє собою адміністративну цілісність. Взаємодія знаходить вираз в циркулюванні досить великої множини зв'язків (прямих, зворотних, вторинних) між матеріально - речовинними об'єктами. Специфікою таких зв'язків є їх істотна опосередкованість територією. Загальновизнано, що основою формування таких систем є два типи зв'язків: а) між функціональними підсистемами (вертикальні); б) між «центральною» населеним пунктом та «пересічними» поселеннями, що

тяжіють до нього, знаходяться в зоні його впливу (горизонтальні). Центром системи відповідного рівня є місто, як ядро системоутворення [3].

В контексті управління комплексним розвитком регіону є всі підстави визнати необхідність суспільно-географічної інтерпретації загальної теорії управління. При цьому слід виходити з наступних положень:

1. Свідоме управління здійснюється в складних високоорганізованих системах, які при цьому розглядаються в декількох аспектах: системно-компонентному, системно-функціональному, системно-інтегративному [3]. Управління – це процес досягнення заданого (наперед визначеного на основі прогнозу) стану об'єкту (системи) в певний проміжок часу, внаслідок впливу на нього з допомогою необхідних засобів з боку суб'єкта. Управління – це протидія ентропії та дезорганізації системи, воно спрямоване на підвищення життєдіяльності системи, збереження її якісної визначеності. Тобто, управління – це впорядкування системи, досягнення такого її стану, який найбільше відповідав би як об'єктивним законам її внутрішнього розвитку, так і умовам зовнішнього середовища [3]. Таким чином самокерована система складається з керуючої (суб'єкт) та керованої (об'єкт управління) підсистем, а необхідною умовою її функціонування є циркуляція інформації (інформаційні зв'язки) між суб'єктом та об'єктом управління.

2. Існують різні погляди щодо ролі суспільної географії у вирішенні проблем управління. Їх можна звести до двох підходів. Одна група фахівців вважає, що у відповідності з вирішенням трьох головних завдань (раціональне розселення, розміщення виробництва, природокористування) географічна розробка проблем управління буде знаходитись в межах відповідних напрямків – управління демографічними процесами та розселенням людей; суспільним виробництвом та природним середовищем [1]. При цьому справедливо зауважується, що мова йде не про управління взагалі, а про просторові аспекти управління у відповідних сферах.

Ми далекі від думки брати під сумнів таке твердження, тим більше, що в сучасних умовах це є однією з найпоширеніших форм участі соціально-економічної географії у практичному вирішенні проблем управління. Але в той же час необхідно зауважити, що обґрунтуванням лише просторових рішень не повинна обмежуватись участь географії в даному виді діяльності. Адже в такому підході відсувається на задній план умова розвитку об'єктів управління як комплексних утворень.

Інший підхід передбачає ширшу трактовку, відповідно до якої головним є управління географічними об'єктами [4], що передбачає розгляд будь-якого територіального утворення як певної географічної системи, що має якісну своєрідність субстанційного складу та вияву закономірностей функціонування.

Названі підходи взаємно доповнюють один одного. Вони дозволяють сформулювати найбільш загальні завдання суспільно-географічного

опрацювання проблем управління, до яких відносяться, по-перше, розробка наукових основ теорії і методів управління географічними об'єктами; по-друге, дослідження суспільно-географічних систем з позиції загальної теорії управління з метою пізнання їх закономірностей та специфіки функціонування як самокерованих систем; по-третє, дослідження всього спектру географічних виявів в управлінні «негеографічними» об'єктами в рамках єдності: природа – населення – господарство [2].

3. Загальним об'єктом управління виступає регіон, як міждисциплінарна категорія, яка з позицій географічного мислення, з позицій суспільної географії розглядається як суспільно-географічна система.

4. З позицій суспільної географії процес управління можна визначити як цілеспрямовану діяльність для досягнення заданої мети в розвитку суспільно-географічної системи (комплексу). Суть такого управління полягає в специфічному механізмі, який реалізує вимоги географічних законів та закономірностей, в цілеспрямованому впливі на окремі елементи системи, який забезпечує її збереження та «рух» в бажаному напрямі.

Суспільно-географічна система повинна розглядатися як самокерована система, що включає об'єкт управління (СГС в традиційному розумінні) та суб'єкт управління (сукупність спеціально створених людиною органів територіального і галузевого управління). Специфіка об'єкта управління в даному випадку зумовлює одну з найістотніших особливостей управління – узгодження «інтересів» різноякісних за своїм змістом компонентів, які складають об'єкт управління.

5. Управління географічними об'єктами є циклічним процесом. Цикл управління включає послідовно взаємопов'язані стадії: визначення та попереднє вивчення об'єкту – обґрунтування мети його розвитку – передбачення поведінки об'єкту в майбутньому (суспільно-географічний прогноз) – прийняття (власне планування) рішень та визначення засобів їх виконання – вивчення наслідків управляючого впливу та регулювання поведінки об'єкту.

Вивчення об'єкта управління та обґрунтування мети його розвитку повинні базуватись на змістовній сутності та специфічних виявах закономірностей його існування. В найбільш загальному розумінні головною метою управління є оптимізація функціонування суспільно-географічної системи, тобто досягнення певного її стану, заданих параметрів і властивостей при найменших затратах [2], тобто забезпечення відносно найсприятливіших умов для функціонування системи в цілому та кожного її компоненту, зокрема.

6. Управління суспільно-географічними системами повинне базуватись на певних принципах, які, виходячи із загальних принципів теорії управління, відображають специфіку об'єкта. Аналіз існуючих небагатьох публікацій з цього питання [1], [3], [2], [4] дає підстави для формулювання наступних принципів управління географічними об'єктами:

комплексності; пропорційності; збереження компонентів суспільно-географічних систем; соціальної пріоритетності; принцип єдності фізико-географічного, суспільно-географічного, соціально-економічного, демографічного, екологічного аспектів управління.

Наведені принципи доцільно розглядати як загальні правила (вимоги) управління суспільно-географічними системами, в процесі якого необхідно враховувати їх логічний взаємозв'язок та взаємну підпорядкованість. На основі таких загальних принципів в подальшому формулюються більш конкретні принципи, які відображують специфіку конкретного об'єкта у відповідності до певного етапу управління.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Отже, подальше суспільно-географічне вивчення та розкриття проблем управління комплексним розвитком регіонів, на наш погляд, повинне органічно поєднувати наукову розробку наступних напрямків:

- поглиблення теоретико-методологічних основ функціонування СГС;
- створення новітньої системи методів та методик їх дослідження;
- конкретизація змісту комплексно-пропорційного розвитку та засобів його досягнення;
- поглиблення змісту, цілей та засобів управління СГС;
- вдосконалення географічної методології та методів прогнозування.

References:

1. Alaev È. B., Čaadaeva N. V. Voprosy upravleniâ i rešenie ih geografičeskoj naukoj [Management issues and their solutions by geographical science]. *Voprosy geografii* [Issues of Geography], 1978, Vol. 109, pp. 61–79. (In Russian).
2. Dudnik Ĭ. M. *Suspil'no-geografični sistemi nizovogo rìvnâ (teoretični ta metodični aspekti)* [Socio-geographical system at the grass-roots level (theoretical and methodological aspects)]. Poltava, 1997, 249 p. (In Ukrainian).
3. Dudnik Ĭ. M. *Vstup do zagal'noi teorii sistem: navčal'nij posibnik* [Introduction to general systems theory: Textbook]. Kyiv, 2009, 205 p. (In Ukrainian).
4. Mohnačuk S. S. Problemy upravleniâ geografičeskimi ob'ektami [Geographical objects: management problems]. *Ėkonomičeskaâ geografiâ: Respublikanskij mežvedomstvennyj naučnyj sbornik* [Economic geography: the Republican interdepartmental scientific collection], 1982, Vol. 33, pp. 5–20. (In Russian).
5. Pištun M. D. *Osnovi teorii suspil'noi geografii* [Theoretical fundamentals of human geography]. Kyiv, 1996, 231 p. (In Ukrainian).
6. Voloboj P. V., Popovkin V. A. Geografičeskie osnovy kompleksnogo territorial'nogo planirovaniâ [Geographical outlines of integrated territorial planning]. *Problemy perspektivnogo territorial'nogo planirovaniâ. Materialy Vsesoûznoj konferencii* [The problems of long-term spatial planning. Proceedings of all-Union conference], Moscow, 1984, pp. 35–41. (In Russian).

GEOSPATIAL LEVELS OF RESEARCH AND OPERATION OF AGRIBUSINESS SUPPLY MANAGEMENT IN CANADA

¹Igor SMYRNOV, Oksana KACHUR (SHMATOK)

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

¹*smyrnov_ig@ukr.net*

Abstract: Represented the features and achievements of Canadian agrologistics and supply management system - an important factor in the high efficiency of agriculture in Canada, which is known worldwide as one of the largest manufacturer and exporter of various agricultural products. Shown the mechanism of farm and tariff quotas functioning with the possibility of their exchange on the domestic market, which is now successfully proven in industrial poultry and dairy industry in Canada. Given recommendations for the use of Canadian supply management system in agriculture in Ukraine.

Key words: agrologistics, supply management, agribusiness, industrial poultry and dairy industries in Canada

UDC: 911

ГЕОПРОСТОРОВІ РІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПОСТАВКАМИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ КАНАДИ

¹Ігор СМІРНОВ, Оксана КАЧУР (ШМАТОК)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

¹*smyrnov_ig@ukr.net*

Анотація: Розкрито особливості та досягнення канадської системи агрологістики та управління поставками, яка є важливим чинником високої ефективності агропромислового комплексу Канади, що відома у світі як один із найбільших виробників та експортерів різноманітної сільськогосподарської продукції. Висвітлено механізм функціонування фермерських та тарифних квот з можливістю їх обміну на внутрішньому ринку, який нині успішно себе зарекомендував у промисловому птахівництві та молочній індустрії Канади. Запропоновано рекомендації із застосування канадської системи управління поставками в агропромисловому комплексі України.

Ключові слова: агрологістика, управління поставками, агробізнес, промислове птахівництво, молочна промисловість Канади

УДК: 911

Постановка наукової проблеми. Логістичні підходи в сфері агропромислового бізнесу набувають останнім часом все більшої ваги в Україні, зокрема в нинішніх кризових умовах, коли агропромисловий комплекс висувається на перший план за своїм потенціалом та експортними можливостями, особливо у зовнішній торгівлі з країнами Європейського союзу. Завдання реформування аграрного сектору України в умовах євроінтеграційного спрямування її економічного розвитку вимагає вивчення та впровадження передового досвіду в сфері агрологістики та управління поставками в агропромисловому бізнесі. Саме такий досвід має Канада, як один із найважливіших світових виробників та експортерів сільськогосподарської та харчової продукції. Це відноситься, насамперед, до канадської системи управління поставками в агропромисловому комплексі, важливим складником якої є підсистема фермерських та тарифних квот з можливістю їх обміну на внутрішньому ринку, яка нині успішно зарекомендувала себе у промисловому птахівництві та молочній промисловості Канади та його застосування в Україні.

Літературні джерела та публікації з теми статті найбільш концентровано представлені у спеціальному випуску міжнародного науково-практичного журналу «Логістика. Проблеми та рішення» № 4 за 2013 р. [1] та належать Косаревій Т. В. [3], Сумцю О. В. [8; 9], Смирнову І. Г. та Шматок О. В. [7], Чухрай Н. І. [10], Кучеровій Я. [4]. Особливу цікавість являють собою джерела, що розкривають особливості, досвід та досягнення агрологістики в різних країнах, зокрема в Голландії [6], Канаді [2], Польщі, Чехії [5, 319-327, 363-380] та інших країнах. Але цей напрямок потребує більш детального розгляду, зокрема, це стосується досвіду досягнень Канади.

Метою статті є представити в Україні канадську систему агрологістики та управління поставками, яка успішно функціонує протягом останніх років у цій країні, що виділяється як великими обсягами аграрного виробництва та експорту у світі, так і високим рівнем ефективності агропромислового комплексу, важливим чинником якого є застосування логістичних підходів.

Виклад основного матеріалу. Канадська система агрологістики (управління поставками в агропромисловому комплексі) була запроваджена в

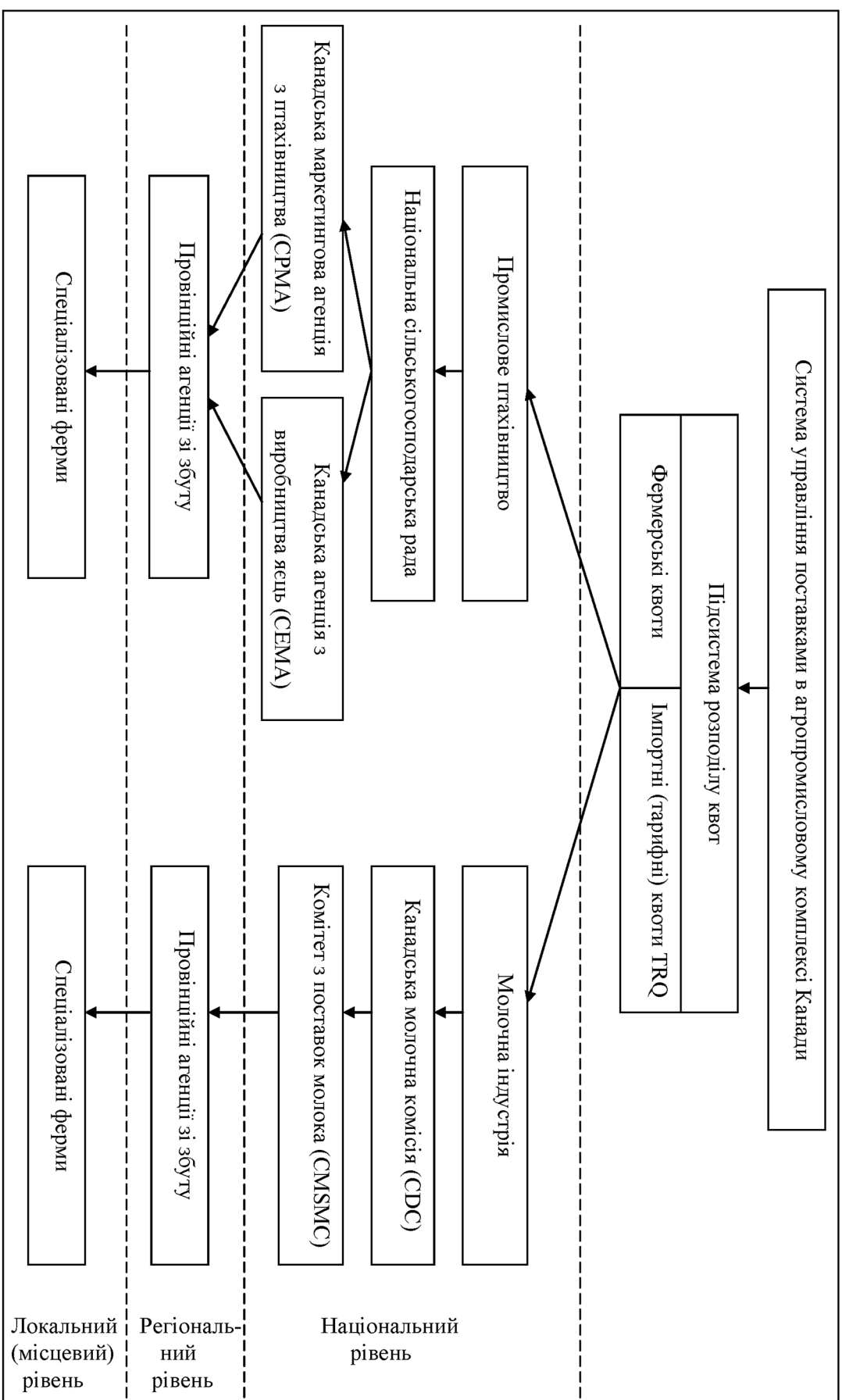

Рис. 1. Система управління поставками та підсистема розподілу квот в агропромисловому комплексі Канади (на прикладі промислового птахівництва та молочної індустрії), авторська розробка за [2]

господарську систему Канади ще на початку 1970-х рр. та з постійно діючими змінами вона успішно функціонує й нині. Система управління поставками має низку позитивних особливостей, які можуть бути адаптовані до українських умов та використані для розробки ефективної економічної політики в галузях сільського господарства та харчової промисловості. До позитивних рис цієї системи можна віднести підвищення заможності споживачів та виробників за рахунок стабільності всередині агропромислового комплексу, збільшення прямих доходів виробників та працівників аграрного сектору, можливість розвитку системи обміну квотами на внутрішньому ринку, захист від іноземних виробників тощо. Також ця система адаптована до сучасних вимог СОТ.

Канадська система агрологістики (управління поставками в агропромисловому комплексі) на сьогодні діє у двох підгалузях АПК Канади, а саме – у промисловому птахівництві (виробництві домашньої птиці) та молочному скотарстві та виробництві молочної продукції. Ці два напрямки є одними з ключових у агропромисловому комплексі Канади та займають 20 % обсягу продажу аграрної продукції в цій країні. Істотно, що управління цими підгалузями здійснюється за допомогою агенцій зі збуту які створені в кожній провінції Канади. Повноваження агенцій поширюються на визначення рівня імпортних квот, управління поставками на місцевому рівні та встановлення місцевих цін на вироблену продукцію. Для реалізації цих повноважень агенції використовують два види квот. Перший – це фермерська квота, яка визначає, який обсяг продукції виробник може виробити, та вимірюється в певних одиницях продукції, що можуть бути продані кожного року. Такі квоти, виражені в кількісних показниках, є об'єктом торгу та обміну, тобто у такий спосіб фермер має можливість збільшити чи зменшити обсяги свого виробництва. Особливістю фермерських квот є те, що вони зазвичай мають необмежений термін дії за умови виконання фермером певних умов. Крім цього, квоти є власністю та управляються агенціями зі збуту провінцій. Торгівля квотами дозволена у більшості підгалузей АПК Канади, зокрема в молочній індустрії та промисловому птахівництві.

Другий вид – це імпортні квоти, які забезпечують обмеження імпорту кінцевої продукції АПК. Вони були запроваджені на початку 1970-х рр., нині згідно вимог СОТ вони називаються квотною тарифною ставкою або тарифною квотою (англ. Tariff Rate Quota, TRQ). Так як і фермерські квоти, тарифні квоти визначають певну кількість дозволеного імпорту, але відрізняються від перших тим, що надаються щорічно і немає гарантії їх отримання в наступному році тими власниками, що їх мали у минулому, хоча така ймовірність є доволі високою. Тарифні квоти визначає Міністерство закордонних справ та торгівлі Канади відповідно до торговельних зобов'язань держави.

Участь уряду Канади в управлінні квотами доволі суттєва та різноманітна, але розрізняється залежно від виду продукції (рис. 1). Для фермерських

квот спостерігається загальне правило, яке полягає у поділі юрисдикції між федеральним урядом та урядами провінції та спільне прийняття рішень у законодавчих та операційних процедурах. У випадку підгалузі промислового птахівництва присутність федерального уряду здійснюється через Національну сільськогосподарську раду (рис. 1), чий внесок полягає у допомозі групам виробників у створенні агенцій з продажу, включаючи управління міжпровінційними та експортними операціями, та їх взаємодію зі збутовими агенціями. Федеральний уряд сприяв розробці системи управління поставками в галузях АПК Канади, підготувавши законодавчу схему та дозволивши «впорядковані ринкові схеми». Прикладами національних агенцій у підгалузі промислового птахівництва Канади є «Канадська маркетингова агенція з птахівництва» (СРМА) та «Канадська агенція з виробництва яєць» (СЕМА).

Федеральний уряд Канади також відіграє важливу роль у діяльності молочної індустрії, зокрема, через Канадську молочну комісію (CDC), яка є федеральним органом управління (рис. 1). Ця агенція більш глибоко задіяна у формуванні політики ефективного функціонування молочної підгалузі АПК, ніж у моделі управління промисловим птахівництвом. Так, Канадська молочна комісія рекомендує обсяги виробництва молока, визначає цінову політику щодо молочної продукції у межах всієї держави, контролює міжпровінційні угоди про спільні доходи від продажу, оперує складськими програмами та зазвичай координує виконання «Національного молочного ринкового плану». Більшість наведених функцій безпосередньо чи опосередковано впливає на рішення з фермерських квот. Федеральний уряд з провінціями бере участь в діяльності Комітету з поставок молока (CMSMC), який приймає важливі для молочної підгалузі рішення, наприклад, який обсяг молока має бути вироблений, як воно має бути розподілено між провінціями тощо. У свою чергу уряди провінцій беруть участь в управлінні поставками та у вирішенні питань із квотами через провінційні агенції зі збуту. Останні задіяні у прийнятті рішень про політику розвитку підгалузі разом із федеральними структурами у Комітеті з поставок молока (CMSMC), наприклад, це питання, пов'язані з визначенням рівня загальних молочних квот, але більше вони займаються виконанням і контролем політики, розробленої на федеральному рівні. При цьому провінційні агенції із збуту зазвичай функціонують відносно незалежно від органів урядів провінцій, які можуть впливати на рішення агенцій шляхом переобрання та призначення їхніх членів.

Роль різних рівнів управління може бути представлена на прикладі алгоритму вирішення питання про розробку квот на локальному рівні молочної ферми. Цей процес починається з встановлення цін на молоко на рівні ферми та переробника, які визначаються рішенням федерального органу управління, обов'язковим для обох. Потім, знаючи ціни на молоко, оцінюється

обсяг його споживання, тобто визначається загальна потреба в молоці (це робить Канадська молочна комісія). На цій підставі федерально-провінційний комітет CMSMC приймає кінцеве рішення про загальні необхідні поставки та визначає частку кожної провінції у квотах. Збільшення або зменшення загальних квот пропорційно відображається на формуванні провінційних. Останній крок у встановленні обсягу квот для індивідуальних фермерів відноситься до діяльності провінційних агенцій зі збуту та визначається індивідуально за фермами.

У промисловому птахівництві існує подібна схема розподілу квот, але вплив федерального управління на національні агенції з птахівництва є меншим. Національні агенції оцінюють попит на продукт, рівень квот та співвідношення між провінційним імпортом та експортом. Ціни для ферм (або, принаймні, інтервал цін) встановлюються на національному рівні. У деяких випадках провінційні агенції зі збуту можуть коригувати ціни для своїх провінцій. У той же час національні агенції мають право на проведення обміну квот та іноді зобов'язують ферми отримати ліцензію. Провінційні птахівничі агенції зі збуту виконують ті самі завдання, що і агенції у молочній індустрії: зазвичай, вони розподіляють провінційні квоти серед виробників та контролюють їх виконання. Провінційні агенції зі збуту можуть вносити додаткові умови до розміщення квот, а саме: обов'язкове ліцензування, встановлення мінімального та максимального рівнів володіння квотами та продажу; визначають час володіння квотами; встановлюють податки та штрафи в різних ситуаціях; регулюють експортні процедури; розробляють спеціальні програми для нових фермерів.

Квотна тарифна ставка (TRQ) встановлюється Міністерством закордонних справ та міжнародної торгівлі Канади (MFAIT) згідно угоди СОТ, прийнятої в Уганді в 1995 р. При Міністерстві діє спеціальна агенція, яка адмініструє квоти – це Експортно-імпортне контрольне бюро. Воно співпрацює з національними агенціями, що також задіяні в адміністративних операціях. Провінційні та місцеві органи влади не беруть участь в розподілі цих квот, оскільки всі питання зовнішньої торгівлі відносяться до компетенції федеральних органів управління Канади. Роль MFAIT полягає у розміщенні тарифних квот (TRQ) серед приватних компаній та встановленні умов адміністрування цих квот. При цьому розміщення тарифних квот залежить від підгалузі АПК, зокрема, якщо існує підвищений попит або спостерігається його скорочення. Компанії, що мають тривалі зв'язки з розподілу продукції з певними дистриб'юторами, дістають пріоритет у розподілі тарифних квот. Іноді розміщення цих квот відбувається пропорційно наявності специфічного устаткування для виробничого процесу. В усіх інших випадках тарифні квоти розподіляються згідно засади «перший прийшов – перший отримав». Існує декілька обмежень щодо обсягу володіння TRQ для однієї компанії. Також немає ніяких грошових відносин

у адмініструванні розміщення тарифних квот між отримувачем та управляючою агенцією, тобто неможливі аукціони з продажу тарифних квот (TRQ). Розміщення фермерських квот між індивідуальними фермами на початковому етапі відбулося ще у 1970-х рр. Квоти були розподілені безплатно серед ферм, що вже виробляли продукцію, з урахуванням індивідуальних історій продажу. При цьому квоти зазвичай розподілялися пропорційно обсягу виробництва кожної ферми, використовуючи правило дистрибуції, наприклад, якщо ферма виробляла Х% провінційного обсягу, то вона отримувала Х% квот після запровадження системи управління поставками. У випадку зменшення обсягів виробництва після введення системи управління поставками квоти розподілялися пропорційно у меншому обсязі для усіх учасників.

Щодо імпортних квот, то, як вже зазначалося, вони мають термін життя один рік, тобто кожного року здійснюється нове їх розміщення, яке, так як і для фермерських квот, є безкоштовним та заснованим на засаді тривалості відносин. Але федеральний уряд Канади однозначно дає до розуміння, що щорічне розміщення квот є змінним та тримачі квот не можуть їх поновлювати щорічно автоматично. У деяких секторах АПК групи фірм можуть розраховувати на певні преференції у розміщенні квот, якщо ці фірми виконують важливе завдання національної ваги або мають якусь іншу подібну причину. Приміром, фірма чи група фірм матимуть пріоритет у розподілі квот, якщо їм потрібна сировина для виробничого процесу, яку вони набувають у системі управління поставками за нижчою ціною, оскільки їм необхідно конкурувати на ринках США. До інших можливих опцій розподілу квот у канадській системі управління поставками в АПК можна віднести аукціони, але вони рідко застосовуються на практиці. Незважаючи на це, слід відзначити привабливість аукціону як відкритого торгу з прозорими цінами, за якою економічна рента квоти належить уряду. З іншого боку, зрозуміло, що виробники можуть «лобіювати» уряд з метою залишити економічну ренту у себе.

Система управління поставками в АПК Канади передбачає і розміщення нових квот у випадку зростання споживання на національному рівні. Механізм розміщення нових квот заснований на їх пропорційному розподілі, при цьому не виключається спеціальне розміщення нових квот за домовленостями з провінціями. Квота поділяється на дві категорії – первинну та вторинну. Перша – це постійна або базова величина, а друга є тимчасовою. Так, коли попит на продукцію зростає, але невідомо, що буде на ринку далі, збільшується вторинна квота. Якщо зростання попиту можна вважати постійним, тоді вторинна квота перетворюється у постійну (первинну). Цей підхід виправдовує себе в умовах збільшення ринку, зокрема, за його несталого зростання у короткому періоді, оскільки дозволяє пов'язати різні тимчасові явища зростання ринку зі збільшенням випуску квот, однак фермери поділяють і ризик, що це збільшення споживання може бути не тривалим.

У межах Канадської системи управління

поставками в АПК ключовими елементами, що забезпечують економічну ефективність механізму застосування квот є, по-перше, наявність ефективних ферм з мінімальними витратами, та, по-друге, прозорий, легкий та простий у використанні метод передання квот від одного володаря до іншого, що дозволяє здійснення цієї операції з мінімальними зусиллями. Отже, ринок квот, як складник системи управління поставками, повинен, по-перше, сигналізувати тримачам квот про їх цінність, що дозволить розміщувати квоти серед тих форм, які можуть їх використати найкращим чином, і, по-друге, мінімізувати бюрократичні методи з їх розміщення та пряме втручання в цей ринок. Існує декілька шляхів передання квоти, які розрізняються принципово за підходом: продавати – купувати квоти чи брати їх у тимчасове володіння (оренду). Перший підхід характеризується постійним характером володіння та використання квоти, другий – тимчасовим (зазвичай, рік або менше). Ці два підходи мають свої переваги та в ідеальній системі вони повинні співіснувати разом. Канадська система управління поставками в АПК розвивалася протягом майже 50 років у напрямку дозволу передання квот на постійній основі, саме так як продаж майна між фермерами. Оренда квоти в основному була заборонена з незрозумілих причин, але нині відбуваються зміни, за якими деякі провінції вже дозволили оренду квоти через угоди з активів, що практично імітує рентні операції.

Система квотування в АПК Канади передбачає квотні ринкові механізми, що полягають у проведенні формальних аукціонів з фермерських квот, які організують агенції зі збуту. Під час цих аукціонів фермери розміщують свої пропозиції з купівлі та продажу квот, агенція зі збуту порівнює їх та встановлює ринкову ціну. Всі пропозиції нижче цієї ціни задовольняються, та квоти передаються від одних тримачів до інших. Зазвичай агенція зі збуту проводить один аукціон на місяць, що означає, що наступні операції з передачі квот відбудуться тільки через місяць. Результати аукціону публікуються. Не через аукціон можуть проходити тільки два види операцій: по-перше, це продаж квот родичам; по-друге, надання усього пакету акцій іншому фермеру. При цьому у деяких провінціях замість аукціону агенція зі збуту дозволяє передання квот через приватних брокерів або рекламу в газетах та інших ЗМІ. Але є обов'язкова вимога отримати дозвіл агенції зі збуту на будь-яке передання квот. Крім цього деякі агенції зі збуту донині практикують передання квот тільки разом з переданням частини майна фермера, наприклад, будинків та землі. Виконання операцій з передання квот пов'язане з певними видатками, що впливає на вартість цих операцій. Відповідно майже всі агенції видають дозвіл на передання квот в обмін на певний збір, це загальноприйнята практика. Ці збори можна інтерпретувати як податок. У деяких провінціях для певних продуктів існують заборони передання квот з одної території до іншої у межах навіть однієї провінції, при цьому більшість агенцій зі збуту не дозволяють передавати квоти фермам за межами провінцій. Останнім часом певна частина

квот, що розміщені в провінції, отримала статус федеральних, відповідно вони можуть продаватися між провінціями, але це дуже невеликий відсоток.

Вхід і вихід із системи квотування в АПК Канади порівняно нескладні та доступні (зокрема, вхід) для кожного фермера (учасника) з умовою, що він спроможний купити квоти. Механізм обміну квот також сприяє тому, що фермери з високими видатками залишають галузь. При цьому вони завжди можуть побачити вартість квот на ринку. Відсоток фермерів, що залишають галузь з системою управління поставками, є вищим в порівнянні з галузями без цієї системи. Отже, прозорий та відкритий обмін квотами сприяє відтоку з галузі фермерів з високими видатками та відчиняє двері для нових фермерів, які вірять, що зможуть втримати видатки на низькому рівні. Це сприяє структурній перебудові всередині галузі. Ефективність системи квот також залежить від свободи руху квот між регіонами. Якщо така свобода існує, то квоти будуть передані до регіонів з нижчими видатками та більшими доходами, забезпечуючи збільшення загального економічного доходу за рахунок порівняльної переваги. Критика на адресу системи управління поставками пов'язана, зокрема, з високою ціною квоти. Добре відомо, що висока економічна рента генерує високі ціни на місцеві продукти, які акумулюються у дисконтованій вартості квот. Це положення підтверджується на практиці, так, ціна квоти в молочній галузі у низці провінцій Канади знаходиться в межах 20 тис. кан. доларів на одну корову, в результаті, щоб утримувати стадо з 100 корів необхідно купити квот на 2 млн. кан. доларів. Висока ціна квоти має два ефекти. Перший – це обмеження притоку нових фермерів через труднощі знаходження фінансування цих інвестицій. Незважаючи на це, наявні дані свідчать, що в Канаді існує достатньо багато фермерів, що можуть знайти такі засоби. Другий, більш важливий, ефект пов'язаний з тим, що якщо фермер вже заінвестував у квоти, то будь-які зміни політики розвитку галузі буде складніше виконати, оскільки він намагатиметься втримати існуючу систему квот. Чим менше обмежень матиме система квот, тим більше нових фермерів зможуть купувати та продавати квоти; взяття квоти в тимчасову оренду (квотний рент) повинно бути дозволене; ця процедура повинна бути простою, а переміщення квот між регіонами повинно здійснюватися вільно. Якщо подібна система буде розроблена та впроваджена, то це принесе додатковий дохід фермерам та економіці в цілому.

Висновки і перспективи подальших розвиток. Які ж висновки для аграрного сектору України можна зробити з вищевиконаного аналізу Канадської системи управління поставками? По-перше, система управління поставками забезпечує соціальну стабільність для фермерів та споживачів. При цьому виробники отримують додатковий дохід від зростання цінності квоти та постійний дохід в результаті регульованих цін на агропродукцію. Це допомагає вирішити основну проблему села – підвищення соціальної стабільності та залучення

молоді у сільськогосподарське виробництво. По-друге, система управління поставками підвищує внутрішньогалузеву ефективність шляхом фінансування і проведення наукових досліджень в інтересах усіх виробників агропромислового комплексу. По-третє, система управління поставками включає в себе переміщення квот, що дозволяє фермерам з відносно низькими видатками купувати більше квот, ніж фермерам з високими видатками, у т.ч. в інших регіонах. Тим самим посилюється конкуренція всередині галузі, що забезпечує збільшення її ефективності в цілому. По-четверте, система ефективно захищає місцевих фермерів від імпорту. Канадська система управління поставками має значний вплив на уряд, що дозволяє блокувати

різні політичні рішення, скеровані проти фермерів. Система об'єднує фермерів та сприяє кращому захисту їхніх інтересів.

Таким чином, канадський досвід створення та функціонування системи управління поставками в агропромисловому комплексі, за нашою думкою, може бути цікавим та корисним в умовах ринкового реформування сільського господарства України, зокрема, як досвід застосування агрологістики у такій високорозвиненій та високоефективній постіндустріальній країні, як Канада, що, як і Україна, відзначається важливою роллю аграрного сектора в економіці держави та подібною його спеціалізацією.

References:

1. Agrarna logistika (materiali blic-opituvannâ ekspertiv) [Agrologistics (expert quiz results)]. *Logistika. Problemi ta rišennâ: mižnarodnij naukovopraktičnij žurnal* [Logistics. Problems and solutions: international scientific and practical journal], 2013, Vol. 4, pp. 16–25. (In Ukrainian).
2. Barikello R. Sterelûhin A. V. Kanadskaâ sistema upravljeniâ postavkami v sel'skom hozâjstve, otličitel'nye osobennosti i vozmožnosti primeneniâ [Canadian system of supply management in agriculture: main features and possibilities of application]. *Materialy II Vserossijskogo kongressa êkonomistov-agrarnikov* [Proceedings of the II all-Russian Congress of agricultural economists]. Part I. Moscow, 2006, pp. 208–213. (In Russian).
3. Kosareva T. V. Agrarna logistika: sutnist' ta bagatoaspektnist' [Agricultural logistics: essence and multidimensionality]. *Ekonomika APK* [The economy of agribusiness], 2008, Vol. 10, pp. 37–43. (In Ukrainian).
4. Kučerova Â. Komentari na temu «Agrarna logistika» [Comments on agrologistics]. *Logistika. Problemi ta rišennâ: mižnarodnij naukovopraktičnij žurnal* [Logistics. Problems and solutions: international scientific and practical journal], 2013, Vol. 4, pp. 46–50. (In Ukrainian).
5. Olijnik A. B., Smirnov I. G. *Mižnarodna logistika: navčal'nij posibnik* [International logistics: learning guide]. Kyiv, 2011, 544 p.
6. Smirnov I. G. Agrologistika po-gollandski [Agrologistics: Dutch experience]. *Logistics*, 2008, Vol. 9, pp. 13–15. (In Russian).
7. Smirnov Î. G., Šmatok O. V. Agrologistika v Ukraïni: sučasnij stan, problemi ta perspektivi rozvitku [Agrologistics in Ukraine: modern state, problems, and prospects of development]. *Logistika. Problemi ta rišennâ: mižnarodnij naukovopraktičnij žurnal* [Logistics. Problems and solutions: international scientific and practical journal], 2013, Vol. 4, pp. 26–37. (In Ukrainian).
8. Sumec' O. M. Aktual'nist' zaprovadžennâ logistiki v gospodars'ku diâl'nist' pidpriêmstv APK [The relevance of the introduction of logistics in the economic activity of agricultural enterprises]. *Logistika. Problemi ta rišennâ: mižnarodnij naukovopraktičnij žurnal* [Logistics. Problems and solutions: international scientific and practical journal], 2013, Vol. 4, pp. 38–45. (In Ukrainian).
9. Sumec' O. V. Problemi pidvišennâ efektnosti logističnoï diâl'nosti APK Ukraïni [Issues of increasing the efficiency of logistics activities in Ukrainian agribusiness]. *Logistika. Problemi ta rišennâ: mižnarodnij naukovopraktičnij žurnal* [Logistics. Problems and solutions: international scientific and practical journal], 2013, Vol. 6, pp. 35–39. (In Ukrainian).
10. Čuhraj H. I. Agrarna logistika ta vertikal'na integriaciâ biznesu [Agrologistics and vertical business integration]. *Logistika. Problemi ta rišennâ: mižnarodnij naukovopraktičnij žurnal* [Logistics. Problems and solutions: international scientific and practical journal], 2013, Vol. 4, pp. 51–56. (In Ukrainian).

SIMULATION OF UKRAINE'S ECONOMIC DEVELOPMENT BASED ON THE INTEGRATION INTO THE GLOBAL AND REGIONAL SYSTEMS OF RELATIONS

Anatoliy BOBROVYTSKYI

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
temsweden@gmail.com*

Abstract: The study analyzed approaches to modeling of socio-economic territorial systems (SETS). The author selected cognitive approach to create SEST models of Ukraine. The model is based on transportation infrastructure and utilizes two elements: state support and development management for network of high-speed railway lines and concession approach in the development of highways. Implications of such a model for the development of industrial and social potential of Ukraine and export opportunities are highlighted in the article.

Key words: socio-economic territorial system, geographic modeling, cognitive approach to modeling, dynamic models

UDC: 911.3

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ІНТЕГРАЦІЇ В СВІТОВІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СИСТЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Анатолій БОБРОВИЦЬКИЙ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
temsweden@gmail.com*

Анотація: У дослідженні проаналізовані підходи до моделювання соціально-економічних територіальних систем СЕТС. Автором обраний когнітивний підхід до створення моделі розвитку СЕТС України. В основу моделі покладено розвиток транспортної інфраструктури з використанням двох елементів: організація державної підтримки та управління розвитком мережі швидкісних залізничних магістралей та концесійним підходом у розвитку автомобільних магістралей. Висвітлені наслідки реалізації такої моделі для розвитку промислового та соціального потенціалу України та розвитку експортних можливостей.

Ключові слова: суспільно-економічна територіальна система, географічне моделювання, когнітивний підхід у моделюванні, динамічні моделі

УДК: 911.3

Вступ. Постановка проблеми. Поступальний розвиток соціально-економічної системи країни починається з правильного вибору шляху розвитку та правильного управління розвитком країни. У новітній історії є безліч прикладів успішного та невдалого розвитку. Як правило, поступальному та динамічному розвитку країн передували політичні, або економічні катаклізми у вигляді глибоких політичних або економічних криз чи навіть катастроф. Саме негативні події територіального, політичного та економічного порядку ставали каталізатором наступного розвитку. Такий історичний період переживає сучасна Україна. Перед країною сьогодні стоїть вибір – розвиватися або зникнути як самостійне територіальне утворення. Тому для країни вкрай необхідною є розробка моделі (варіантів моделей) економічного розвитку. Сучасне реформування економіки, на нашу думку, пов'язане лише з приведенням до економічної доцільності головних макроекономічних показників та формування адекватної фіскальної ринкової політики для забезпечення функціонування держави та виконання нею своїх прямих функцій. Практично відсутній цілісний підхід до розвитку економіки, постановки

цілей такого розвитку у середньостроковій та довгостроковій перспективах та обґрунтування можливостей впровадження такого розвитку з урахуванням зростання ємкості внутрішнього ринку, поступального впливу і ролі держави Україна в регіональних і світових товарних ринках, ринках фінансових та ринках послуг. Участь України, як повноцінного гравця, в таких ринках веде до зростання політичного впливу на регіональному та глобальному рівні, а профіцитність економіки дає можливість відігравати провідну роль у світових та регіональних системах безпеки. В публікації зроблена спроба вибору моделі розвитку країни та опис такої моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделювання соціально-економічних процесів є дуже популярним при спробах вироблення певних алгоритмів у географічній науці. Моделювання здійснюється на мікро-, мезо- та макrorівнях. Моделювання географічне значно відрізняється від моделювання економічного та моделювання в системі управління. Видатні українські географи постійно використовували у своїх працях моделі розвитку окремих галузей і територій, регіонів, груп регіонів та країни. Значний вклад в розвиток моделювання внесли академік Паламарчук М. М.,

професори Корецький Л. М., Пістун М. Д., Олійник Я. Б., Топчів О. Г. та інші. Серйозна школа моделювання соціально-економічного розвитку склалася в Російській Федерації. Вона представлена наробками у галузях типології моделювання, формуванню підходів та вибору факторів, особливо на мікрорівні та мезорівні. Серед вчених слід відзначити глибокі дослідження Воронцовського А. А., Полякової О. Ю., Прохорової В. В. та інших. Серед зарубіжних шкіл соціально-економічного моделювання слід виділити школи Єльського, Гарвардського та Каліфорнійського (Berkeley University) університетів. Ці науково-навчальні центри є лідерами у розробці та впровадженні моделей розвитку окремих країн – Саудівська Аравія, Панама, Індонезія. Але є й невдалі приклади – Іран, Болівія. Саме представники вказаних центрів формують кістяк аналітиків і консультантів для розробки прикладних моделей розвитку країн. Значними успіхами характеризуються британські та французькі школи моделювання розвитку соціально-економічних систем, у вказаних школах особливо переважають теоретичні та освітні напрямки.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Основною метою статті є дослідження моделі сталого розвитку суспільно-економічно-територіальної системи України, що базується на когнітивній моделі слабо структурованої системи з використанням історичного досвіду та особливостей промислового комплексу України та її трудових ресурсів з використанням екзогенних та ендегенних підходів до створення моделі сталого економічного розвитку. Основною метою є підготовка варіанту економічного прориву у формі передтехнічного завдання для використання в державному управлінні.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до визначення в Географічній енциклопедії України «географічне моделювання – метод дослідження будови, функціонування, динаміки та розвитку географічних або процесів, використанням моделей, які певною мірою відповідають оригіналу» [9, с. 380]. За призначенням моделі відіграють різну роль в дослідженні географічних об'єктів: моделюється один з факторів, комплекс факторів та взаємодія їх впливу на розвиток об'єкта. Багатогранність вимірів та підходів до моделювання розвитку соціально-економічних територіальних систем привели до різноманітності моделей, що використовуються у якості методів дослідження. Дослідники виділяють чотири типи моделей, що найчастіше вживаються в економічних та економіко-географічних дослідженнях: візуальні моделі, математичні моделі, емпіричні моделі та імітаційні моделі [2, с. 24].

Візуальні моделі є візуальною інтерпретацією економічних та географічних процесів на певних територіях. Часто вони є візуальною інтерпретацією математичних моделей, однак математична основа не є необхідною складовою таких моделей. Найчастіше ці моделі використовуються в навчальному процесі та в презентаціях для доказу наглядності процесів, що описуються доповідачем.

Математичні моделі передбачають великий набір варіабельних показників (бази даних) та велику кількість алгоритмів, що формують різні інтерпретації показників при різних умовах функціонування суспільно-економічного територіального комплексу.

Емпіричні моделі є одним з видів математичних моделей, що розроблені для роботи з базами даних. При використанні емпіричних моделей збираються та акумулюються дані для використання, у тому числі, статистичних методів. Але окрім математичних даних емпіричні моделі включають використання історичних аспектів та накопиченого досвіду реакції системи на зміну показника чи групи показників. Емпірична модель не завжди передбачає конкретний результат, але й тренди розвитку об'єкта дослідження, що є вкрай важливим для об'єктів, на який зовнішні фактори та внутрішні чинники не мають лінійного впливу.

Імітаційні моделі як правило глибокі математичні моделі, що розробляються з використанням мов програмування, в яких закладається варіантність та гнучкість функціонування та варіантність результатів. Дослідник без детального вивчення математичного апарату може самостійно отримувати багато варіантні результати.

У нашому дослідженні цікавить динамічна модель, оскільки варіантність та зміни часі розвитку об'єкта дослідження повинні привести до проміжних, а потім кінцевих результатів. Фактично, модель розвитку країни має стати технічним завданням для реалізації макроекономічного проекту структурованого логічного швидкого розвитку країни в середньостроковій і довгостроковій перспективах.

Розглядаючи макроекономічний рівень або рівень країни слід зауважити що проблеми дослідження обумовлені складністю, внутрішньої структури системи. По-перше, її багатоаспектність не дозволяє виділити і детально проаналізувати окремі аспекти та явища: лише економічні, соціальні чи питання довкілля. По-друге, відсутність необхідної кількості кількісної інформації про динаміку процесів всередині системи та зовнішніх впливів вимагає використання поряд з кількісною якісну інформацію для складання детальних описів таких процесів та впливів. По-третє, нестационарність процесів у ході моделювання викликає труднощі у побудові кількісних субмоделей макроекономічної моделі. Такий об'єкт дослідження є слабо структурованими. В ній неможливим є традиційні математичні та соціометричні підходи для аналізу процесів і підготовки комплексних рішень. Для моделювання складної та слабо форматованої системи слід використати когнітивний підхід, що базується а таких когнітивних аспектах, як процеси мислення сприйняття, пояснення і розуміння [7, с. 25].

Сучасне моделювання розвитку соціально-економічних територіальних систем передбачає логічні, політологічні та соціометричні підходи у поєднанні математичними алгоритмами процесів, що відбуваються у суспільстві.

Сучасний стан суспільно-економічної територіальної системи (СЕТС) України характеризується наступними ознаками:

Переформатування промислового комплексу, пов'язане з приватизацією сировинних галузей, які мають яскраво виражений експортний характер та жорстокою експлуатацією їх без глибоких реконструкцій та постійного підвищення якості і технологічності продукції. Основна орієнтація на масову продукцію – сировинну чи напівсировинну. Разом з тим відбувалось різке скорочення виробництва у машинобудуванні та хімічній промисловості, за виключенням масового виробництва мінеральних добрив, що до певного часу використовувало постачання дешевшого ніж на світових ринках природного газу. З підвищенням цін на сировину до рівня вище світових галузь перетворюється в нерентабельну або функціонує на межі рентабельності. Машинобудівний комплекс, орієнтований на країни СНД, не витримав конкуренції і, особливо, важке машинобудування, транспортне машинобудування та інші галузі знаходились у стані стагнації та значного відставання технологічних процесів від аналогічних виробництв у високорозвинених країнах. Поступово відставання зростало і, сьогодні, машинобудівний комплекс є слабо конкурентним навіть з аналогічним підприємствами країн, що розвиваються. За останні десятиліття було втрачено торговий флот країни, частково риболовецький, сім крупних кораблебудівних заводів практично припинили своє існування. На грані зникнення унікальні підприємства космічної галузі. Тільки військовий напад Російської Федерації на Україну дозволив почати реанімацію військово-промислового комплексу країни.

Такою є невтішна характеристика лише однієї зі сфер суспільного виробництва. В аналогічному стані знаходиться енергетика країни, транспортна інфраструктура, деградує агропромисловий комплекс, перетворюючись монокультуру завдає непоправних втрат унікальним українським чорноземам, знищуючи сільську місцевість (в першу чергу соціальну і транспорту інфраструктуру).

Історично в економічній та економіко-географічній галузях склались наступні підходи до моделювання економічного розвитку – неокейнсіанський та неокласичний. Обидва підходи за основу економічного зростання приймають так звані екзогенні фактори. У випадку неокейнсіанського підходу – інвестування. У випадку неокласичного підходу – науково-технічний прогрес. На противагу загальноприйнятим підходам у середині 80 років XX століття визнання отримав альтернативний підхід – ендогенний, що концентрує дослідження на внутрішніх факторах, що генеруються всередині самої системи [3, с. 371]. При створенні моделі розвитку СЕТС України використовуються обидва підходи в відповідних комбінаціях, що задовольняють поступальний розвиток.

Нинішню ситуацію можна охарактеризувати як глибока структурна криза соціально-економічної

територіальної системи. Чи є вихід з ситуації, що на сьогодні склалась у СЕТС України? Які важелі слід натиснути? Які рішення слід прийняти для виходу з даної ситуації?

Застосовуючи моделювання, як метод перспективного планування, розвитку країни здійснимо спробу побудови моделі, що, на нашу думку, дозволить подолати кризові явища та перетворити країну з постійного реципієнта в достойного конкурента на світових і регіональних товарних ринках з економікою, що стабільно та динамічна розвивається.

Постановка цілей для підготовки макроекономічної моделі розвитку СЕТС України. Першою і основною ціллю є перезавантаження та запуск внутрішнього ринку. Це дасть змогу, по-перше, замінити імпорт стратегічно важливих для України товарів. Провести апробацію продукції національного виробника з метою подальшого нарощування експортних можливостей. Друга – створення конкурентоздатної високотехнологічної продукції та підтримка просування експорту на регіональні та світові ринки з орієнтацією на найскладніші та вимогливіші ринки. Перетворення України на «фабрику» по виробництві якісних, високотехнологічних товарів для внутрішнього споживання та експорту. Третя, створення робочих місць та підвищення зайнятості населення аж до повної зайнятості.

Вибір сфери кумулятивного впливу на розвиток економіки у цілому та окремих регіонів, як суб'єктів загального процесу сталого поступального розвитку. При підготовці дослідження нами було розглянуто декілька альтернативних варіантів такої сфери. Принципи вибору базувались на:

- максимальному залученні до функціонування моделі галузей і регіонів країни;
- залучення власних природних, трудових та інтелектуальних ресурсів;
- вагомі і очевидні результати виконання моделі – збільшення ВВП на першому етапі (середньострокова перспектива удвічі, довгострокова перспектива – ще раз удвічі). Проміжна мета досягнення середньоєвропейського рівня ВВП на душу населення (20000 – 25000 доларів США ВВП на душу населення).
- формування експортних ніш України на регіональних та світових ринках шляхом експорту масових тиражів високотехнологічних товарів та унікальних рішень.

В результаті аналізу внутрішніх можливостей та історичних аналогій було обрано сферу, яка з нашої точки зору не є виробничою, але від сталого та безперебійного функціонування якої залежить динамічний сталий розвиток – це транспортна інфраструктура. Історичним аналогами вказаного вибору є прискорене будівництво транспортних магістралей в Сполучених Штатах Америки, що дозволило країні подолати велику депресію.

Аналогічну ситуацію пережила Німеччина всередині 30-років минулого століття. Будівництво автобанів, використання трудових ресурсів на

громадських роботах та необхідність забезпечення, в першу чергу будівельної галузі, викликало прискорений розвиток усіх галузей промисловості Німеччини.

Франція використала вказаний досвід створивши систему швидкісних магістралей, що сполучає столицю з регіональними центрами. Можливість надшвидкої доступності віддалених територій викликав їх прискорений розвиток.

Тому основою моделі розвитку СЕТС України має стати розвиток транспортної інфраструктури, що передбачає в першу чергу, будівництво швидкісних залізничних магістралей від центру (столиці) до основних регіонів в радіальних напрямках. Мета будівництва – не більш ніж двогодинна доступність, на першому етапі, від столиці до будь-якого обласного центру.

Створення радіальної залізничної інфраструктури має стати прерогативою так званих ендегенних чинників, тобто ця частина загальної модернізації країни повинна здійснюватися виключно за рахунок внутрішніх можливостей і потужностей. Її основним завданням є стимулювання та відновлення основних галузей машинобудування, будівельної галузі прикладної та фундаментальної науки, проектно-конструкторських потужностей. Реалізація моделі вимагатиме підготовку та перепідготовку значної кількості трудових ресурсів, що дозволить відновитись не лише виробничій сфері, але й професійній та вищій прикладній освіті. Виключна роль держави у даному процесі полягає у максимальному залученні внутрішніх ресурсів, пов'язаних із забезпеченням не лише будівництва магістралей та обслуговуючої інфраструктури, але й рухомого складу, з використанням новітніх, можливо інноваційних технологій, які після апробації в Україні могли експортуватись у вигляді готових апробованих рішень.

Реалізація вказаної моделі покликана залучити до її втілення більшість галузей промисловості. Інноваційність елементів моделі вимагатиме оперативних досліджень у матеріалознавстві, машинобудуванні, хімічній промисловості та суміжних галузях. Наслідком реалізації моделі має стати більш глибока постадійна, галузева та регіональна спеціалізація, що має базуватись на масовості виробництва.

Результатом впровадження моделі повинно стати залучення практично усіх адміністративних одиниць в імплементацію вказаної моделі. Роль регіонів визначається наступним чином: виробничі та інноваційні центри - центри розміщення машинобудівних підприємств, металургійних, хімічних, підприємств промисловості будівельних матеріалів. Вимоги до виробництва металургійної продукції з відповідними властивостями та відповідного сортаменту стимулюватиме до модернізації металургійних підприємств та випуску нових видів продукції, а значить, підвищення її конкурентоспроможності (конкуренція в нових нішах збуту на зарубіжних ринках). Застосування

існуючих досягнень космічної та авіаційної галузей у проектуванні та виробництві рухомого складу для таких магістралей дозволить диверсифікувати напрями виробництва та можливості виходу на міжнародні ринки.

Найважливішим питанням вказаної моделі є фінансування. Оскільки у структурі моделі закладено інтенсивний розвиток вітчизняного промислового комплексу, то джерелом фінансування має стати внутрішнє фінансування. На сьогодні воно частково задіяне шляхом збільшення оборонного замовлення. Це пряме фінансування машинобудування та хімічної промисловості, продукція яких завжди мала подвійне призначення. Оскільки нинішня ситуація у часовому проміжку має змінитись, то оборонна промисловість повинна мати альтернативні замовлення, якими може бути широкий спектр машинобудівної продукції, починаючи від будівельної техніки та пристосувань, до систем безпеки та управління транспортним комплексом, а також елементи до виробництва рухомого складу.

Для забезпечення реалізації моделі слід створити державну фінансову установу у вигляді Національного банку розвитку або Генеральної дирекції по управлінню проектом. Фінансування проекту повинно здійснюватися з декількох джерел: мінімальне – держаний бюджет (кошти на створення робочих місць) для компаній, що будуть учасниками моделі. Державна фінансова установа, шляхом випуску цінних паперів на національному та міжнародних ринках повинна залучити інвесторів під запроєктовану модель. Кошти інвесторів мають використовуватись лише у тій частині реалізації моделі, яка передбачає збільшення обігу всередині країни, наслідком чого має стати підвищення попиту на внутрішньому ринку та збільшення самого внутрішнього ринку країни. Під залучені інвестиції, сума яких має бути визначена у перед-проектному дослідженні може бути мультиплікована державною фінансовою установою до вартості масових обсягів будівельних робіт, що виконуються з місцевих матеріалів і створюють нову вартість. Таким чином додаткова грошова емісія має бути зв'язаною та перетворитись у нову вартість без посилення інфляційного тиску.

За попередніми підрахунками початок реалізації вказаної моделі дозволить створити та реанімувати понад 1,5 мільйона робочих місць. Для виконання суспільних робіт на будівництві можуть бути залучені як безробітні з регіонів так і переміщені особи, які зможуть застосувати свій фах та забезпечити своє життя.

Поряд з розвитком залізничної інфраструктури можливим є запуск будівництва автомобільних магістралей на концесійній основі. До концесійних угод слід долучити положення щодо максимального використання місцевих матеріалів та трудових ресурсів з місцевого ринку. Паралельний запуск двох проектів в рамках однієї моделі створить конкуренцію на ринку трудових ресурсів, а значить, систему авторегулювання заробітної плати, що впливатиме на доходи жителів України та підвищить

потребу у підготовці дійсно професійних кадрів, змінить співвідношення між вищою та професійною освітою.

Одночасне виконання робіт у двох напрямках, різними за своїм походженням компаніями посилює конкуренцію не лише на ринку трудових ресурсів, але й на ринку технологій, що повинно призвести до прориву у розвитку технологій в українському промисловому комплексі.

Успішна реалізація вказаних проектів повинна збільшити інвестиційну привабливість України. В ході реалізації моделі повинні стимулюватись українські бренди для наступного виходу на регіональні та світові товарні ринки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Когнітивний підхід у створенні моделей не передбачає або мінімізує використання математичного апарату. Однак перевагою цього підходу є побудова (опис) логічної моделі розвитку, або підготовка елементів технічного завдання для створення моделі розвитку СЕТС країни.

Вказана модель дозволяє в обмежені часові терміни вирішити декілька макроекономічних задач, а саме: дати імпульс розвитку промислового комплексу України; залучити до виконання вказаної

моделі практично усі регіони (адміністративно-територіальні одиниці); апробувати модель конкуренції у ході впровадження двох паралельних проектів та підвищити ємність внутрішнього ринку для машинобудівного комплексу, промисловості будівельних матеріалів, проектно-конструкторської галузі та прикладних галузей науки, фактична реанімація практичної професійної освіти та підготовки; розвиток експортно-орієнтованих підприємств, що забезпечували б виробництво високотехнологічної конкурентоздатної продукції.

Кінцевою метою вказаної моделі є підвищення рухомості населення, вирішення проблеми транспортної доступності регіонів на рівні світових норм та забезпечення їх розвитку у відповідності до природно-ресурсного та трудового потенціалу, розвитку нових галузей, як наприклад, внутрішній туризм.

Розвиток моделі у майбутніх дослідженнях передбачає прогноз та моделювання експортно-орієнтованих галузей, що базуються на природних ресурсах та наявному індустріальному потенціалі окремих регіонів шляхом поглиблення спеціалізації та комплексності їх розвитку.

References:

1. Brunet R. *Models in geography? A sense to research*. Access mode: <http://cybergeog.revues.org/4288>.
2. Evans G. R. *Economic Models*. Access mode: <http://www.doc4net.com/doc/1303010472090?cn=2>.
3. Kostûčik A. V. Obšeeĕkonomičeskie teorii ĕkonomičeskogo rosta i razvitiâ makroĕkonomičeskogo modelirovaniâ [General economic theories of economic growth and macroeconomic modeling]. *Molodoj učenij – 2013* [Young scientist – 2013], 2013, Vol. 11, pp. 369–373. (In Russian).
4. Lyčkina N. N. Imitacionnoe modelirovanie social'no-ĕkonomičeskogo razvitiâ regionov [Simulation modeling of socio-economic development of regions]. *Praktika imitacionnogo modelirovaniâ. Sekciâ B* [The practice of simulation modeling. Section B]. Moscow, 2003, pp. 79–83. (In Russian).
5. Obstfeld M. *Dynamic Optimization in Continuous Time Economic Models*. Access mode: <http://eml.berkeley.edu/~obstfeld/ftp/perplexed/cts4a.pdf>
6. Polâkova O. Ŭ., Omarov Š. A. O. Modelirovanie social'no-ĕkonomičeskogo razvitiâ regionov strany na osnove impul'snyh processov [Modeling of socio-economic development of regions on the basis of pulse processes]. *Problemi ekonomiki* [Problems of Economics], 2012, Vol. 4, pp. 228–231. (In Russian).
7. Prohorova V. V. Kognitivnoe modelirovanie ustojčivogo ĕkonomičeskogo razvitiâ predpriâtij [Cognitive modeling for sustainable economic development of enterprises]. *Ėkonomika i upravlenie* [Economics and management], 2011, Vol. 1, pp. 24–29. (In Russian).
8. Ronald S. *An Introduction to Economic Dynamics*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 237 p.
9. Topčîev O. G. Švebs G. Ĭ. Modelûvannâ geografične [Geographical modeling]. *Geografična enciklopediâ Ukraïni* [Geographical encyclopedia of Ukraine]. Vol. II. Kyiv, 1990, pp. 380–381. (In Ukrainian).
10. Voroncovskij A. V. Sovremennye podhody k modelirovaniû ĕkonomičeskogo rosta [Modern approaches to economic growth modeling]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta* [Bulletin of Saint Petersburg University], 2010, Series 5, Vol. 3, pp. 105–119. (In Russian).

DISTINCTIVE FEATURES OF FARM BUSINESS TRANSFORMATION CHANGES IN VOLYN OBLAST: HUMAN-GEOGRAPHICAL RESEARCH

Yaroslava SOSNYTSKA, Andriy SLASHCHUK, Volodymyr PORUCHYNSKYI

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine

¹yaroslavavnu@mail.ru

Abstract: The article defines the modern lines of farm business functioning and underlines the features of these enterprises as perspective business pattern in Volyn oblast. The authors have analyzed the modern state of farms in the region and disclosed their branch specialization and transformation processes on the current stage of their development. The article also discusses regional distinctive features of farm business development in Volyn oblast as well as the basic problems of its functioning.

Key words: farm, transformation changes, agriculture, competitiveness, agrarian potential

UDC: 911.3

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ярослава СОСНИЦЬКА, Андрій СЛАЩУК, Володимир ПОРУЧИНСЬКИЙ

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна

¹yaroslavavnu@mail.ru

Анотація: Визначено сучасні риси функціонування фермерських господарств. Підкреслено особливості даної категорії господарств, як перспективних форм господарювання у Волинській області. Проаналізовано сучасний стан фермерських господарств у регіоні, розкрито їх галузеву спеціалізацію та трансформаційні процеси на даному етапі їх розвитку. Висвітлено регіональні особливості розвитку фермерських господарств у Волинській області, основні проблеми їх функціонування.

Ключові слова: фермерське господарство, трансформаційні зміни, сільське господарство, конкурентоспроможність, агропотенціал

УДК: 911.3

Вступ. Постановка проблеми. Перехід України до нових ринкових умов зумовив виникнення нової форми господарювання – фермерських господарств, які зарекомендували себе як незалежний товаровиробник, що може швидко реагувати до змін ринку і виробляти конкурентоспроможну продукцію, але в той же час має низку проблем, вирішення яких для Волинської області є важливим, оскільки даний регіон відзначається хорошим агоресурсним потенціалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання різноукладності економіки та трансформації організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві розглянуто у наукових працях П. Т. Саблука, В. Х. Брус, В. В. Юрчишина, В. Я. Месель-Веселяк, В. П. Нагірної, П. О. Сухого, Г. В. Балабанова, М. Д. Заячука та ін.

Метою статті є суспільно-географічний аналіз формування та функціонування фермерських господарств Волинської області на сучасному етапі розвитку.

Виклад основного матеріалу. Виникнення фермерства обумовлено сукупністю як об'єктивних, так і суб'єктивних передумов. Насамперед, їх поява пов'язана з кризовим станом аграрної економіки, потребами її реформування і відповідно до цього необхідністю пошуку таких організаційних

структур, в яких найповніше поєднуються інтереси власника і виробника, що, з однієї сторони дозволило б збільшити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, гарантуючи тим самим продовольчу безпеку країни, а з іншого – створити конкурентне середовище в сільському господарстві, внаслідок появи нових приватних структур, що б стимулювало відповідне реформування та трансформацію традиційної колгоспно-радгоспної системи організації виробництва. Саме створення фермерських господарств повинно було забезпечити формування багатоукладності в аграрному секторі економіки, стимулювати формування приватного укладу. Так потреба була обумовлена чітко встановленими суттєвими перевагами індивідуальних особистих підсобних господарств в рівні використання виробничих ресурсів, продуктивності землі над колективними формами ведення господарств [5; 6].

Створення фермерських господарств на Волині починалось на землях, виділених у запас у розмірі 7-10 % із земель колгоспів і радгоспів ще у 1991 році. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» (1993 р.) та Земельний кодекс України (1992 р.) дозволяли передавати фермерам у приватну власність, або надавати у користування земельні ділянки, розмір яких не перевищує 50 га ріллі і 100 га усіх земель, а у трудонедостатніх населених пунктах – до 100 га ріллі. У 1995 р. в області нараховувалось 326 селянських (фермерських) господарств.

У подальшому кількість фермерських господарств і розмір їх землекористування залежав від процесів реформування діючих КСП. Після прийняття Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», який забезпечив всім бажаючим членам колективних сільськогосподарських підприємств право вільного виходу з них, з отриманням Державного акту про власність на земельний пай, зростання відбувалось значними темпами [4].

Становлення фермерства залежить від способу утворення фермерських господарств. Порядок їх створення визначається законодавством, але способи їх утворення можуть бути різними. Це зумовлено тим, що господарство може функціонувати лише за умов наявності відповідних ресурсів. Для фермерського господарства як форми господарювання в сільському господарстві визначальним є земля – основний засіб виробництва. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що найбільша кількість фермерських господарств у Волинській області створені на основі особистих господарств населення (85,9 %), що зумовлене бажанням населення покращити матеріальне становище і задоволення сім'ї в продуктах харчування. Значна частка утворення фермерських господарств на базі розпаювання колишніх колгоспів, що пов'язано із занепадом агроформувнь і нездатністю їх конкурувати на новому ринку. Частка фермерських господарств, що мають статус новостворених становить лише 5 %. Стимулювання державою створення фермерських господарств, як показових у Волинській області налічується лише 5. Основний напрям їх діяльності насіннева і племінна справа [3].

У Волинській області станом на 2013 рік зареєстровано 724 фермерські господарства, що 5 одиниць більше у порівнянні із попереднім роком. Кількість фермерських господарств зростає. Це пояснюється тим, що занепад сільськогосподарського виробництва у сільськогосподарських

підприємствах області призвів до їх розпаювання, на основі створюються фермерські господарства. Темпи приросту фермерських господарств у Волинській області простежуються не лише у їх чисельності, але і у темпах зростання сільськогосподарських угідь (рис. 1).

У чисельності фермерських господарств є регіональні відмінності. Найвища кількість фермерських господарств спостерігається у Горохівському (124), Ковельському (102), Володимир-Волинському (89) та Луцькому (78) районах. Найменше фермерських господарств зосереджено у Любомльському (8), Маневицькому (5) та Шацькому (3) районах.

За досліджуваний період відбулося зростання середнього розміру фермерського господарства удвічі. Середній розмір фермерського господарства у Волинській області становить 44 га. Найвищий цей показник у Турійському районі і становить 236 га. Більший за середньообласний розмір фермерського господарства у Горохівському (54 га), Рожищенському (52 га) і Ковельському (45 га) районах. Найнижчий у Камінь-Каширському (12 га) та Шацькому (7 га) районах. Це пояснюється кращими агресурсами у південній частині області, що дає змогу більший рентабельності господарства [2].

Проведене групування фермерських господарств досліджуваного регіону свідчить про те, що за розмірами їх можна поділити на три групи:

- дрібноземельні формування площею до 10 га землі (189 господарств у

- 2012 р.), які характеризуються низькою технічною оснащеністю, працює в таких господарствах переважно 1-3 працівники;

- середньоземельні господарства, в яких розмір земельного наділу становить 11-50 га (267 підприємств). Це сімейні фермерські господарства, які мають власну техніку та здійснюють сезонний найм робочої сили;

- великоземельні господарства з площею понад 50 га (131 підприємство), які мають високий рівень

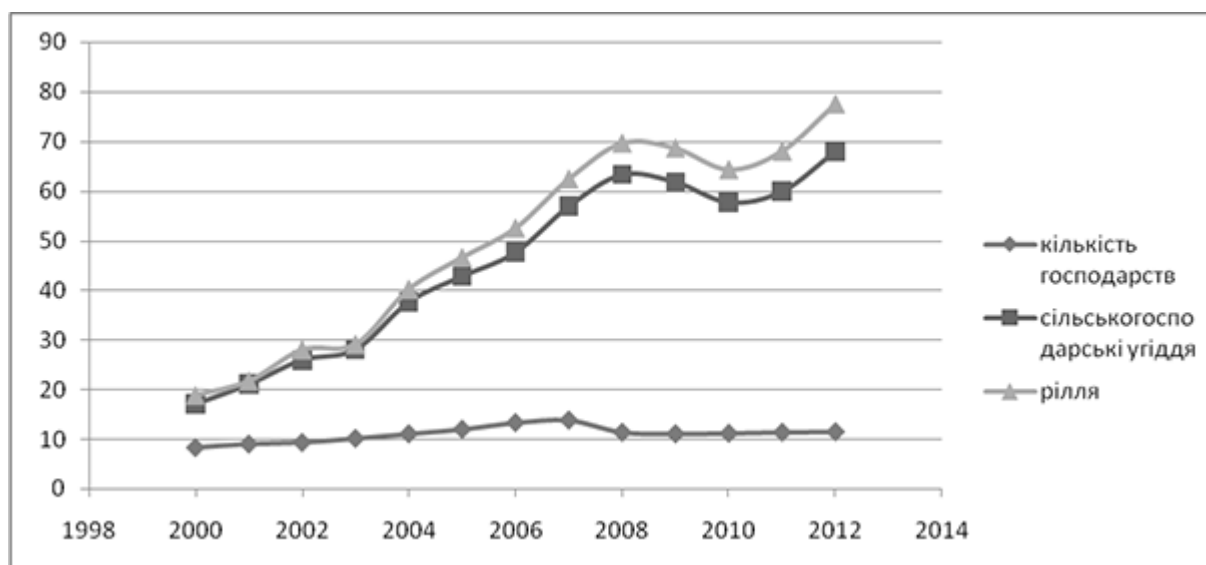

Рис. 1. Темпи приросту фермерських господарств у Волинській області

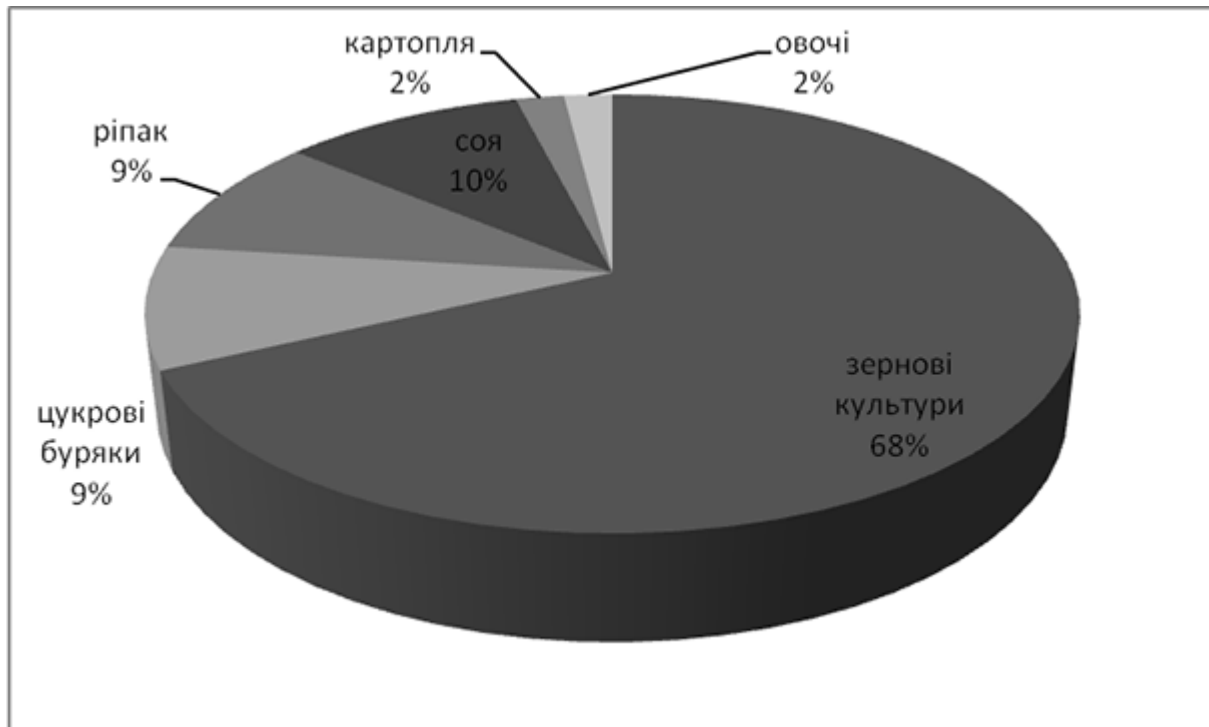

Рис. 2. Структура посівної площі фермерських господарств у 2012 р.

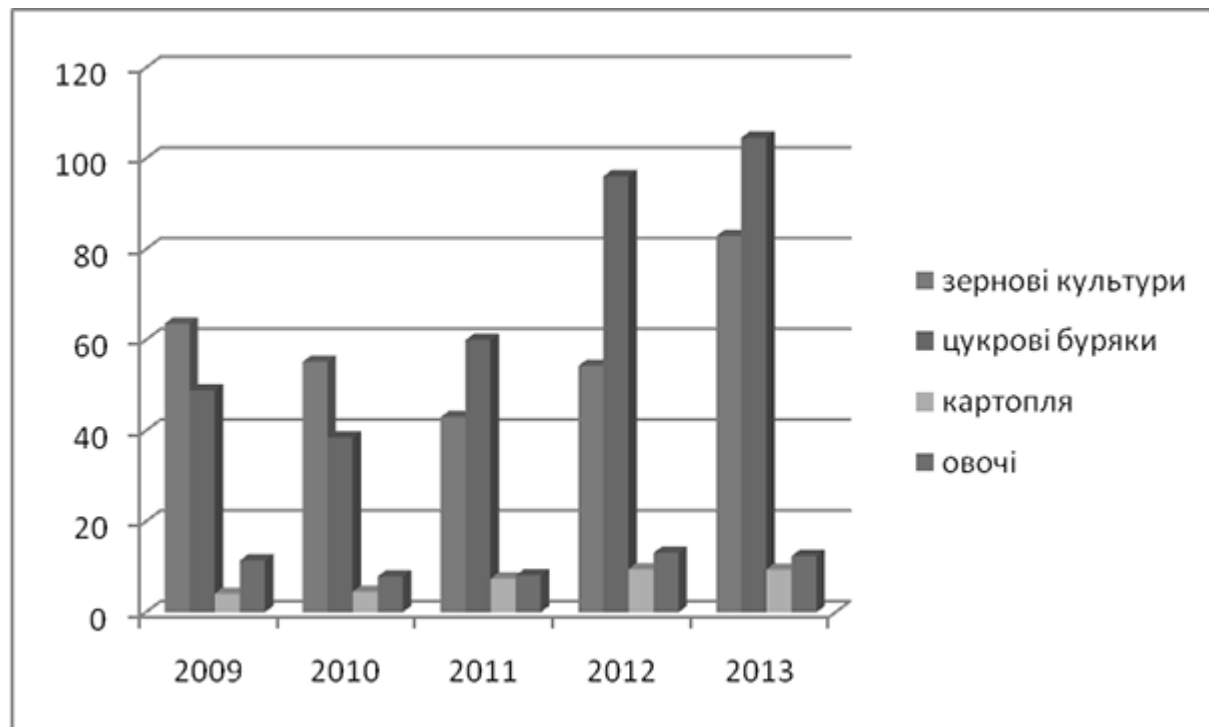

Рис. 3. Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур фермерськими господарствами, тис. т.

забезпечення технікою, практикується постійне використання найманих працівників та оренди землі, в тому числі земельних часток (паїв) колишніх членів колективних (кооперативних, акціонерних) сільськогосподарських підприємств. Найбільші земельні площі (понад 3000 га) обробляють в області лише 3 фермерські господарства області – «Аміла» та «Перлина Турії» Турійського, «Надія» Локачинського районів [5].

Основним елементом виробництва та формування ресурсів у фермерському господарстві

є наявність робочої сили, яка здатна привести в дію наявні засоби виробництва. Результативність господарської діяльності фермери в значній мірі залежить від забезпеченості її трудовими ресурсами, їх професійно-кваліфікаційного рівня, здатності реалізувати свою потенційну продуктивну силу. Фермерські господарства, як переважно господарства сімейні, значно обмежені у своїй діяльності та формуванні виробничої програми саме через малий трудовий потенціал. Проте, достатньо обґрунтований підхід до раціонального поєднання

ресурсів сприяє кращому їх використанню саме в дрібних господарствах [3].

Загальна кількість працюючих у фермерських господарствах Волинської області у 2012 році становить 1624 особи, що із попереднім роком на 259 особи менше. Із них лише 63 % (1028 осіб) наймані працівники. У розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь припадає 4 працівника. Цей показник із кожним роком зменшується і це пояснюється збільшенням розмірів фермерських господарств.

Найвища кількість працюючих у фермерських господарствах спостерігається у Турійському (295 особи), Горохівському (277), Ковельському (156), Локачинському (138), Луцькому (123) та Ківерцівському (118) районах. Найменша у Шацькому – лише 2 працівника.

Не дивлячись на значну частку найманих працівників, залишається значна частка неоплачуваних працівників у фермерських господарствах Волинської області (37 % від усіх працюючих). Найчастіше це власники фермерських господарств і члени їх сімей.

Великою проблемою у фермерських господарствах області залишається матеріально-технічна база, яка є застарілою, як фізично, так і морально і якої немає у достатній кількості.

Станом на 1 січня 2013 року у фермерських господарствах зареєстровано 563 тракторів (20,2 % від усіх тракторів, що зареєстровані у всіх сільськогосподарських підприємствах), 224 зернозбиральних комбайнів (29,0 %), 39 картоплезбиральних машин (38,6 %), 47 бурякозбиральних машин (49,0 %), 207 сівалок (23,7 %) і 69 картоплесаджалок (56,1 %).

Спостерігаються і регіональні відмінності у забезпеченні технікою. За наявністю тракторів найкраща ситуація спостерігається у Турійському (98 одиниць), Горохівському (75 одиниць), Луцькому (74 одиниць), Локачинському (70 одиниць) і Володимир-Волинському (64 одиниці) районах. Найгірша ситуація спостерігається у Маневицькому (1 одиниця), Любешівському (2 одиниці) та у Шацькому (3 одиниці) районах.

Протилежна ситуація щодо навантаженості на 1 трактор ріллею. Найвища завантаженість спостерігається у Іваничівському (109 га на 1 трактор), Маневицькому (104 ріллі на одиницю техніки), Горохівському (101 га на одиницю техніки). Найменша навантаженість у Камінь-Каширському (13 га ріллі на 1 трактор), Ратнівському (12 га ріллі на 1 трактор) та Шацькому (2 га ріллі на 1 трактор) районах.

Найбільше зернозбиральних комбайнів спостерігається у Горохівському (54 одиниці), Турійському (34 одиниці), Ковельському (32 одиниці) та Володимир-Волинському (27 одиниці) районах. Найменша кількість даної категорії техніки зареєстрована у Любешівському (1 одиниця), Маневицькому (2 одиниці) та у Любомльському (3) районах. Проте завантаженість на один зернозбиральний комбайн га посіву зернових

спостерігається у Іваничівському (254 а на одиницю техніки) та в Рожищенському (232 га на одну одиницю техніки) районах. А найменша у Камінь-Каширському районі – 18 га на один зернозбиральний комбайн.

Для покращення урожайності сільськогосподарських культур та родючості ґрунтів багатьма фермерськими господарствами відбувалось внесення мінеральних та органічних добрив. Проте диспаритет цін зумовив ситуацію, що у 2012 році лише 56,8 % усіх фермерських господарств вносили мінеральні добрива і 18,8 % органічних добрив. Проте цей показник значно відрізняється у районах області. Вищий за середньообласний показник по внесенням мінеральних добрив спостерігається у Локачинському (91,5 %), Горохівському (75 %), Любомльському (68,4 %), Луцькому (61,5 %), Камінь-Каширському (60,7 %) і у Володимир-Волинському (59,6 %) районах. Найнижчий цей показник у Любешівському районі – 12,5 % фермерських господарств вносили мінеральних добрив у ґрунт.

Внесення органічних добрив у ґрунт фермерськими господарствами залежить від спеціалізації самого господарства. Вища частка внесення органічних добрив спостерігається у фермерства тваринницького напрямку і характерна для Камінь-Каширського (67,9% від усіх господарств), Ковельському (29,4%), Луцькому (39,7%), Шацькому (33,3%) районах. Жодне фермерське господарство не вносило органічних добрив у ґрунт у 2012 році у Локачинському районі.

Найвища частка сільськогосподарських угідь, що належить фермерським господарствам у Турійському (6,89 тис. га), Горохівському (5,92 тис. га), Ковельському (3,5 тис. га) та Локачинському (2,84 тис. га). Найменший цей показник у Шацькому районі (7 га). Спостерігаються територіальні відмінності у структурі розподілі сільськогосподарських угідь. У всіх районах значно переважає рілля. Найвища її частка у Шацькому (100 %), Луцькому (99 %), Горохівському (97%), Камінь-Каширському (96 %) та Старовижівському (95 %) районах. На даний показник впливають не природно-географічні фактори, а напрям виробництва – рослинництво.

Найвища частка сіножатей і пасовищ у Любешівському (31 %), Любомльському (28 %), Маневицькому (24 %) і Ківерцівському (21 %) районах. Саме у цих районах функціонують найбільше фермерських господарств тваринницького напрямку.

Значні трансформаційні зміни фермерських господарств відбулись у структурі посівних площ. Аналіз структури посівних площ свідчить про зменшення посівних площ під зерновими культурами на 20 %, зокрема у південних районах області, які мають найбільш сприятливі умови для вирощування зернових культур у Волинській області. Витіснення даних культур відбувається за рахунок значних посівних площ під культурами, які є менш притаманними для регіону – ріпаком і соєю. Це зумовлено наявністю значних ринків збуту – переробних підприємств. Збільшення частки посівних площ спостерігається під цукровими буряками,

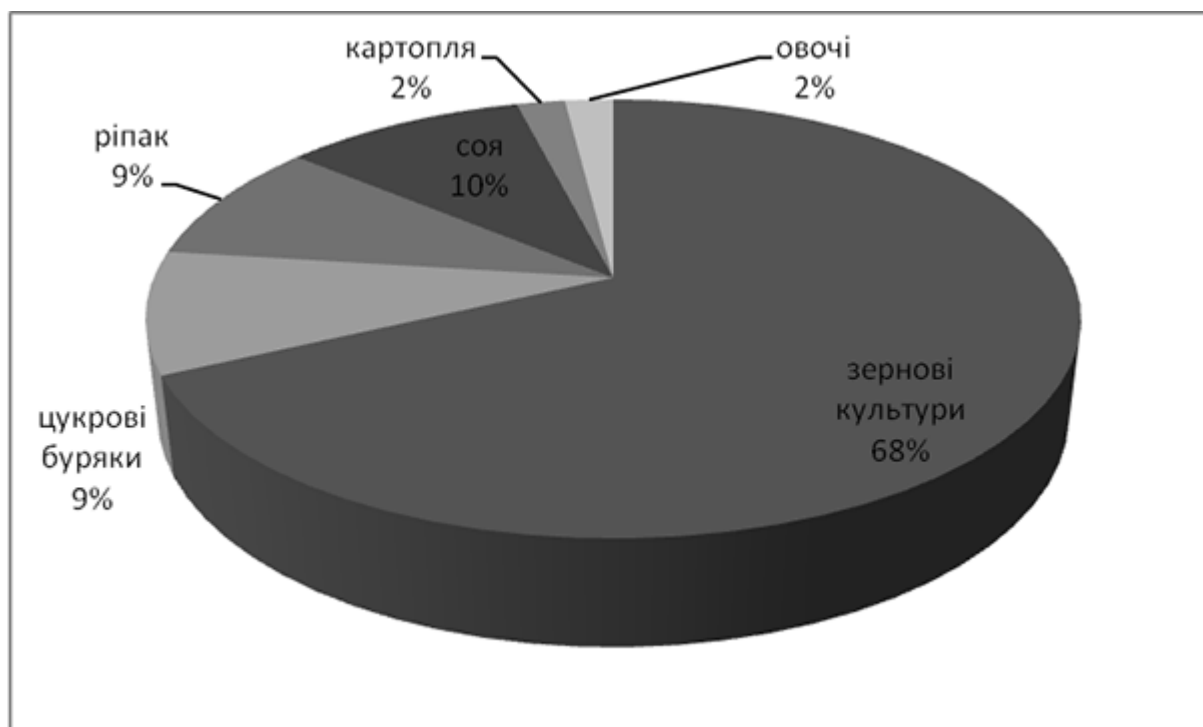

Рис. 2. Структура посівної площі фермерських господарств у 2012 р.

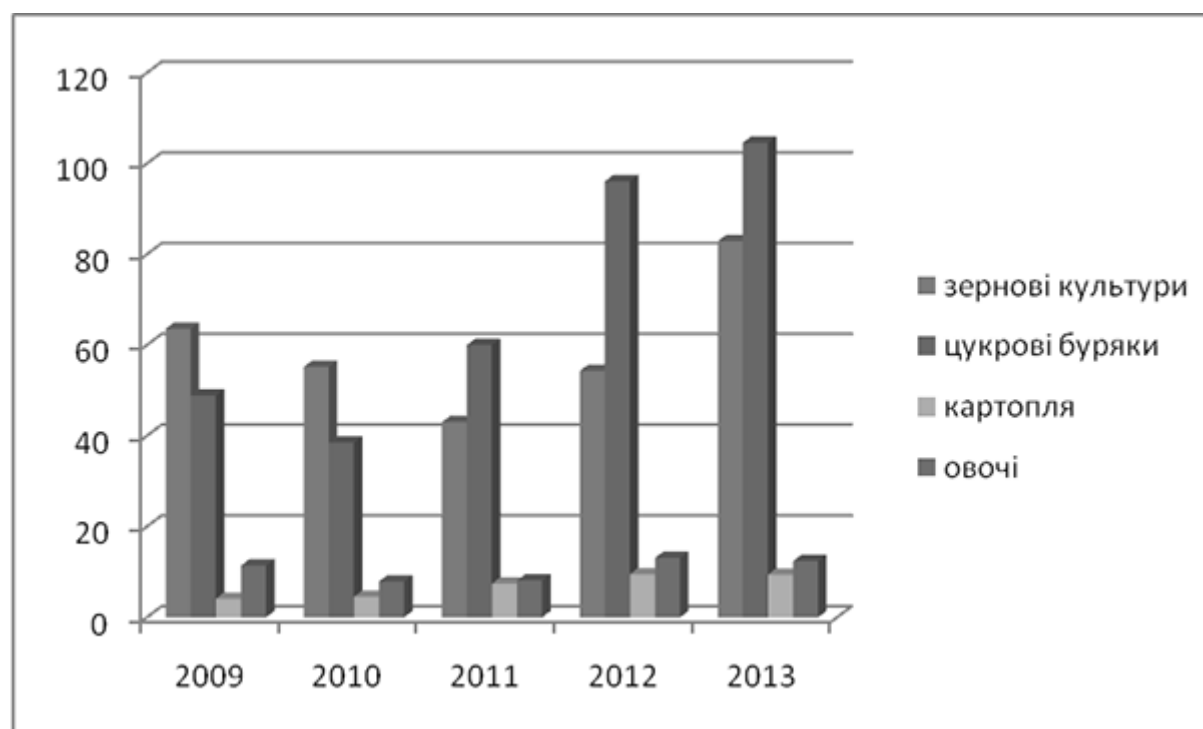

Рис. 3. Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур фермерськими господарствами, тис. т.

картоплі та овочами відкритого ґрунту на 1 %. Ці культури фермерські господарства в більшості використовують для власних продовольчих потреб (рис. 2).

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що 85,2 % усіх фермерських господарств Волинської області мають рослинницький напрям ведення господарства. Лише у Ківерцівському, Рожищенському, Любомльському, Маневицькому та Любешівському районах цей показник нижчий за середньообласний.

У 2012 році фермерськими господарствами Волинської області було вироблено сільськогосподарської продукції на суму 582,8 млн грн., що становить 4,2 % від усієї валової продукції сільського господарства області.

Із загального обсягу усієї сільськогосподарської продукції на рослинництво припадає 81,4 %, що підтверджує рослинницьку спеціалізацію фермерських господарств.

Зберігаються тенденції, щодо зростання виробництва основних сільськогосподарських

культур фермерськими господарствами. За досліджуваний період виробництво зернових культур зросло на чверть, цукрових буряків, картоплі та овочів відкритого ґрунту удвічі (рис.3).

У 2013 р. усіма фермерськими господарствами вироблено 85,5 тис. т зернових і зернобобових культур (10 % від загальнообласного виробництва зернових усіма категоріями господарств. Найбільше виробництво зернових припадає на фермерські господарства Турійського (18,670 тис. т), Володимир-Волинського (16,463 тис. т) та Горохівського (16,043 тис. т) районів. Найменший цей показник у Камінь-Каширському (89 т), Ратнівському (71 т), Любешівському (46 т), Любомльському (46 т) та Маневському (35 т) районах.

У структурі виробництва зернових культур 47 % припадає на виробництво озимої пшениці (38,939 т). Друге місце займає кукурудза (26 % від валового збору зернових культур). Ячменю фермерськими господарствами вироблено у 2013 р. 7,992 тис. т (10 % від загального обсягу виробництва зернових). Незначна частка зернових припадає на жито (8 %), не дивлячись на те, що для вирощування даної культури у Волинській області найсприятливіші агроґрунтові умови. Значна частка припадає на виробництва вівсу, це й показник свідчить про розвиток конярства і низьку матеріально-технічну базу фермерських господарств. Решта припадає на виробництво проса, гречки та зернобобових.

Середній урожайність зернових культур у фермерських господарствах становить 35,3 т/га. Цей показник на 6 т менший за аналогічний показник ніж у сільськогосподарських підприємствах і на 7 т більший ніж у підсобних господарствах населення. Урожайність зернових культур зростає у південному напрямку, відповідно вона найбільша у Горохівському районі і становить 42,7 т/га, найменша у Ратнівському – 21,1 т/га.

Найбільші трансформаційні зміни відбулись у структурі посівів та валового збору технічних культур. Традиційну культуру для південних районів області – цукровий буряк доповнили ріпак та соя, які займають більшу посівну площу ніж цукрові буряки.

У 2013 р. фермерськими господарствами Волинської області зібрано 93,245 тис. т цукрових буряків. Що на 30 % більше ніж у 2009 році. Основними виробниками цукрових буряків є фермерські господарства Горохівського (32 % від загальнообласного виробництва фермерськими господарствами), Турійського (21 %), Володимир-Волинського (15 %), Локачинського (13 %), та Луцького (7 %) районів.

Середня урожайність цукрових буряків у фермерських господарствах Волинської області становить 362 ц/га. Найвищий цей показник у Іваничівському (461 ц/га), Турійському (456 ц/га) та Горохівському (432 ц/га) районах.

У 2013 р. усіма фермерськими господарствами зібрано 9484 т ріпаку та 8280 т сої. Це у 20 раз більше ніж у 2009 році. Дані технічні культури вирощуються у південних районах області, через сприятливість

агрокліматичних умов та близького ринку збуту.

Оскільки 85 % фермерських господарств Волинської області є сімейного типу, то для власного споживання вони виробляють картоплю та овочі відкритого ґрунту для власного споживання. Частка виробництва картоплі та овочів до загального виробництва аналогічної продукції усіма категоріями господарств у Волинській області становить 0,5 % і 1,4 % відповідно.

Частка валового виробництва тваринницької продукції фермерськими господарствами області до загальної виробництва усієї сільськогосподарської продукції даною категорією господарств становить 14,8 %. Такий низький показник свідчить про те, що продукція тваринництва є нерентабельною (- 24,5 %).

Станом на 1 січня 2013 р. у фермерських господарствах населення чисельність ВРХ налічує 5895 голів, у тому числі 2405 корів. Найвища частка ВРХ серед фермерських господарств належить Турійському (47 % від загального показника), Горохівському (14 %) та Ковельському (9 %).

Територіальні відмінності характерні для свинарства у фермерських господарствах населення. Найвищий показник по чисельності свиней у даній категорії господарств спостерігається у Володимир-Волинському (7130 голів), Турійському (2028 голів), Луцькому (1779 голів) та Горохівському (1100 голів). Зосередження даного напрямку тваринництва у південних районах області зумовлений наявністю зернового комплексу.

У виробництві та реалізації тваринницької продукції спостерігаються тенденції щодо зменшення виробництва молока удвічі за досліджуваний період та на зростання виробництва м'яса у живій вазі.

Крім виробництва сільськогосподарської продукції фермерські господарства займаються додатковими видами діяльності. Найбільш поширені з них – перевезення вантажів (надавало такі послуги 1,1 % фермерських господарств), торгівля (0,8 %), переробка сільськогосподарської продукції та лісове господарство (по 0,3 %), виробництво кормів для тварин (0,1 %). Іншими видами діяльності займалося 2,6 % фермерських господарств [2].

Проблемою для кожного фермера є не тільки виробництво. Умісно відмітити, що весь успіх сільськогосподарської діяльності є складовою вдалого менеджменту виробництвом, фінансами та маркетингом. Відомо є те, що кожна з цих складових менеджменту в рівній мірі впливає на кінцевий результат.

Традиційно, фермери, як і колишні, так і в достатній мірі і сучасні, керівники сільськогосподарських підприємств основну увагу приділяють саме виробництву. В той же час управління фінансами зводиться до розподілу тих фінансових ресурсів, якими володіє господарство. Ніяких розробок щодо ефективного застосування фінансів, розробки багатоваріантних фінансових планів, різних можливих виробничих програм з достатнім фінансовим обґрунтуванням, а тим більше

оцінкою фінансових ризиків, не проводиться і, цілком очевидно, ця сфера діяльності в найближчому майбутньому буде для керівників аграрних формувань не доступною. Очевидно, що тут не вистачає не лише знань керівників, а всієї системи з фінансів, відсутності відповідних інституцій на ринку.

В цілому оцінюючи результати діяльності фермерських господарств слід відмітити, що вони є недосконалими. Це пов'язано із значними труднощами у веденні цих господарств, передусім в формуванні ресурсної бази та збалансованості окремих її

елементів. Тільки за умови вирішення цих проблем можна очікувати дальшого розвитку фермерського укладу, утворення повноцінних і конкурентоспроможних фермерських господарств [С].

Висновки. Отже, у Волинській області не дивлячись на ряд проблем пов'язаних із диспаритетом цін, незадовільною матеріально-технічною базою, низьким інформаційним забезпеченням існує тенденція щодо зростання фермерських господарств, збільшення посівних площ та наростанням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

References:

1. Bereziw's'kij P. S., Mihajl'uk P. S. *Organizaciâ virobnictva v agrarnih formuvannâh* [Industrial engineering in agrarian formations]. Kyiv, 2005, pp. 39-105. (In Ukrainian).
2. *Fermeri Volini: statističnij zbîrnik* [Volhynian farmers: a statistical compendium]. Lutsk, 2013, 90 p. (In Ukrainian).
3. Onis'ko S. M., Lipčuk V. V. et al. *Regional'nî osoblivostî stanovlennâ ta rozvitku fermerstva* [Establishment and development of farming: regional peculiarities]. Lviv, 2001, pp. 30-34. (In Ukrainian).
4. Rušak V. M. Stanovlennâ ta rozvitok fermers'kogo zemlekoristuvannâ u Volins'kij oblasti [Establishment and development of private land use in Volyn oblast]. *Visnik Tavrijs'kogo deržavnogo agrotehnologičnogo universitetu* [Bulletin of Tavrida State Agrotechnological University], 2013, Vol. 1, pp. 279-287. (In Ukrainian).
5. Sabluk P. T. (ed.). *Reformuvannâ ta rozvitok pidpriëmstv agropromislovogo virobnictva (posibnik u pitannâh ta vidpovidâh)* [Reforming and development of agro-industrial production enterprises (manual in questions and answers)]. Kyiv, 1999, pp. 18-22. (In Ukrainian).
6. Suhij P. O. *Agroprodovol'čij kompleks Zahidnoukraïns'kogo regionu* [Agrifood complex of the Western Ukraine]. Author's abstract of Doctoral Thesis. Chernivtsi, 2009, pp. 3-32. (In Ukrainian).
7. Zaâčuk M. D. Do pitannâ funkcionuvannâ fermers'kih gospodarstv u Pivnično-Zahidnomu regionî Ukraïni [To the question of the farm business functioning in the North-West region of Ukraine]. *Naukovij visnik Volins'kogo național'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки. Seriâ: Geografičnî nauki* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Series: Geography], 2009, Vol. 2, pp. 76-83. (In Ukrainian).

CONDITIONS AND FACTORS DETERMINING THE DEMAND FOR SPORTS TOURISM IN THE WORLD

Oleksandr KOLOTUKHA

*Vinnichenko Kirovograd State Pedagogical University, Ukraine
okolotuh@ukr.net*

Abstract: Through the influence on the conditions and factors it is possible to affect the dynamic processes occurring in the territorial entities. Such entity is sports tourism which constitutes a kind of active recreation and tourism activity carried out in the natural environment and involves passing of tourist sport routes and overcoming various obstacles.

The external environment in terms of sports tourism can be presented in the form of two constituents: natural and social. Natural geosystem serves as a base substrate system of sports tourism and is represented by the natural surrounding and ecological macroenvironment. General geosystem is represented by social, political, economic, cultural macroenvironments.

Social and economic conditions of forming the demand for sports tourism in the world include an assessment of geographical location, transportation availability, and degree of provision of tourism with industries necessary for its service, degree of infrastructure development and completeness of package of services. Among the social conditions of tourism development it is necessary to emphasize on the increase of leisure time duration for population which in combination with rising standards of life means increasing the number of potential tourists interested in active forms of tourism.

Based on research of Russian geographer L. Y. Mazhar, we identified factors forming the demand for sports tourism which can be grouped into two types: no localizing factors, that is tourist and recreational needs, organizational, managerial, economic, material and domestic, social, psychological, health care, environmental, innovation factors, staff assistance factors; localizing factors – geotoretical, geopolitical, natural and recreational, historical and cultural, infrastructural, recreation and activity.

The combined effect of determined conditions and factors form a stable growing demand for sports tourism in the world.

Key words: conditions, factors, causes, sports tourism, the concept of social space

UDC: 911.3

УМОВИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПОПИТУ НА СПОРТИВНИЙ ТУРИЗМ У СВІТІ

Олександр КОЛОТУХА

*Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка
okolotuh@ukr.net*

Анотація: Через вплив на умови і фактори можна впливати на динамічні процеси, що протікають в територіальних утвореннях. Таким утворенням є спортивний туризм – вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод.

Зовнішнє середовище щодо спортивного туризму можна представити у вигляді двох складових: природної та суспільної. Природна геосистема виступає як базис, субстрат системи спортивного туризму і представлена природним та екологічним оточуючими макросередовищами. Суспільна геосистема представлена соціальним, політичним, економічним, культурним оточуючими макросередовищами.

Соціально-економічні умови формування попиту на спортивний туризм у світі передбачають оцінку географічного положення, транспортної доступності, ступеня забезпеченості туризму необхідними для його обслуговування галузями, ступеня розвитку інфраструктури та повноти комплексу послуг. Серед соціальних умов розвитку туризму слід виокремити збільшення тривалості вільного часу населення, що у поєднанні зі зростанням рівня життя населення означає збільшення кількості потенційних туристів, зацікавлених у активних видах туризму.

Спираючись на дослідження російського географа Л.Ю. Мажар, нами визначені фактори формування попиту на спортивний туризм, які можна об'єднати в два типи: нелокалізуючі фактори – туристсько-рекреаційні потреби, організаційно-управлінські, економічні, матеріально-побутові, соціально-психологічні, медико-санітарні, екологічні, інноваційні фактори, фактори кадрового забезпечення; локалізуючі фактори – геотериторіальні, геополітичні, природно-рекреаційні, історико-культурні, інфраструктурні, рекреаційно-діяльнісні.

Сукупна дія визначених умов та факторів формують стійкий зростаючий попит на спортивний туризм в світі.

Ключові слова: умови, фактори, чинники, спортивний туризм, концепція соціального простору

УДК: 911.3

Вступ. Постановка проблеми. Умови та фактори визначають формування і розвиток всіх географічних об'єктів і процесів. Їх дослідження є важливим елементом географічного аналізу не

тільки з теоретичної точки зору, але і з практичної. Це пов'язано з тим, що через вплив на умови і фактори можна впливати на динамічні процеси, що протікають в територіальних утвореннях. Те ж можна сказати і щодо розвитку рекреаційно-туристської діяльності: «Щоб цей процес носив цілеспрямований характер

і був керований, необхідна наукова оцінка умов і факторів, що обумовлюють розвиток і розміщення рекреаційної галузі» [5, с. 74]. Разом з тим, в даний час немає достатньої ясності щодо дефініцій «умови» і «фактори».

Одним з таких рекреаційних територіальних утворень виступає **спортивний туризм** – вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в незайманому або слабозміненому природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод природного середовища (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер, боліт тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження [1, с. 12]. До категорії спортивного туризму ми відносимо активний туризм, пригодницький туризм, екстремальний туризм та види активної спортивної рекреації (альпінізм, скелелазіння, льодолазіння, яхтинг, дайвінг та ін.).

У геопросторовому вимірі спортивний туризм стає все більш вагомим сегментом світової туристської галузі, впевнено займаючи за показниками розвитку третє місце після відпочинково-розважального та пізнавального туризму. Тому для прогнозування розвитку спортивного туризму в світі **актуальним** є дослідження умов та факторів, що формують попит на цей сегмент світового туризму.

Виклад основного матеріалу. Всі явища, що зумовлюють або породжують інші явища, називаються причиною. Поняття «причина» дуже об'ємне. Воно включає як явища всередині об'єкта (внутрішні причини), так і явища поза ним (зовнішні причини). У випадку об'єкту нашого дослідження – спортивного туризму – всі явища, що мають на нього вплив, доцільно розглядати у взаєминах досліджуваного об'єкту та його середовища. В цьому разі, внутрішні причини будуть пов'язані з властивостями самого спортивного туризму, а зовнішні причини – з властивостями середовища, в якому він здійснюється. Ймовірно, що внутрішні причини мають велику силу впливу на процеси, що протікають в цьому геопросторовому явищі, їх можна кваліфікувати як «фактори». Це підтверджується й універсальним визначенням поняття «фактор» – це «причина, рушійна сила будь-якого процесу, що визначає його характер або його окремі риси» [7, с. 596]. Тоді, умови – це зовнішні чинники, що мають вплив на процеси та явища, але не визначають їх характер і властивості.

Системний аналіз туристсько-спортивної діяльності як важливої та соціально значимої складової рекреаційної діяльності дав нам право стверджувати, що спортивний туризм є специфічною територіальною рекреаційною системою – територіальною системою спортивного туризму [2, с. 126]. Спортивний туризм як специфічна система постає перш за все у відносинах з оточуючими макросередовищами: соціальним, політичним, економічним, культурним, природним та екологічним. Зовнішній світ активно впливає на туристсько-спортивну діяльність, в одних випадках відкриваючи

перед нею широкі можливості, в інших – загрожуючи новими небезпеками. Щоб вижити та зберегти ефективність, система вимушена пристосовуватися до умов – змін у зовнішньому оточенні.

Незважаючи на гетерогенний і досить складний за своїм елементарним складом характер, спортивний туризм відноситься до категорії соціально-економічних систем з високим рівнем організації (самоорганізації). Більш високим рівнем організації володіють лише інтегральні територіальні суспільні системи (ТСС), в рамках яких додатково до територіальних соціально-економічних систем розглядаються соціальні, політичні, економічні структури, органи державного та регіонального управління, громадські організації тощо. Отже, ТСС з її «додатковими» елементами і специфічними властивостями виступає зовнішнім середовищем по відношенню до системи спортивного туризму.

Зовнішнє середовище щодо спортивного туризму досить умовно можна представити у вигляді двох складових: природної та суспільної. Природна геосистема в усьому її різноманітті як базис, субстрат системи спортивного туризму, представлена природним та екологічним оточуючими макросередовищами. Очевидно вона буде визначальним середовищем для розвитку туристсько-спортивної системи, так само як і для всієї інтегральної суспільної геосистеми будь-якого ієрархічного рівня в цілому. Суспільна геосистема, в свою чергу, представлена соціальним, економічним, політичним, культурним оточуючими макросередовищами.

Схематичні побудови дозволяють структурувати середовище і представити умови у вигляді певного їх набору з необхідним для дослідження спортивного туризму ступенем деталізації. Наприклад, в рамках природної геосистеми складаються певні природні умови, в тому числі кліматичні, орографічні, гідрологічні, ландшафтні та інші. Важливо підкреслити, що умови формуються за рахунок властивостей об'єктів, що входять в природну геосистему. Причому ряд природних об'єктів з того ж числа може входити до системи спортивного туризму за рахунок властивостей, затребуваних в туристсько-спортивній діяльності, зокрема: естетичні властивості ландшафту, орографічні характеристики місцевості, наявність різноманітних природних перешкод тощо. У такому випадку ці властивості природних об'єктів дозволяють нам включати їх у категорію спортивних рекреаційно-туристських ресурсів, а отже, і в територіальну систему спортивного туризму у якості об'єктів, що входять до природно-рекреаційної підсистеми.

Для організації туристсько-спортивної діяльності можуть використовуватись такі ресурси природного походження:

- ландшафтні (мальовничі та унікальні ландшафти);
- геологічні (геологічні утворення, геологічні пам'ятки природи, розрізи, гірські породи, мінерали);

- геоморфологічні (різноманітні форми рельєфу – гірські вершини, перевали, вулканічні масиви, печери, яри, балки тощо);

- кліматичні (мають опосередкований вплив, однак від них залежить кількість сонячних днів та показники сонячного сяйва, кількість опадів, висота снігового покриву, сила вітрів тощо);

- гідрологічні (річки, водні перешкоди, водойми, джерела мінеральних та термальних вод тощо);

- ґрунтово-рослинні (ґрунти різної прохідності, червонокнижні рослини, унікальні фітоценози, ендемічні та реліктові рослини);

- зоологічні (червонокнижні та ендемічні тварини).

Оцінка природних умов, методологічні основи якої були розроблені групою російських вчених під керівництвом В.С. Преображенського, є одним з найбільш вивчених аспектів даної проблематики [6]. Автори запропонували виділяти три аспекти цієї оцінки: психологічний (емоційний вплив ландшафту), фізіологічний (ступінь комфортності природних умов для організму туриста) та технологічний (оцінка можливостей інженерного освоєння території).

Природні та екологічні умови, визначають можливості сталого розвитку туризму, його екологічно-спрямованих видів (екологічного туризму, спортивного туризму), попит на які зростає, реструктуризуючи туристський ринок. Все більшою мірою вибір конкретного туристсько-спортивного продукту обумовлюється екологізацією людської свідомості і тоді стан довкілля та природоохоронна політика обумовлюють можливості здійснення туристсько-спортивної діяльності. Дія зазначених умов також по-різному проявляється на світовому, регіональному та національному рівнях, але спільним для них є «територіальна експансія» екологічно спрямованої туристсько-спортивної діяльності, коли попит на види та форми активного туризму, засновані на максимальному використанні природних ресурсів задля задоволення попиту спілкування з природою або випробування власних сил та вмінь в екстремальних природних умовах, стимулює розвиток туризму «вшир», залучення до «туристського обігу» нових територій, до того слабо або зовсім не задіяних в туризмі. Такими територіями виступають малозаселені, найчастіше економічно слабозрозвинені, але сприятливі для розвитку спортивного туризму місцевості і в цьому випадку туризм стимулює їх економічний розвиток.

Позитивним є також подальший розвиток туризму в національних парках та інших природних резерватах. Але екологізація туристського попиту несе в собі й негативні впливи. Переважна більшість природних рекреаційних ресурсів світу достатньо давно експлуатується (узбережжя морів та океанів, бальнеологічні ресурси, гірські території тощо) і їх стан викликає занепокоєння не тільки окремих країн, а й всієї світової громадськості, оскільки загальне зростання туристського попиту, підсилене модою та кон'юнктурою, спричинює перевантаження туристсько-рекреаційних районів та окремих

центрів і веде до їх деградації. Якщо додати сюди суб'єктивні чинники підвищеного шуму, забруднення побутовими відходами, «перенаселеність» туристами, що впливають на конкретний попит, то можна стверджувати, що тотальна екологізація туризму є процесом об'єктивним.

Оцінка соціально-економічних умов є більш трудомістким завданням з вельми високим ступенем невизначеності, оскільки саме соціально-економічне середовище дуже неоднорідне і динамічне. Ряд пропозицій з вивчення соціально-економічних умов передбачають оцінку географічного положення, транспортної доступності, ступеня забезпеченості туризму необхідними для його обслуговування галузями господарства та соціальної сфери з урахуванням спеціалізації регіону, ступеня розвитку інфраструктури та повноти вже сформованого комплексу послуг.

Однак при будь-якому підході до вивчення умов формування системи спортивного туризму особливе значення приділяється географічним умовам, і, перш за все, географічному положенню. В даний час досить поширеною є думка, що географічне положення необхідно розглядати як фактор формування туристсько-рекреаційних систем.

Щодо вивчення умов формування системи спортивного туризму важливо підкреслити, що власне «географічне положення» – це категорія інтегральна. При необхідності її можна деталізувати і виділити окремі складові, кожна з яких має свої особливості. Наприклад, при характеристиці фізико-географічного положення акценти робляться на розташуванні об'єкта в системі координат, положенні щодо кліматичних поясів і областей, природних зон, важливих природних об'єктів (океанів, морів, гір, пустель, великих річок, озер тощо). Економіко-географічне положення включає в себе різні його види: політико-географічне, транспортно-географічне тощо.

У контексті географічного положення особливою категорією з розряду умов формування системи спортивного туризму виступає туристсько-географічне положення, яке відображає положення досліджуваного об'єкта по відношенню до розташованих поза ним інших об'єктів туристсько-рекреаційного призначення (туристські центри та дестинації, об'єкти природної і культурної спадщини, туристська інфраструктура тощо).

Соціально-економічні умови формування попиту на спортивний туризм у світі слід розглядати на трьох рівнях – загальносвітовому, регіональному та національному.

До умов загальносвітового рівня відносяться:

- глобалізація суспільного життя та інтернаціоналізація багатьох сфер соціально-економічної діяльності;

- стан світового туристського ринку та його складових, регульований низкою міжнародних угод та діяльністю міжнародних урядових і неурядових організацій;

- поступ науково-технічного прогресу.

На регіональному рівні дія цих умов

визначається:

- нерівномірністю соціально-економічного розвитку країн, що впливає як на пропозицію, так і на споживання специфічних туристсько-спортивних послуг;

- інтегративними процесами різного порядку, що дає можливість, наприклад, шляхом введення єдиної валюти (євро) та спрощення візового режиму (Шенгенська угода) стимулювати внутрішню регіональний туризм;

- функціонуванням фінансової сфери, що знаходить свій відбиток у коливанні курсів валют та відповідному коливанні попиту на туристсько-спортивні послуги;

- політичною стабільністю, оскільки конфлікти на довгий строк вилучають цілі регіони з туристського обміну (наприклад, Балкани в 90-ті роки XX ст., Крим з 2014 року).

На національному рівні дія соціально-економічних умов найбільш яскраво відбивається у державній політиці стимулювання активного туризму, яка проявляється в правовому забезпеченні, соціальній сфері, економічній, в т.ч. податковій політиці, у сфері зайнятості.

Серед умов загальносвітового рівня особливе місце займає всеохоплюючий вплив науково-технічного прогресу як на формування потреб у подорожуванні, так і на їх забезпечення. Вплив на формування потреби в туризмі здійснюється одразу в кількох напрямках:

- зміна характеру праці в бік її наукоємності, що потребує кваліфікованої робочої сили і тим самим стимулює зростання рівня освіти і відповідних змін в потребі змістовного проведення дозвілля, що впливає на структуру використання вільного часу;

- скорочення робочого часу за рахунок інтенсифікації праці, механізації та автоматизації виробництва і відповідне зростання бюджету вільного часу;

- інтенсифікація праці збільшує психологічні навантаження на людину, також стимулюючи потребу у змістовному відпочинку, зміні вражень;

- зміна оточення в бік превалювання штучного середовища посилює психологічні навантаження і стимулює потребу спілкування з незайманою природою;

- подальша інформатизація суспільства, розвиток новітніх засобів комунікацій, що можна вважати не лише технічним, а й культурним стимулом розвитку туризму.

Отже, серед соціальних умов розвитку туризму необхідно виокремити збільшення тривалості вільного часу населення, що у поєднанні зі зростанням рівня життя населення означає збільшення кількості потенційних туристів, зацікавленість у нових видах відпочинку, в першу чергу активних видах туризму та рекреації. Зростає роль розумової праці, посилюються виробничі і побутові напруженості. Все це призводить до фізичної і психологічної перевтоми людей, що вимагає застосування додаткових заходів по відновленню працездатності. Досягненню цієї мети

багато в чому сприяє активний туризм та рекреація. До соціальних чинників розвитку туристсько-спортивної діяльності ми відносимо також такі як підвищення рівня освіти, культури, естетичних потреб населення. Соціологічні дослідження останніх років свідчать про те, що існує пряма залежність між рівнем освіти людей і їх схильністю до активних подорожей. Це пояснюється тим, що особи з більш високим рівнем освіти і культури здатні раціональніше розподіляти свій вільний час, використовувати його для активного пізнання навколишнього середовища, ознайомлення з історією, традиціями, побутом населення певних територій тощо.

Завдяки спортивному туризму людина знаходиться в тісному зв'язку з природним середовищем, яке вона формує, при цьому простір стає продуктом соціальним. Тому, на нашу думку, туристський простір слід розглядати не тільки як фізичний простір, але і як соціальний простір. Він формується на основі тенденції зростаючого інтересу людей до природи і дбайливого ставлення до навколишнього середовища, заснованого на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Існування цього інтересу безпосередньо пов'язано з двома світовими тенденціями в розвитку туризму – глобалізацією і екологізацією. Поряд з глобальним поширенням високотехнологічних туристських послуг відбувається і диверсифікація попиту, яка виражається в затребуваності альтернативного туризму – екологічного, активного, спортивного тощо.

Концепцію соціального простору висунув відомий французький соціальний теоретик і філософ А. Лефевр. Це – концепція виробництва простору. Основний лейтмотив у неї наступний: соціальний простір - соціальний продукт. На думку А. Лефевра, соціальний простір «сам по собі» апріорно ніколи не існує, він невинно, скрізь і завжди, «денно і нічно» виробляється і відтворюється. У своїй роботі «Виробництво простору» французький філософ відстоює положення, що практична діяльність суб'єкта в просторі становить тривимірну систему – просторова практика, уявлення простору і просторове уявлення [3].

Застосовуючи концепцію А. Лефевра, можна стверджувати, що туристська діяльність виступає просторовою практикою, яка формується, а потім здійснюється на основі уявлення простору – різноманітної інформації про туристську дестинацію з її природними об'єктами, перешкодами та атракціями. Після здійснення туристської подорожі формується просторове уявлення про цю туристську дестинацію. Це є рушійною силою, яка рухає туристів на відвідування нових туристських районів, на підкорення нових маршрутів, досягнення нових вершин. Вивчення проблематики соціального простору крізь призму теорії А. Лефевра дало новий дослідницький імпульс подальшій розробці дискурсивної теорії соціального простору. Саме дана теорія може стати одним з перспективних напрямків у вивченні соціальної реальності.

Серед опосередкованих впливів найбільш

суттєвим є загальний поступ науково-технічного прогресу, завдяки якому відбулося «стиснення» простору і практично будь-яка точка Земної кулі стала не лише доступною, але й подорож туди є комфортною, безпечною та необтяжливою. Постійно зростає якість туристського спорядження, що підвищує комфортність проживання в польових умовах, удосконалюються інші складові туристсько-спортивного продукту, навіть для виживання в екстремальних умовах. Таким чином, не тільки формується потреба в дозвіллі, а й зростають можливості його змістовного проведення. Тобто, науково-технічний прогрес забезпечує загальний цивілізаційний поступ, проявляючись в змінах моделей соціально-економічного розвитку суспільства і, відповідно, створює умови для розвитку такого окремого явища, як спортивний туризм.

Група умов, пов'язаних із населенням, є основою формування попиту, його обсягу та структури, темпів диверсифікації та реструктуризації, соціальної та територіальної диференціації, характеру споживання та інших ознак. Населення характеризується рядом процесів: демографічних (демографічні показники), міграційних (характер та напрямки міграції), урбанізаційних (питома вага міського населення в загальній структурі та його розподіл по містах різної величини), агломераційних (характер та форми розселення), етнокультурних (саморозвиток та трансформація традиційної культури), релігійних (релігійність населення, конфесійна мозаїчність тощо), які впливають на формування якості та стилю життя, в структурі якого різною мірою наявний туризм. Їх дія також по-різному проявляється на різних ієрархічних рівнях.

Загальносвітовий урбанізаційний процес знаходить свій прояв не тільки в збільшенні частки міського населення та в агломеруванні розселення, а й у поширенні міського способу життя і відповідного йому стилю життя з його споживчими стандартами. Жителі міст, особливо великих мегаполісів, є головними споживачами туристсько-спортивного продукту.

На регіональному рівні особливо помітні демографічні відміни та міграційні особливості, пов'язані з природним та механічним рухом населення.

На національному рівні на перший план виступають такі характеристики, як характер розселення, етно-релігійний склад населення, а також чисельність трудових ресурсів, рівень та структура зайнятості. В групі чинників, що характеризують населення, крім пов'язаних із формуванням загального попиту, слід обов'язково розглядати змінні чинники, що впливають на коливання та структуру попиту і серед них:

- соціальна мобільність (готовність до «зміни місця»), пов'язана зі станом здоров'я, який обмежує переміщення, вибір терміну та місця, виду чи форми туризму або транспортних засобів для подорожування;

- рівень культури, в залежності від якого або збуджується інтелектуальний інтерес, або проявляється етноцентризм (прихильність до національних особливостей життя і відповідна неспроможність сприйняти інший стиль життя з його традиціями, пристосуватися до нових умов);

- з сімейними обставинами;

- з відношенням до певних незручностей туристсько-спортивної подорожі та до ризику під час мандрівки.

Сукупна дія розглянутих попередньо груп чинників формує рівень та умови життя населення, впливає на формування потреб та забезпечує платоспроможний попит на послуги туризму, визначає його структуру та міру її диверсифікації, характер споживання та його територіальну диференціацію відповідно до конкретних умов соціально-економічного середовища, яке саме й визначає доступність спортивного туризму для якомога більшої частини населення і забезпечує його гуманістичну спрямованість.

Як окрему умову розвитку спортивного туризму і, відповідно, стимулюючим чи лімітуючим чинником попиту для конкретного ринку слід розглядати безпеку подорожування. Безпека визначається як природними, так і соціально-економічними та політичними умовами. Природні катастрофи, зокрема стихійні лиха (особливо слабо передбачувані), такі як землетруси, виверження вулканів, повені, урагани, цунамі, сходження снігових лавин, селі тощо роблять розвиток спортивного туризму в певному регіоні ризикованим, хоча й приваблюють частину екстремальних туристів. Зростання впливу людської діяльності на довкілля спричинило ризик антропогенних катастроф (зсуви, провали, селі). Техногенні катастрофи, як наприклад, катастрофа на Чорнобильській АЕС у 1986 році, практично назавжди виводять з туристсько-спортивного використання значні території. Від рівня соціально-економічного розвитку залежить спроможність держави створити та підтримувати в безпечному стані інфраструктуру (шляхи сполучення, мости, тунелі), забезпечити безпеку руху транспорту та транспортних засобів (впровадження та дотримання нормативів безпеки), безпеку в туризмі визначає й політична ситуація (можливість виникнення збройних конфліктів та тероризм).

Сукупна дія зазначених зовнішніх чинників (умов) формує загальний попит на подорожування, який переростає в запит до ринку туристських послуг відповідно до платоспроможності населення, яка є похідною від рівня соціально-економічного розвитку і є характеристикою рівня і якості життя населення.

Аналіз розвитку спортивного туризму дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку суспільства сформований стереотип життя, обов'язковим елементом якого стало активне подорожування як форма дозвілля. Відповідно до цього варіюється та еволюціонує мотивація подорожування. Специфічна мотивація до спортивних туристських походів як сукупність

обставин та причин, що спонукають людину до конкретної зміни місця, до випробувань, лежить в основі всієї туристсько-спортивної діяльності.

Отже, туристсько-спортивний процес є результатом взаємодії сторін суспільних відносин, які формуються під впливом об'єктивних постійно та поліаспектно діючих умов (особливості природного середовища, екологічного стану, демографічних, міграційних, етнокультурних, релігійних, урбанізаційних, агломераційних, політичних процесів, систем господарювання) і чинників (геодемографічних, соціокультурних) та суб'єктивних психолого-поведінкових ознак особистості, сукупний вплив яких фіксується певним життєвим стандартом, зреалізованим у споживчих моделях та соціальній поведінці населення:

1) модель «вільного часу» передбачає стійкість туристської мотивації;

2) модель життєзабезпечення – періодичність туристської мотивації;

3) модель виживання – туристська мотивація відсутня.

Таким чином, умови створюють природну, соціальну та економічну обстановку, в якій відбувається зародження і розвиток системи спортивного туризму. Основною ж рушійною силою, яка формує територіальну структуру всієї системи і визначає її властивості, є внутрішні причини – фактори, які є рушійною силою для формування структури спортивного туризму та відповідних його властивостей, що набирають чинності усередині системи.

Критичний аналіз усіх запропонованих підходів до вивчення факторів, що формують рекреаційно-туристський попит, виконав російський географ В.С. Преображенський, зазначивши, що головною проблемою всіх існуючих підходів є недостатня увага до потреб людей і перебільшення ролі рекреаційних ресурсів у формуванні територіальних рекреаційних систем. «Кожна система формується, перш за все, як відповідь на соціальний запит, як засіб задоволення неоднорідних у функціональному і територіальному відношенні потреб, оскільки відпочиваючі обирають ресурси, виходячи, насамперед, зі своїх потреб» [8, 38]. Він же запропонував угруповання факторів, підрозділивши їх на:

1) фактори, які породжують потребу у рекреаційно-туристській діяльності;

2) фактори, які реалізують цю потребу, при цьому зазначив, що і ті й інші можуть бути територіально нелокалізуючими і такими, що локалізуються, дія яких чітко просторово диференційовано [8, с. 38].

Подальший розвиток проблема вивчення факторів, що формують рекреаційно-туристський попит, отримала в роботах М.С. Мироненка та І.Т. Твердохлебова, які стосовно міжнародного туризму розглянули чотири групи постійно діючих факторів:

1) група соціально-економічних факторів;

2) фактори, пов'язані з рекреаційними ресурсами природного та антропогенного походження;

3) інфраструктурні фактори;

4) фактор географічного положення країни або регіону [5, с. 150].

Російський географ Л. Ю. Мажар, досліджуючи територіальні туристсько-рекреаційні системи, визначила 14 груп факторів та чинників їх формування: геотериторіальні; туристсько-рекреаційні потреби людини; економічні; геополітичні; організаційно-управлінські; інфраструктурні; матеріально-побутові; соціально-психологічні; демографічні; екологічні; медико-санітарні; рекреаційно-діяльнісні; інноваційні; фактори кадрового забезпечення. Оригінальною є думка про те, що з плином часу змінюється роль факторів, і це дозволяє виявляти домінуючі фактори на певних етапах розвитку туристсько-рекреаційної діяльності [4, с. 11-12]. Пропонований автором варіант відрізняється високим ступенем деталізації, що дозволяє максимально врахувати різноманітні внутрішні чинники, що впливають на розвиток туризму в сучасних умовах.

Взявши за основу визначені Л. Ю. Мажар групи факторів та чинників формування туристського попиту, запропонуємо власне бачення на фактори формування попиту на спортивний туризм у світі (табл. 1).

Фактори формування попиту на спортивний туризм можна об'єднати в два типи:

1. нелокалізуючі фактори – туристсько-рекреаційні потреби, економічні, організаційно-управлінські, матеріально-побутові, соціально-психологічні, медико-санітарні, екологічні, інноваційні фактори, фактори кадрового забезпечення;

2. локалізуючі фактори – геотериторіальні, геополітичні, природно-рекреаційні, історико-культурні, інфраструктурні, рекреаційно-діяльнісні.

Поділ груп факторів на типи є досить умовним, оскільки навіть нелокалізуючі фактори мають просторову складову, виражену в тій чи іншій мірі. Таким чином, за своєю суттю всі фактори впливають на територіальний аспект формування та розвитку спортивного туризму.

Для географічного аналізу чинників формування системи спортивного туризму особливу значимість мають **геотериторіальні фактори**, пов'язані з конкретним місцем розташування районів проведення туристсько-спортивних подорожей, просторовим розташуванням туристсько-спортивних об'єктів, положенням об'єктів в систем географічних координат, топологічними характеристиками території, можливістю прокладання туристсько-спортивних маршрутів. Раніше ми дійшли висновку, що власне «географічне положення» характеризує вплив інших об'єктів, що знаходяться поза досліджуваної системи, на даний об'єкт. Цей зовнішній вплив (зовнішні причини) можна кваліфікувати як умови. У даному ж випадку місце здійснення туристсько-спортивних заходів відображає топологічну прив'язку самої системи спортивного туризму до конкретної ділянки поверхні планети (геотерії), характеризуючи її

Таблиця 1

Фактори формування попиту на спортивний туризм у світі (складено за матеріалами Л.Ю. Мажар [4])

№	Групи факторів	Приклади факторів
1.	Геоторіальні фактори (фактори місця розташування)	Просторове розташування туристсько-спортивних об'єктів, положення об'єктів в системі географічних координат, топологічні характеристики території, можливість прокладання туристсько-спортивних маршрутів, геоситуаційні фактори тощо
2.	Туристсько-рекреаційні потреби людини	Вибір місця подорожі та виду туристсько-спортивної діяльності в залежності від своїх уподобань, рівня культури, рівня туристсько-спортивної майстерності тощо
3.	Природно-рекреаційні фактори	Наявність туристсько-спортивних об'єктів певного виду спортивного туризму, різноманітність природних туристсько-спортивних перешкод, наявність атрактивних об'єктів тощо
4.	Історико-культурні чинники	Наявність історико-культурних пам'яток
5.	Економічні фактори	Рівень життя населення в країнах і регіонах, що генерують турпотоки, матеріальні можливості здійснення туристсько-спортивної подорожі тощо
6.	Геополітичні фактори	Стабільність геополітичної ситуації в регіоні, відсутність загрози військових конфліктів, терористичних актів, особистої безпеки, сприятлива криміногенна ситуація тощо
7.	Організаційно-управлінські фактори	Адміністративно-правове забезпечення туристсько-спортивної діяльності, наявність управлінських структур національного та регіонального рівня у відповідних органах влади, інформаційних центрів, наявність підрозділів контрольно-рятувальної служби в районі тощо
8.	Інфраструктурні фактори	Наявність інфраструктурних об'єктів, що забезпечують роботу всієї туристсько-спортивної системи: транспортні шляхи і засоби, засоби комунікації, інформаційне забезпечення тощо
9.	Матеріально-побутові фактори	Наявність матеріально-технічної бази для забезпечення проживання та харчування туристів, засоби розміщення, об'єкти харчування, об'єкти для організації активного дозвілля та розваг, санітарно-гігієнічне облаштування об'єктів тощо
10.	Соціально-психологічні чинники	Формування позитивного образу туристського регіону, створення сприятливої громадської думки, створення психологічного комфорту в спілкуванні з місцевим населенням, психологічна сумісність і комфортність туристів тощо
11.	Екологічні фактори	Екологічна ємність туристсько-спортивної дестинації, екологічні ризики в рамках туристсько-спортивної дестинації, фізіологічна комфортність території, рівень техногенного забруднення території та антропогенного забруднення ландшафтів тощо
12.	Медико-санітарні фактори	Епідеміологічна ситуація в рамках туристсько-спортивної дестинації, необхідність щеплень та профілактичних заходів, загроза загострення хронічних захворювань у період перебування в туристсько-спортивній дестинації, якість продуктів харчування та питної води, якість медичного обслуговування, гарантії дотримання медичного страхування тощо
13.	Рекреаційно-діяльнісні фактори	Створення тематичних парків, парків розваг, анімаційних майданчиків, спортивних комплексів, гірськолижних трас, можливості для реалізації різноманітних туристсько-спортивних програм, організація спортивних заходів тощо
14.	Інноваційні фактори	Можливості використання новітніх технологій в спортивному туризмі (JPS-навігація, мобільний зв'язок), реалізація передумов для розвитку інноваційних видів туризму тощо
15.	Фактори кадрового забезпечення	Наявність підготовлених кадрів гідів-провідників, рятувальників, носильників (шерпів), створення системи підготовки та перепідготовки кадрів та підвищення кваліфікації працівників сфери туризму тощо

геоторіальну унікальність. Саме властивості території, пов'язані з місцем розташування специфічних спортивних рекреаційно-туристських ресурсів, визначають конкретну геоситуацію і вплив «місця» на особливості формування і розвитку системи спортивного туризму.

Специфічні у спортивному туризмі **туристсько-рекреаційні потреби** в різних своїх проявах визначає цільове призначення туристсько-спортивної діяльності. Головний сенс потреб полягає в тому, що вони виступають як спонукання до дії. Незаперечним фактом є те, що потреби можуть бути реалізовані тільки через фізичну або розумову діяльність, тому вони і є найпотужнішими за своєю силою чинниками формування та розвитку відповідних суспільних систем, які виступають у якості механізму досягнення мети.

До числа рекреаційних потреб можна віднести вибір місця подорожі та виду туристсько-спортивної діяльності в залежності від своїх уподобань, рівня культури, рівня туристсько-спортивної майстерності, потреби в задоволенні цікавості, прагнення до різноманітності знань, емоцій, вражень, самоствердження тощо. Історично такі потреби змінюються у зв'язку з еволюцією суспільства, і в даний час виділяють три великі групи рекреаційних потреб, орієнтованих на відновлення фізичних і духовних сил, розвиток фізичних і духовних сил людини і формування нових рис і якостей особистості, нового способу життя тощо. У свою чергу, формування потреб залежить від багатьох умов, пов'язаних з життям потенційних туристів (матеріальне благополуччя, мода, вплив реклами тощо).

Однією з проблем вивчення туристсько-спортивних потреб є просторовий «розрив» між територією формування потреб у місці постійного проживання і територією реалізації цих потреб. На наш погляд, потреба стає фактором по відношенню до конкретної дестинації в той момент, коли турист прибуває разом зі своїми потребами саме в цю туристсько-спортивну дестинацію.

Можна припустити, що туристсько-спортивні потреби – це багастадійне явище. Можна виділити чотири стадії формування цих потреб:

- потенційну – формування потреб, їх усвідомлення, прийняття рішень про методи та способи реалізації в подальшому;
- організаційну – оформлення документів з організації туристської подорожі, придбання квитків, придбання туристського спорядження, необхідного інвентарю, продуктів харчування тощо;
- стадію реалізації – безпосереднє задоволення туристсько-спортивних потреб в рамках конкретної подорожі;
- пострекреаційну стадію – повернення з туристської подорожі, оцінка ступеня відповідності потреб рівню їх реалізації та задоволеності подорожжю в цілому, коректування туристсько-спортивних потреб і можливостей їх реалізації.

Природно-рекреаційні фактори включають всі властивості природних об'єктів і явищ, які

безпосередньо використовуються в туристсько-спортивній діяльності на даному етапі розвитку активного туризму (природні рекреаційні об'єкти, природні перешкоди різних видів спортивного туризму), естетичні властивості ландшафту, пам'ятки природи, атрактивні об'єкти тощо. Всі ці фактори відображають можливості території у формуванні природно-рекреаційної підсистеми спортивного туризму і її просторових параметрів.

Історико-культурні чинники мають додатковий, опосередкований вплив у спортивному туризмі. Вони дуже багатогранні і «багатожарові». У матеріальній і духовній складових спостерігається, як правило, «нашарування» різночасових об'єктів: історико-культурна спадщина як свідчення різних епох, пам'ятники зодчества та монументального мистецтва, культові споруди, сучасна архітектура, духовна культура і традиції минулих часів, сучасне мистецтво тощо.

Економічні фактори формування попиту на спортивний туризм мають особливе значення в умовах ринкової економіки. Формування системи спортивного туризму у відповідь на відповідні потреби повинно мати крім соціального ще і економічний ефект, тобто бути справою прибутковою і сприяти економічному розвитку регіону. Як і багато інших, економічні фактори проявляються у рівні життя населення в країнах і регіонах, що генерують туристсько-спортивні потоки, матеріальних можливостях туристів щодо здійснення туристсько-спортивної подорожі в ту чи іншу туристсько-спортивну дестинацію тощо.

Геополітичні фактори безпосередньо пов'язані із забезпеченням безпеки туристів і враховують стабільність геополітичної ситуації в регіоні, наявність загрози військових конфліктів і терористичних актів, а також криміногенну ситуацію. Часто саме ці фактори є лімітуючими для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності в деяких регіонах світу (Близький Схід, Центральна і Південна Азія, Крим тощо).

Організаційно-управлінські фактори відіграють важливу роль у безпосередньому забезпеченні роботи системи спортивного туризму на конкретній території. У багатьох країнах світу на національному рівні прийняті закони про туризм, працюють туристські адміністрації. В популярних туристсько-спортивних регіонах світу функціонують інформаційні центри, підрозділи державних контрольно-рятувальних служб, створені туристсько-спортивні асоціації, реалізується національна політика в сфері туризму, в тому числі спрямована на просування на світовому туристському ринку національного турпродукту.

Інфраструктурні фактори представляють наявність інфраструктурних об'єктів, що забезпечують роботу всієї туристсько-спортивної системи: транспортні шляхи і засоби, засоби комунікації, інформаційне забезпечення тощо. Туристсько-спортивні дестинації, як правило, є важкодоступними з точки зору транспортних комунікацій, тому доправлення туристів до місць

здійснення походів є важливим фактором.

Матеріально-побутові фактори пов'язані з організацією проживання (кемпінгові містечка, обладнані туристські стоянки), харчування та обслуговування туристів в місцях відпочинку, наявність об'єктів для організації активного дозвілля та розваг, санітарно-гігієнічне облаштування об'єктів тощо. Це важлива група чинників, хоча її можна розглядати і в складі інфраструктурних факторів.

Соціально-психологічні чинники, проявляються подвійно через властивості самого спортивного туризму і через туристів-спортсменів, впливаючи на формування та реалізацію специфічних туристсько-спортивних потреб. До останніх можна віднести наявність рекреаційного часу, соціальний статус, схильність до впливу інформаційно-рекламної пропаганди, соціально-психологічні властивості особистості туриста (етнічна і конфесійна самосвідомість і їх прояви в період відпочинку, комунікативні властивості особистості, рівень культури, темперамент, характер тощо). Важливим є формування позитивного образу туристського регіону, створення сприятливої громадської думки, створення психологічного комфорту в спілкуванні з місцевим населенням, психологічна сумісність і комфортність самих туристів тощо.

Екологічні фактори у багатьох випадках обмежують туристсько-спортивну діяльність в рамках конкретних територій, і пов'язано це, в першу чергу, з екологічною ємністю природно-рекреаційних підсистем, екологічними ризиками. Крім того, розвитку туризму на багатьох територіях перешкоджає високий рівень техногенного забруднення, антропогенного забруднення ландшафтів, в тому числі радіаційного.

Медико-санітарні фактори, що впливають на здоров'я туристів, надають пряму дію на функціонування системи спортивного туризму. Неприятлива епідеміологічна ситуація в певних регіонах, необхідність профілактичних щеплень та профілактичних заходів, загроза загострення хронічних захворювань стримують потік туристів до місць поширення кліщового енцефаліту, малярії, лихоманки Ебола та інших захворювань. Важливим є якість продуктів харчування та питної води, якість медичного обслуговування, гарантії дотримання медичного страхування в районах подорожей тощо.

Рекреаційно-діяльнісні фактори виділені в окрему групу саме тому, що перебування туристів у місцях відпочинку пов'язано, як правило, з певними видами діяльності, які вимагають створення особливих об'єктів – тематичних парків, парків розваг, анімаційних майданчиків, спортивних комплексів, гірськолижних трас тощо. Вони створюють

можливості для реалізації різноманітних туристсько-спортивних програм, організації спортивних заходів тощо.

Інноваційні фактори, пов'язані з впровадженням новітніх технологій у сферу рекреації і туризму, з кожним роком роблять все більший вплив на її розвиток. Сюди можна віднести можливості використання новітніх технологій в спортивному туризмі (JPS-навігація, мобільний зв'язок), реалізація передумов для розвитку інноваційних видів туризму впровадження нових видів активного туризму та дозвілля (джампінг, польоти на повітряній кулі, дайвінг тощо).

Група **факторів кадрового забезпечення** стає все більш значущою у зв'язку зі збільшенням числа туристських прибуттів і збільшеним рівнем вимог до якості та безпеки туристсько-спортивного обслуговування. У кожній країні, залученої в міжнародну туристську діяльність, склалася своя національна система підготовки кадрів, система підготовки кваліфікованих рятувальників, система фахового супроводу туристів для сфери туризму взагалі та спортивного туризму зокрема.

Висновки. Таким чином, вивчення факторів як основних рушійних сил формування та розвитку туризму взагалі та спортивного туризму зокрема є однією з ключових проблем, яка не втрачає своєї актуальності з плином часу.

Отже, всі процеси, що зумовлюють формування попиту на спортивний туризм у світі, визначаються дією причин, які можна поділити на більш суттєві внутрішні причини, що діють в рамках самої системи спортивного туризму і визначають її структуру та основні властивості, і зовнішні причини, пов'язані з властивостями оточуючого середовища. При цьому внутрішні причини можна кваліфікувати як «фактори», а зовнішні причини як «умови». Розмежування системи спортивного туризму і оточуючого її середовища носить умовний характер, при цьому з розвитком самого спортивного туризму розширюються просторові і структурні рамки системи.

Особливе значення для формування попиту на спортивний туризм у світі мають умови, пов'язані з географічним положенням, одним з різновидів якого є туристсько-географічне положення, яке характеризує становище досліджуваної системи по відношенню до об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності. Фактори як рушійні сили, що визначають формування та розвиток попиту на спортивний туризм у світі, є внутрішніми причинами, пов'язаними, насамперед, з властивостями самої системи. Спортивний туризм як відкрита інтерактивна система схильна до впливу ззовні, тому через вплив (свідомий чи стихійний) на ті чи інші фактори можна сприяти цілеспрямованому розвитку системи спортивного туризму у світі.

References:

1. Kolotuha O. V. Sportivnij turizm: spivvidnošennâ ponât' [Sports tourism: the relationship between the concepts]. *Geografiâ ta turizm* [Geography and tourism], 2013, Vol. 26, pp. 3–13. (In Ukrainian).

2. Kolotukha O. Sports tourism as territorial social geographical system. *European science review*, 2014, Vol. 1 (January-February), pp. 123–134.
 3. Lefebvre H. *The Production of Space*. Oxford UK & Malden USA: Blackwell, 2007, 454 p.
 4. Mažar L. Ů. *Teoretičeskie osnovy analiza uslovij i faktorov formirovaniâ territorial'nyh turistsko-rekreacionnyh sistem* [Theoretical framework for the analysis of conditions and factors determining formation of the territorial tourism-recreational systems]. Smolensk, 2008, 15 p. (In Russian).
 5. Mironenko N. S., Tverdohlebov I. T. *Rekreacionnaâ geografiâ* [Recreational geography]. Moscow, 1981, 207 p. (In Russian).
 6. Preobraženskij V. S., Vedenin Ů. A., Zorin I. V., Muhina L. I. Territorial'naâ rekreacionnaâ sistema kak ob'ekt izučeniâ geografičeskih nauk [Territorial recreational system as an object of geographical study]. *Izvestiâ AN SSSR. Seriâ geografičeskaâ* [Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR. Geographical series], 1974, Vol. 2, pp. 34–42. (In Russian).
 7. *Sovetskij ènciklopedičeskij slovar'* [Soviet encyclopedic dictionary]. Moscow, 1981, 1600 p.
 8. *Teoretičeskie osnovy rekreacionnoj geografii* [Theoretical foundations of recreational geography]. Moscow, 1975, 224 p. (In Russian).
-
-

SUBJECTS OF PUBLICATIONS IN THE FIELD OF POLITICAL GEOGRAPHY IN UKRAINE DURING 1990-2012 YEARS

Valentyn STAFIICHUK

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
valikosta@ukr.net*

Abstract: Since 1990, the Ukrainian political geography is passing through the latest stage of its development: the number of political and geographical publications were significantly increased and their content was expanded. Based on scientometric analysis of the main geographical magazines of Ukraine during 1990-2012 years 368 articles with political and geographical content were found. The topics of publications in the field of political geography is rather broad and relatively balanced. Almost 50% of articles are devoted to the history of political geography, political geography of Ukraine, electoral geography, the theory and methodology of political geography and political geography of individual regions. The widest range of topics are covered in the "Journal of the Lviv University. Geographical Series" and the scientific book "Geography and Tourism".

Key words: political geography, publication in the field of political geography, special edition, subjects of articles

UDC: 911.3:32

ТЕМАТИКА ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПУБЛІКАЦІЙ В УКРАЇНІ ЗА 1990-2012 РОКИ

Валентин СТАФІЙЧУК

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
valikosta@ukr.net*

Анотація: З 1990 року українська політична географія переживає новітній етап свого розвитку: значно збільшилася чисельність і розширився зміст політико-географічних публікацій. На основі проведеного наукометричного аналізу провідних географічних часописів України за 1990-2012 роки було виявлено 368 статей політико-географічного змісту. Тематика політико-географічних публікацій є досить широкою і відносно збалансованою. Майже 50% статей присвячені історії політичної географії, політичній географії України, електоральній географії, теорії і методології політичної географії та політичній географії окремих регіонів. Найбільш широкий спектр тем висвітлено у «Віснику Львівського університету. Серія географічна» та науковому збірнику «Географія та туризм».

Ключові слова: політична географія, політико-географічна публікація, фахове видання, тематика публікацій

УДК: 911.3:32

Вступ. Постановка проблеми. Українська державність нині переживає складний етап становлення, однак причини подій, що відбуваються довкола Криму та на сході України, важко назвати одномоментними. Вони накопичувалися протягом всього періоду незалежності нашої держави. У всі попередні періоди саме відсутність адекватного аналізу ситуації як політиками, так і науковцями, їх «сліпа» віра в окремі ідеології або «зовнішню підтримку» призводили до чергової колонізації і поділу українських земель. У даній статті спробуємо виявити, наскільки сучасні українські політико-географи адекватно оцінювали суспільно-політичну ситуацію та перебіг подій в державі і чи були вони, принаймні, в наукових колах, носіями ідеї творення європейської, а не євразійської, України.

За період 1990-2012 років в Україні з'явилася низка навчальних посібників і монографій та захищено десятки дисертацій політико-географічного змісту (наприклад, Дністрянський М. [3; 4; 5], Яценко Б. [1], Трохимчук С., Федунь О. [8], Яценко Б., Стафійчук В., Брайчевський Ю. та ін. [2]; Дністрянський М., Голод А., Кузик П., Лотоцький С., Малиновська О., Миронюк В., Тітенко З., Хан Є. тощо).

У своїй більшості ці праці носили узагальнюючий та академічний характер і в жодній з них не було мови про функціональну структуру політико-географічних публікацій на сучасному етапі розвитку української політичної географії.

Динамічність політичних процесів має більш широкий відгук та актуальне висвітлення не в монографіях чи підручниках, а в наукових статтях. Саме на аналізі тематики статей сконцентруємо нашу увагу. Аналіз територіальної структури авторства політико-географічних публікацій за вказаний період був поданий нами у збірнику «Географія та туризм» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для наукометричного аналізу нами були відібрані всі фахові географічні видання, рекомендовані Державною атестаційною комісією МОНУ [7], та найвпливовіші географічні часописи, що не потрапили до цього списку. Загалом, за період 1990-2012 рр. було виявлено 368 статей політико-географічного змісту у 14 часописах (відсутні публікації у часописах «Культура народів Причорномор'я» та «Проблеми безперервної географічної освіти і картографія»). Розподіл статей по окремих виданнях подано на рис. 1.

Формулювання цілей статті. Постановка

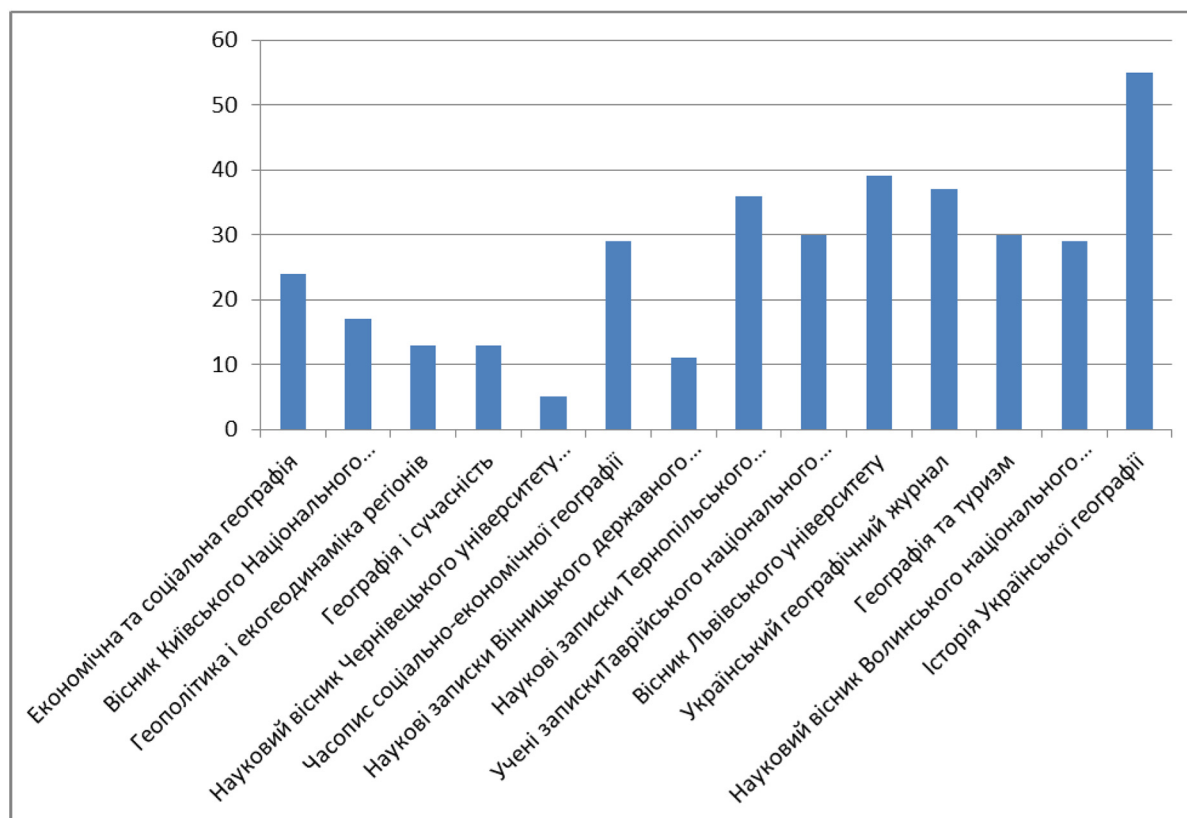

Рис. 1. Чисельність політико-географічних публікацій в українських географічних часописах у 1990-2012 рр.

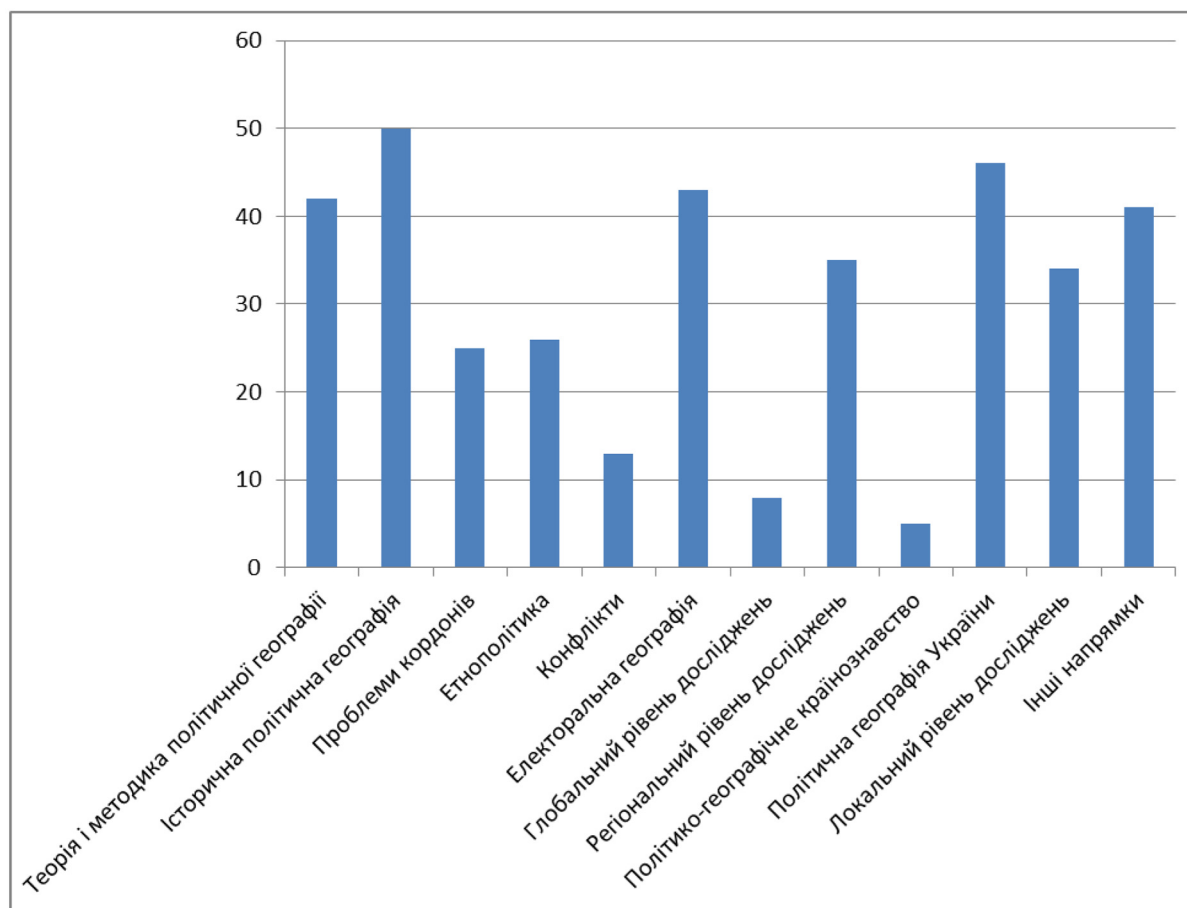

Рис. 2. Розподіл за темами політико-географічних публікацій в українських географічних часописах у 1990-2012 рр.

завдання. Головне завдання даної праці – виявлення тематики статей політико-географічного змісту, які були опубліковані у фахових виданнях України за період 1990-2012 років. Аналіз політико-географічних публікацій у наукових часописах був ускладнений тим, що в багатьох з них відсутня вимога щодо наявності УДК, а заявлена анотація не відповідає реальному змістові статті. Тому підставою для віднесення публікації до політико-географічної проблематики повністю або частково нами було обрано її зміст.

Виклад основного матеріалу. Для зручності аналізу всі політико-географічні публікації відносно теми були зараховані до однієї з 12 груп. Назви груп відповідають структурі політичної географії та основним напрямкам політико-географічних досліджень на сучасному етапі. Тематичні блоки та кількість публікацій у кожному з них за проаналізований період подано на рис.2.

Статті усіх 12 напрямків присутні у «Віснику Львівського університету. Серія географічна». Це видання стало першим, де після тривалого бездержавного існування в Україні знову з'явилися політико-географічні розвідки. Так була започаткована одна з перших новітніх шкіл політичної географії часів незалежності. Майже кожна 5-а стаття (18%) політико-географічного змісту була присвячена теоретичним і прикладним проблемам електоральної географії [див. рис. 3]. Приблизно половина статей (43%) віднесені нами до різних рівнів регіональної політичної географії (політико-географічні проблеми України, Галичини, Криму, Чернівецької та Закарпатської обл., Мармарошини, Центральної Європи тощо). Цікавлять авторів також етнополітичні процеси та мовна політика на загальноукраїнському і регіональному рівнях. Окремі статті присвячені теоретико-методологічним проблемам (методологічні та методичні підходи до оцінки адміністративно-територіального устрою і дослідження політико-географічних процесів у прикордонних районах, поняття транскордонної географії, групування європейських країн за розмірами території) та внеску О. Степанів і В. Кубійовича у розвиток української, в т.ч. політичної, географії. Авторами опублікованих статей були Вісьняк О., Влах Р., Гальчак А., Гонак М., Дністрянський М., Дубович І., Жулканич Б., Зінько І., Книш М., Коваль С., Куреляк В., Лабінська Г., Лозинський Р., Миронюк В., Ровенчак І., Склярська О., Сливка Р., Смолянников С., Уманців Б.

Лише з 2009 р. кафедра країнознавства і туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка видає науковий збірник «Географія та туризм», однак за різноманітністю тематики статей політико-географічного змісту він вже серед лідерів. В регіональному розрізі найчастіше об'єктом дослідження виступають інтеграційні угруповання або історико-географічні регіони (17%; Південна Америка, Антарктида, регіон Чорного, Червоного та Середземного морів, Центральна Європа, Шанхайська Організація Співробітництва) та Україна загалом

або окремі її складові (включно з висвітленням проблем функціональної політичної географії на прикладі України). Автори зосереджують увагу на окремих аспектах прикордонних та міжнародних конфліктів (10%), висвітлюють політико-географічні проблеми етнополітики (10%), глобалізації, кордонів. Окремі праці присвячені політико-географічним питанням функціонування світової системи, столичних міст, методиці обрахунку політичної глобалізації, транснаціональній злочинності, адміністративно-територіальному поділу Японії, аналізу теорії цивілізацій А. Тойнбі тощо. Авторство статей належить широкому колу політико- та суспільних географів (Винниченко І., Брайчевський Ю., Ворфлік Г., Дирда А., Дорошко М., Дякова Є., Клименко С., Коваль К., Котик Л., Книш М., Кравченко Т., Лисак К., Медовар Б., Ніщименко В., Олійник С., Просвіріна Є., Римаренко М., Сидорук В., Сливка Л., Сливка Р., Смирнов І., Стафійчук В., Стащук Ю., Федчук А., Чичкань А., Яценко Б.).

Редакційна колегія наукового збірника «Економічна та соціальна географія» також часто публікує статті політико-географічного змісту. Їх тематика майже пропорційно акцентує увагу на проблемах кордонів (17%), електоральної географії (17%), теорії та методиці політичної географії (13%) і прикладних аспектах політичної географії України (13%). Геополітичні вектори України, роль етнополітичних факторів у сучасних світових процесах, столичний статус Києва, політико-географічний вплив конфлікту в Придністров'ї – ці та інші політико-географічні проблеми теж знайшли відображення у публікаціях даного збірника, серед авторів якого: Гладкий О., Глибовець В., Джаман М., Дністрянський М., Доценко А., Дубовіч І., Дудник І., Ішук С., Кавецький І., Клочко Р., Копачинська Г., Малиновська О., Мезенцев К., Мезенцева Н., Олещенко В., Олійник Я., Пістун М., Сологуб Ю., Стафійчук В., Степаненко А., Черевко О., Шишацький В., Шуканов П. та ін.

Статті різноманітної політико-географічної тематики присутні в «Українському географічному журналі». Відносна більшість статей (27%) присвячена актуальним проблемам політичної географії України (геополітичне положення, адміністративно-територіальний поділ, державні кордони, етонаціональні відносини, глобальні виклики) та її регіонів (Закарпаття, Крим). Особливо слід відмітити статті по теорії та методології політичної географії (24%). В трійку лідерів за кількістю публікацій ввійшла історична політична географія (11%). Варто також зазначити, що окремі із відзначених нами статей висвітлюють теми з економічної та соціальної географії, картографії, географії населення або ж транспорту, однак їх магістральною ідеєю є політико-географічна проблематика. Відносно збалансовано представлені глобальний, регіональний та локальний рівні дослідження. У часописі відсутні публікації, де б з політико-географічної точки зору розглядалися теоретичні проблеми кордонів та конфлікти. В

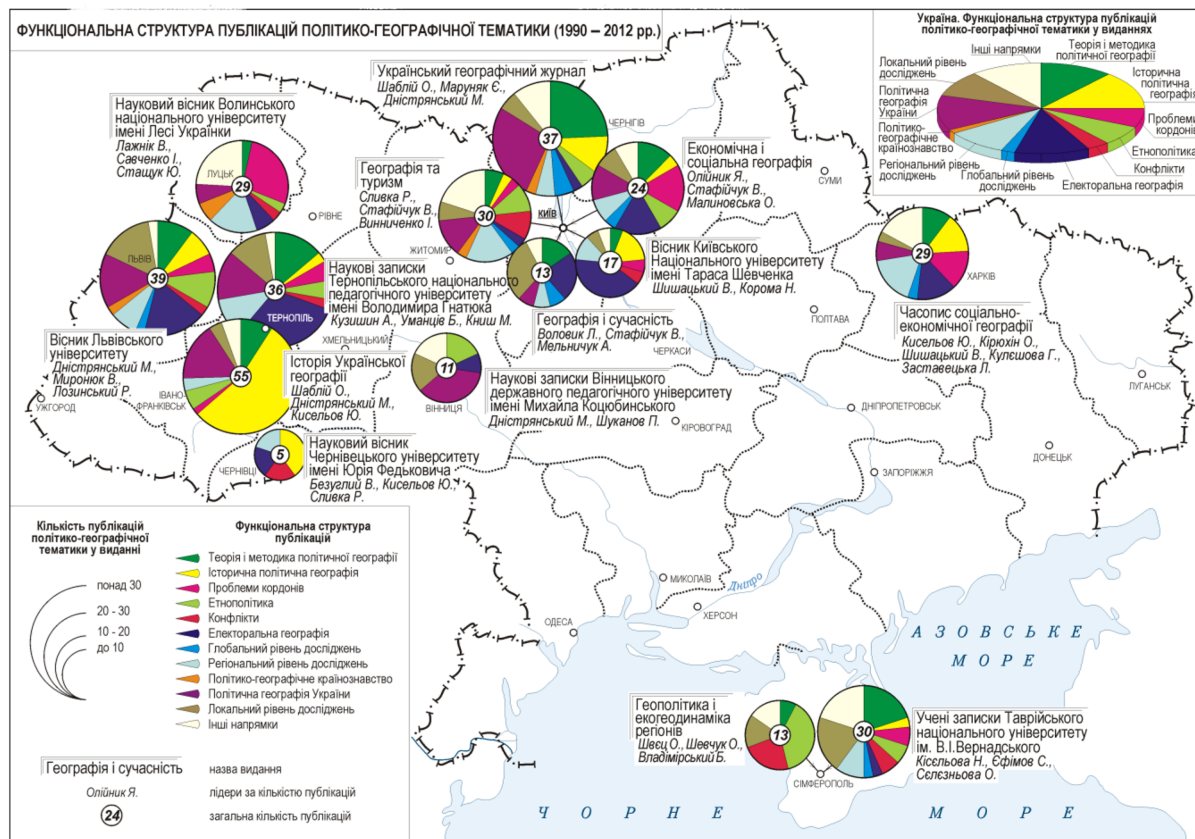

Рис. 3. Тематика політико-географічних публікацій у фахових географічних виданнях України за 1990-2012 роки.

«Українському географічному журналі» опублікували результати своїх політико-географічних досліджень Багров М., Барбаш Ю., Бондар А., Буряк О., Денисенко О., Дністрянський М., Євтух В., Зінич В., Лукшин І., Луцишин П., Ляшенко Д., Маруняк Є., Наулко В., Нікітіна М., Паламарчук М., Паламарчук Л., Паламарчук О., Руденко Л., Савчук І., Сосса Р., Стафійчук В., Стебельський В., Топчієв О., Трюхан М., Хан Є., Шабашова Л., Шаблій О., Яценко Б.

Часопис «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія» з 1998 р. теж долучився до видань, що публікують статті політико-географічної проблематики. Їх тематика досить широка, однак серед лідерів – статті з електоральної географії, в т.ч. України (31%), політичної географії України (14%) та теорії і методики політичної географії (14%). Окремі статті присвячені регіональному та локальному рівням; питанням, пов'язаним з етнополітикою, функціонуванням кордонів і прикордонних територій, територіальними суперечками, спадком Гериновича В. тощо. Дописувачами часопису з політико-географічної тематики були Влах М., Гладковський Р., Геренчук М., Голод А., Греков С., Грицевич В., Данилишин Р., Дарчук К., Дітчук І., Дністрянський М., Заставецька О., Заставецький Т., Івах Я., Кавецький І., Калько А., Книш М., Костащук І., Костриця М., Кузишин А., Лозинський Р., Лукащук Л., Мрінська О., Пістун М., Поручинський В., Прицюк Н.,

Склярська О., Стащук Ю., Торушанко В., Уманців Б.

«Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського» – один з найстаріших наукових журналів України, оскільки виходить з 1918 року. У 2001 році він збагатився географічною серією. Особливо слід відмітити публікації з теорії і методики політичної географії (20%; використання ГІС технологій для забезпечення місцевого самоврядування, електронного урядування та реформи адміністративно-територіального устрою; кількісна оцінка прикордонного положення територій; поняття «прикордонного простору» та «територіально-електоральної системи» тощо) та ті, що розкривають прикладні політико-географічні проблеми регіонального рівня (20%), особливо стосовно Криму. Окремі автори висвітлюють теоретичні аспекти функціонування кордонів, сецесіонізму, проблеми бікамералізму, етнополітики, політико-географічних аспектів розмежування Арктики та Антарктики тощо. У збірнику не виявлено жодної статті, що була б присвячена прикладним питанням політичної географії в цілому України або будь-якої іншої держави. Багров М., Безверхнюк Т., Безуглий В., Бирладін О., Городецький Є., Дністрянська Н., Дністрянський М., Єфімов С., Заставецька Л., Карпенко С., Кісєльов А., Кісєльов С., Кісєльова Н., Лажник В., Латушко А., Лисенко Г., Мельничук А., Нестеренко О., Нетреба А., Ожегова Л., Приходченко Л., Селєзнєва О., Стащук Ю., Ткач І., Швец О., Шевчук А., Яковлев А. були дописувачами наукового збірника за проаналізований період.

З 2006 р. у Харкові виходить «Часопис соціально-економічної географії». За цей короткий період у ньому опубліковано понад два десятки статей політико-географічного змісту, значною мірою аспірантів, магістрів та студентів. Періодично у збірнику висвітлюються політико-географічні проблеми регіонального рівня (17%), електоральної географії (14%), кордонів та прикордонних територій (14%), теорії і методики політичної географії (10%). «Часопис...» №3 за 2007 р. присвячений 130-му ювілею С. Рудницького. Присутні в збірнику і результати політико-географічних досліджень України, світу, територіальних політичних систем локального рівня тощо. Авторами публікацій у «Часописі...» були Безуглий В., Вісьтак О., Грицевич В., Дубович І., Дячевська Л., Задворний С., Заставецька Л., Кисельов Ю., Кірюхін О., Кулешова Г., Логвин М., Немец Л., Полякова К., Смирнов І., Тітенко З., Топчієв О., Шаблій О., Шишацький В., Шуканов П.

«Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки» – це єдиний в Україні збірник наукових праць, де є розділ «Соціальна і політична географія» (до 2012 р. – «Політична та історична географія»). Значна кількість публікацій є результатами студентських наукових розвідок. Теми публікацій у даному збірнику піднімають різноманітні політико-географічні проблеми, однак особливий акцент зроблено на висвітленні проблем кордонів, прикордонних територій та транскордонного співробітництва (28%). Окремі статті присвячені важливим питанням регіональної взаємодії в басейні Чорного моря, Закавказзя, Центральної Європи, Європейського Союзу (17%). Зустрічаються праці з електоральної географії (в т.ч. на основі даних по Волинській і Рівненській областях), політико-географічного країнознавства (Австрія, США, Бельгія, Туреччина тощо), політичної географії України тощо. Серед географів, що були дописувачами вісника Артьоменко С., Андросюк Н., Бойко О., Дністрянська Н., Дністрянський М., Калько А., Карпчук Н., Кисельов Ю., Копачинська Г., Корнійчук А., Корольова Л., Корома Н., Корчун В., Коцан Н., Лажнік В., Мандрик І., Моренчук А., Мишляєв Т., Наход М., Новак І., Пиза С., Савченко І., Сасюк А., Слива Л., Стащук Ю., Черней Е.

Цілком логічно, що всеукраїнський науково-теоретичний часопис «Історія Української географії» робить акцент на висвітленні історії розвитку української політичної географії і внеску в її становлення окремих вчених (55%) та на політико-географічних проблемах України (16%). Редакційна колегія окремі номери присвячує видатним українським географам (С. Рудницький, В. Кубійович) та здійснює передрук знакових праць минулих років. Зокрема були надруковані праці політико-географічного змісту С. Рудницького, В. Кубійовича, О. Степанів, В. Гериновича. Крім того, часопис висвітлює питання теорії та методології політичної географії, етнополітики; політико-географічну ситуацію в окремих регіонах світу; проблеми кордонів України, окремих її складових

тощо. Відсутні статті, які присвячені електоральній географії, політичним конфліктам, глобальному рівню та окремим зарубіжним державам. У збірнику за проаналізований період опублікували свої праці Вісьтак О., Влах М., Грицевич В., Гуцал В., Дітчук І., Дністрянський М., Доценко А., Дубович І., Дубчева А., Заставецька О., Кавецький І., Кандиба Ю., Кисельов Ю., Костриця М., Круль В., Лозинський Р., Мариняк Я., Менделюк А., Олійник Я., Пістун М., Ровенчак І., Рудакевич О., Руденко В., Сенейко О., Склярська О., Тітенко З., Топчієв О., Трохимчук С., Уманців Б., Хомра І., Чернюх О., Шаблій О., Штойко П.

«Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Географія» – авторитетне та багатoproфільне наукове географічне видання. 41% опублікованих у ньому праць політико-географічного змісту висвітлюють проблеми електоральної географії. Популярними напрямками наукових розвідок також є історія розвитку політичної географії (17%) та визначення місця і ролі України в Балто-Чорноморському регіоні (12%). Одиначні статті присвячені іншим проблемам політичної географії (україно-польський кордон, адміністративно-територіальна реформа в Україні, периферійність адміністративної одиниці, геоконфліктологія). У «Віснику...» були опубліковані праці Винниченка І., Ворфлік Г., Іщука С., Короми Н., Малиновської О., Матвієнка В., Олійника Я., Пилипенко І., Подольського А., Хомри І., Шаблія О., Шишацького В.

«Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія та сучасність» періодично теж публікує статті політико-географічного змісту. Найчастіше у часописі піднімаються питання прикладних політико-географічних досліджень локального рівня (31%), електоральної географії (23%) та теорії і методики політичної географії (15%). Приблизно половина із зазначених на рис.2 тем у часописі не висвітлювалися. Свої статті у 1990-2012 роках тут опублікували Бабарицька В., Влах М., Воловик Л., Гладковський Р., Гнатюк О., Голод А., Книш М., Мельничук А., Подольський А., Савченко І., Стафійчук В., Шишацький В.

Час від часу статті політико-географічного змісту з'являються у «Наукових записках Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського». Лідером у розрізі тематики є проблеми політичної географії України (37%), локального рівня, етнополітики, електоральної географії. Загалом, 8 з 10 опублікованих статей присвячені політико-географічним проблемам України та її регіонів: адміністративно-територіальний устрій, етно-мовна ситуація, електоральні вподобання виборців тощо. Свій науковий доробок в часописі представили Воловик В., Гладкий О., Джаман В., Джаман М., Дністрянський М., Дудник І., Ішук С., Любченко В., Тітенко З., Троценко О., Шишацький В., Шуканов П.

Дещо обмеженою є тематика наукового журналу «Геополітика і екогеодинаміка регіонів». Особливу

увагу тут приділяли політико-географічній суті етнополітики в АР Крим (39%) та проблемам сецесіонізму і конфліктам (23%). Цікавими є дослідження ефекту космічної погоди в терористичній активності; сучасних політико-географічних факторів еволюції системи розселення в Криму; етнолінгвістичної рубіжності Кіровоградської області. Політико-географічну тематику на сторінках журналу висвітлювали Владімірський Б., Грігор'єв П., Кісельов С., Кісельова Н., Лисенко А., Мартинюк В., Маслова Н., Назілов Р., Ожегова Л., Швець О., Шевчук О., Шумський В., Яковлев А.

«Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича» за проаналізований період опублікував 5 статей політико-географічного змісту, 2 з яких присвячені історії розвитку політичної географії. Піднімалися в ньому також проблеми електоральної географії, конфліктології та регіонального рівня. Результати своїх досліджень тут опублікували Безуглий В., Геренчук М., Греков С., Кісельов Ю., Кузишин А., Сливка Р.

Стосовно широти політико-географічної проблематики всі проаналізовані часописи можна об'єднати в три групи:

- часописи, де присутні політико-географічні публікації, що зачіпають практично весь спектр досліджень сучасної політичної географії (не менше 10 тематичних напрямків) – «Вісник Львівського університету. Серія географічна», «Географія та туризм», «Економічна та соціальна географія», «Український географічний журнал», «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія», «Учені записки Таврійського національного університету ім.В.І.Вернадського»;

- часописи з відносно різноманітною тематикою політико-географічних публікацій (6-9 тем) та акцентами на окремих темах – «Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки», «Часопис соціально-економічної географії», «Історія Української географії», «Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Географія», «Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 4. Географія та сучасність»;

- часописи з невеликою кількістю та відносно вузьким спектром статей політико-географічного змісту (4-5 тем) – «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського», «Геополітика і екогеодинаміка регіонів», «Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича».

Висновки і перспективи подальших розвідок. Серед українських політико- та суспільних географів найбільш популярними напрямками політико-географічних досліджень у 1990-2012 роках були:

- історія політичної географії (внесок окремих вчених у становлення і розвиток української політичної географії; етапи становлення світової та української політичної географії) – 14 % від усіх

статей політико-географічного змісту;

- політична географія України (політико-географічне положення, державні кордони та етнічні межі, політико-адміністративний устрій, етно-мовна ситуація тощо) – 12%;

- електоральна географія (чинники електоральних вподобань українців, аналіз результатів виборів, політико-географічне районування України, географія виборів в окремих державах світу) – 12%;

- теорія і методика політичної географії (формування понятійно-термінологічного апарату, обґрунтування предметної суті науки, аналіз методів дослідження, розробка критеріїв оцінювання) – 11%;

- регіональна політична географія (висвітлення політико-географічних проблем Європейського Союзу, постсоціалістичного простору, Північно-американської зони вільної торгівлі, Балто-Чорноморського простору, НАТО тощо) – 10%.

Ще один висновок, що напрашується, це широкий спектр і відносна збалансованість тем, що висвітлюються українськими географами.

У вітчизняній політичній географії, виходячи з особливостей розвитку України, певна кількість публікацій присвячена політико-географічним проблемам формування української нації, ролі України у світових та регіональних політичних процесах і явищах, участі у міжнародних об'єднаннях та вирішенні глобальних проблем людства.

На глобальному та локальному рівнях проводяться дослідження місця і ролі у політичних процесах міжнародних організацій, інтеграційних угруповань, військових блоків, транснаціональних компаній, місцевих органів влади, націй, релігій, анклавів та екславів, столиць, світових міст, терористичних груп, об'єднань, що виступають проти політичної, расової, релігійної, гендерної або сексуальної дискримінації.

На жаль, можна констатувати той факт, що українські географи недостатньо або взагалі не приділяли уваги обґрунтуванню євроінтеграційної стратегії України, дослідженню політико-географічної складової україно-російських стосунків, виявленню політико-географічних наслідків багатовікової російської колонізації України (геноцид українців, русифікація, релігійна експансія, насадження комплексу меншовартості, зміна ментальності тощо) та шляхів їх подолання, розвінчуванню російських міфів про спільну «колиску», історію та єдність українського і російського народів.

У контексті російської окупації Криму та частини української території на Донбасі цим проблемам варто приділити особливу увагу. Імперська Росія ніколи не була і ніколи не буде дружньою до незалежної України державою, оскільки вже саме існування непідконтрольної Москві України несе загрозу існуванню міфів, на яких вона себе вибудувала. Українські політико-географи, як і історики та політологи, мають всі можливості і нагальну потребу у розвінчуванні російських «міфів», принаймні, серед українців. Цей процес не є приниженням росіян, це – процес відновлення історичної правди,

який у далекій перспективі допоможе і росіянам у формуванні не імперського мислення. Українські політико-географи можуть і повинні, в тому числі посередництвом статей, робити все, що допоможе українцям і українській владі адекватно оцінювати сучасну ситуацію і реагувати на виклики.

References:

1. Âcenko B.P. *Politična geografiâ: navčal'nij posibnik* [Political Geography: Textbook]. Kyiv, 2005, 134 p. (In Ukrainian).
 2. Âcenko B. P., Stafijčuk V. I., Brajčevs'kij Ū. S. et al. *Politična geografiâ i geopolitika* [Political Geography and Geopolitics: Textbook]. Kyiv, 2007, 255 p. (In Ukrainian).
 3. Dnistrâns'kij M. S. *Politična geografiâ ta geopolitika Ukraïni* [Political Geography and Geopolitics of Ukraine]. Ternopil', 2010, 344 p. (In Ukrainian).
 4. Dnistrâns'kij M. S. *Politična geografiâ Ukraïni* [Political Geography of Ukraine]. L'viv, 1997. (In Ukrainian).
 5. Dnistrâns'kij M. S. *Ukraïna v politiko-geografičnomu vimiri* [Ukraine in terms of political geography]. L'viv, 2000, 310 p. (In Ukrainian).
 6. Stafijčuk V. Teritorial'na struktura avtorstva politiko-geografičnih publikacij v Ukraïni za 1990-2012 roki [Territorial structure of the authorship of publications in the field of political geography in Ukraine during 1990-2012 years]. *Geografiâ ta turizm* [Geografiâ ta turizm], 2014, Vol. 27, pp. 184–191 (In Ukrainian).
 7. *The new general list of professional publications printed* [electronic resource] – access mode: http://aspirantura.org.ua/nauchniy_jurnal_text/u_noviy-obshiy-perechen-pechatnih-professionalnih-izdaniy_2.html (In Ukrainian).
 8. Trohimčuk S. V., Fedun' O. V. *Politična geografiâ svitu: navčal'nij posibnik* [Political geography of the world: Textbook]. Kyiv, 2007, 422 p. (In Ukrainian).
-

EVALUATION OF THE REGIONAL DIFFERENCES OF THE "GREEN" ECONOMY DEVELOPMENT IN UKRAINE

¹Olena KONONENKO, ²Serhii SVYNARETS

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

²lyoty@gmail.com

Abstract: The article deals with the main methodological approaches which are used in the world's practice for the researches of "green" economy. The problem of applying statistics information for the assessment of "green" economy development level is investigated. Stimulating and disincentive factors of the "green" economy development are defined. The authors offer a methodological approach which enables to evaluate the development level of the "green" economy in the region in virtue of statistics information evaluation. This approach is tested on the example of Ukrainian regions. The main reasons leading to prominent disproportions in the level of development are revealed.

Key words: "green" economy, sustainable development, regional differences, integrated index, indicators of development

UDC: 911.3:504.03

ОЦІНКА РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

¹Олена КОНОНЕНКО, ²Сергій СВИНАРЕЦЬ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

²lyoty@gmail.com

Анотація: У статті розглянуто основні методичні підходи, що використовуються у світовій практиці для дослідження «зеленої» економіки. Досліджено проблему використання статистичної інформації для оцінки рівня розвитку «зеленої» економіки. Визначені фактори стимулятори та дестимулятори сталого розвитку. Запропоновано методичний підхід, який дозволяє на основі аналізу статистичної інформації оцінити рівень розвитку «зеленої» економіки в регіоні. Проведено його апробацію на прикладі регіонів України. Наведені основні причини, що спричинили формування значних диспропорцій у рівні розвитку.

Ключові слова: «зелена» економіка, сталий розвиток, регіональні відмінності, інтегральний індекс, індикатори розвитку

УДК: 911.3:504.03

Вступ. Постановка проблеми. Одними із найбільших проблем сучасності є нераціональне використання природних ресурсів, зміна клімату, бідність, перенаселення окремих регіонів планети тощо. Дані проблеми негативно впливають на соціально-економічний розвиток територій, і тому, експертами ООН були надані рекомендації щодо використання моделі «зеленої» економіки, що дасть змогу досягнути основної мети людства цього тисячоліття – сталого розвитку суспільства.

В сучасних соціально-економічних умовах Україна потребує кардинальних змін та заміни неефективної моделі управління господарством. На нашу думку, одним із пріоритетних напрямків економічних реформ в нашій країні повинні бути реформи «озеленення» господарства, що в довгостроковій перспективі допоможе зменшити витрати ресурсів та фінансів, залучити нові інвестиції та наблизитися до сталого суспільного розвитку. Для України характерна значна територіальна поляризація економічного розвитку і тому, деякі регіони вже сьогодні починають використовувати переваги «зеленого» курсу. Водночас, в офіційній статистиці не існує єдиного

показника, що може відображати реальну картину територіальної диференціації розвитку «зеленої» економіки, що зміг би значно полегшити прийняття управлінських рішень щодо планування територіально розвитку, розподілу інвестицій та ведення регіональної соціальної та економічної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Станом на сьогодні існує велика кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, що стосуються проблематики «зеленої» економіки та досягнення сталого розвитку суспільства та навколишнього середовища. До основоположників концепції стійкого розвитку в світі слід віднести М. Джейкобса [8], Донеллу та Деніса Медоузів [10], які представляють різні галузі науки: економіку, екологію, кібернетику тощо. Провідним світовим центром дослідження проблем «зеленої» економіки є Green Economics Institute, який був заснований у 2004 році у місті Редінг (Великобританія), одним із фундаторів сучасного бачення «зеленої» економіки Маріам Кеннет [9]. Даний інститут регулярно видає International Journal of Green Economics, що є одним із провідних вісників у галузі «зеленої» економіки та сталого розвитку. Дякуючи своїй новизні та актуальності поставлених питань, «зелена» економіка

стала однією із основних тем дослідження таких суспільних інституцій та наукових організацій як ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища) [5; 11], Всесвітній Інститут Спостереження [16], Європейська Агенція з Навколишнього Середовища [4], Інститут для глобальних змін навколишнього середовища [6] тощо.

В Україні проблемою впровадження «зеленої» економіки займалися такі вчені як Б. Буркинський [1], Т. Галушкіна [1], В. Потапенко [12], В. Реутов [1], М. Хвесик [7], О. Чмир [2], що в основному приділяли увагу екологізації господарства країни та налагодженню раціонального природокористування, розробці стратегії та механізмів сталого розвитку для України. Локальний та регіональний рівень розвитку «зеленої» економіки майже не досліджений через низький рівень її розвитку та брак статистичної інформації. Але актуальність теми та загальносвітові тенденції вимагають проведення подібних досліджень для обґрунтування наукових засад формування і розвитку «зеленої» економіки в Україні.

Формування цілей статті, постановка завдання. Обґрунтувати необхідність обчислення статистичних показників-індикаторів розвитку «зеленої» економіки для регіонів країни та запропонувати власну методику обрахування інтегрального показника розвитку «зеленої» економіки.

Виклад основного матеріалу. Починаючи із 90-х років XX століття світове суспільство почало активно обговорювати необхідність трансформації економічної моделі на таку, що б дозволила збільшити ресурсоефективність виробництва та забезпечити сталий розвиток суспільства та навколишнього середовища [11]. Першими міжнародними конференціями, що поклали основу поширенню ідей стійкого розвитку, які здатні вирішити встановлені ООН загрози нового тисячоріччя, стали Конференція у Ріо-де-Жанейро 1992 року та Конференція у Йоханнесбурзі у 2002 році. Після світової фінансової кризи 2008 року «зелена» економіка почала сприйматися як ефективна альтернатива наявній економічній системі, що забезпечить сталість та стабільність суспільного розвитку. Багато країн почали запроваджувати певні аспекти вже вище згаданої політики, і не стала виключенням й Україна: необхідність переходу до «зеленої» економічної моделі були зазначені у Державній програмі внутрішнього виробництва до 2015 р. та Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 лютого 2010 року [17].

Проте, не зважаючи на досить добре розроблене законодавство України щодо сприяння розвитку «зеленого» бізнесу, фактичний стан справ у даній галузі є досить далеким від задовільного. Варто зазначити, що через низку об'єктивних та суб'єктивних причин розвиток «зеленого» господарства є неоднорідним на території держави, і тому, при плануванні подальшого розвитку території, а також плануванні видатків бюджету на

розвиток сталого господарства потрібно спиратися на низку статистичних показників, що зможуть проілюструвати територіальну диференціацію у розвитку «зеленої» економіки. Без розробленої системи індексів та показників, універсальних засобів обліку, які були би зрозумілі як в економічному так і в екологічному сенсах, не можливо забезпечити функціонування «зеленої» економіки [3].

У світовій практиці використовуються різні підходи для оцінки рівня розвитку «зеленої» економіки території. Так, наприклад, для розрахунку Індексу зелених міст, який щорічно проводить Economist Intelligence Unit (The Economist Group), зараховуються статистичні показники із наступних категорій: енергетика, законодавство щодо навколишнього середовища, викиди CO₂, будівництво, транспорт, відходи та використання землі, вода та якість повітря [15]. Для оцінки рівня сталості економік країн ЄС European Environmental Agency використовує показники, що відображають сучасний стан економіки, екосистем та людського добробуту, але найбільша увага при аналізі «зеленої» економіки дана агенцією приділяє таким блокам питань, як виробництво та споживання їжі, використання води, виробництво і споживання електроенергії, будівництво [4]. ЮНЕП вважає, що одними із головних задач сучасного розвитку є «озеленення» сільського господарства, відновлення природного капіталу, забезпечення населення питною водою та раціональне використання водних ресурсів, розвиток відновної енергетики та стимулювання поширення явища «зеленого» туризму [11]. Відповідно, дана організація поділяє країни світу за рівнем розвитку спираючись на рівень досягнення поставлених цілей.

Відбір статистичної інформації для проведення дослідження регіональних особливостей розвитку «зеленої» економіки проводився з урахуванням наступних вимог:

- 1) Наявність статистичної інформації для всіх адміністративно-територіальних одиниць України.
- 2) Достовірність наявних даних.
- 3) Використання даних, що знаходяться у відкритому доступі.
- 4) Охоплені дані повинні бути індикаторами якнайбільшої кількості секторів «зеленої» економіки.

Для вихідної бази даних були проаналізовані видання Державної служби статистики України та декілька інтернет-ресурсів [13; 14]. Отже, враховуючи викладені вище обмеження, перелік показників, що використовувались у поданому дослідженні, є наступним:

- частка утилізованих та оброблених (перероблених) відходів від загальної кількості відходів I-IV класів небезпеки, що продукуються у регіоні.
- часта повторно використаної води у відношенні до загальної кількості води, що використовується у промисловості.
- кількість викидів забруднюючих речовин в

Таблиця 1

Розвиток «зеленої» економіки у регіонах України у 2013 р. Обраховано за даними [13; 14].

Region	Проектна потужність зелених ЕС на особу, кВт/ос., <i>a</i>	Частка відходів, що переробляється, %, <i>b</i>	Частка повторно використаної води у промисловості, %, <i>c</i>	Викиди забруднюючих речовин в атмосферу на км ² , <i>d</i>	Площа земель ПЗФ, га на тис. осіб, <i>e</i>	Індекс розвитку ЗЕ	Місце В рейтингу
АРК	0,143	16	72	5	27,16	0,368	9
Вінницька	0,051	8	95	8,6	12,48	0,311	17
Волинська	0,000	14	57	2,4	87,68	0,399	6
Дніпропетровська	0,012	34	84	35,9	1,15	0,209	24
Донецька	0,022	21	88	62,1	14,85	0,226	23
Житомирська	0,013	13	83	3	40,4	0,393	7
Закарпатська	0,044	5	73	5,4	116,4	0,356	11
Запорізька	0,078	39	91	13	53,44	0,322	15
Івано-Франківська	0,019	31	97	18,2	82,7	0,306	18
Київська	0,017	16	48	9,9	0,98	0,171	25
Кіровоградська	0,060	47	88	3	0	0,408	5
Луганська	0,002	30	96	19,6	2,41	0,243	22
Львівська	0,036	6	90	10,9	23,64	0,284	19
Миколаївська	0,114	5	97	3,4	36,8	0,461	3
Одеська	0,108	4	71	4,9	41,48	0,355	12
Полтавська	0,001	74	97	6,1	21,05	0,315	16
Рівненська	0,008	4	98	2,8	41,16	0,436	4
Сумська	0,001	33	88	3,3	34,95	0,377	8
Тернопільська	0,008	28	57	4,2	16,3	0,267	20
Харківська	0,004	13	91	10,5	8,29	0,26	21
Херсонська	0,366	21	60	2,6	198,32	0,675	1
Хмельницька	0,026	44	99	3,9	199,92	0,491	2
Черкаська	0,090	76	94	7,2	1,59	0,337	13
Чернівецька	0,029	22	98	4,8	30,6	0,363	10
Чернігівська	0,0002	35	58	2,9	38,15	0,334	14

атмосферу перерахована на метр квадратний.

- сумарна потужність альтернативних електростанцій в регіоні на одну особу.

- площа земель природоохоронного фонду у перерахунку на тисячу осіб.

Дані показники дають змогу відстежити стан розвитку окремих секторів «зеленої» економіки за регіонами, але мають і окремі недоліки.

По-перше, досить важко на сучасному етапі проаналізувати ефективність «зеленого» електроенергетичного сектору, адже єдиний показник, що є наявним у широкому доступі – це проектна потужність електростанцій. Більше того, його неможливо знайти у статистичних збірниках і довідниках, а лише на інтернет сторінках девелоперів та у проектних документах кожної окремої електростанції. Проектна потужність визначає максимально можливу потужність певної електростанції у моменти пікового навантаження, обчислюється у Вт. Даний індикатор не відображає

реальну кількість виробленої електроенергії через те, що пікове навантаження на більшості альтернативних електростанцій досягається лише за дуже сприятливих природних умов: великої кількості сонячної радіації для СЕС, великої швидкості вітру для ВЕС, паводковий стан річки на малих ГЕС, повне завантаження паливом електростанцій на біопаливі тощо. Тому варто зазначити, що хоча даний показник не відображає реальну частку «зеленої» електроенергетики у виробництві, проте він дає змогу проаналізувати обсяг реалізованих робіт у даній сфері та перспективи для подальшого розвитку альтернативного виробництва електроенергії.

По-друге, в Україні зовсім не вираховуються дані про обсяги виробництва продукції «зеленого» сільського господарства, ані площі земель, що використовуються під його потреби. Україна спеціалізується на виробництві сільсько-господарської продукції та в кожному регіоні є компанії АПК, що мають сертифікат відповідності

продукції до стандартів екологічно чистого виробництва «Organic», проте не ведеться збір жодної статистичної інформації у даному секторі «зеленого» господарства, що унеможливує його включення до загального списку індикаторів при виведенні інтегрального показника.

У таблиці 1 представлено вихідні статистичні дані щодо розвитку основних секторів «зеленої» економіки, також розрахований індекс розвитку «зеленої» економіки.

Методика розрахунку Індексу розвитку «зеленої» економіки, потребує також попереднього обрахунку коефіцієнтів розвитку секторальних показників. За табл. 1 секторальний показник для проектної потужності «зелених» електростанцій буде мати буквене вираження – «*a*», для частки відходів, що переробляються – «*b*», і так далі для наступних трьох показників згідно латинській абетці. Для показників стимуляторів розвитку «зеленої» економіки (*a*, *b*, *c* та *e*) методика розрахунку секторального коефіцієнта буде однаковою, так як максимальні значення показників відповідають найвищому рівню розвитку, то коефіцієнт секторального розвитку буде розраховуватися наступним чином (1):

$$K_a = a_i / a_{\max} \quad (1)$$

де K_a – коефіцієнт секторального розвитку за показником *a*;

a_i – значення показника *a* для певного регіону;

$a_{\max}$ – максимальне значення показника *a*.

За аналогією із коефіцієнтом секторального розвитку за показником *a* вираховуються секторальні

коефіцієнти для *b*, *c* та *e*. Виходячи із даної формули можливо зробити висновок, що чим більше значення показника, тим більше і значення коефіцієнта розвитку.

Коефіцієнт секторального розвитку для показника-дестимулятора *d* (викиди забруднюючих речовин в атмосферу на км²) підраховується іншим чином, адже у даному випадку мінімальні показники відповідають найсприятливішій ситуації для розвитку регіону. Тому секторальний коефіцієнт для показника-дестимулятора буде мати наступний вигляд (2):

$$K_d = d_{\min} / d_i \quad (2)$$

де K_a – коефіцієнт секторального розвитку за показником *a*;

a_i – значення показника *a* для певного регіону;

$a_{\max}$ – максимальне значення показника *a*.

За другою формулою можна зробити висновок, що чим менше значення показника *d*, тим більше значення секторального коефіцієнта розвитку.

Безумовним є той факт, що для гармонійного та сталого розвитку суспільства, при використанні моделі «зеленої» економіки, потрібний одночасний розвиток всіх її секторів. Проте в сучасних реаліях розвиток деяких із секторів є більш економічно доцільним та має більший економічний та екологічний ефект. В першу чергу, до таких секторів слід віднести енергетичний, що впливає на економічну безпеку країни, а також показники ресурсоефективності виробництва та менеджменту відходів, які впливають на життєдіяльність

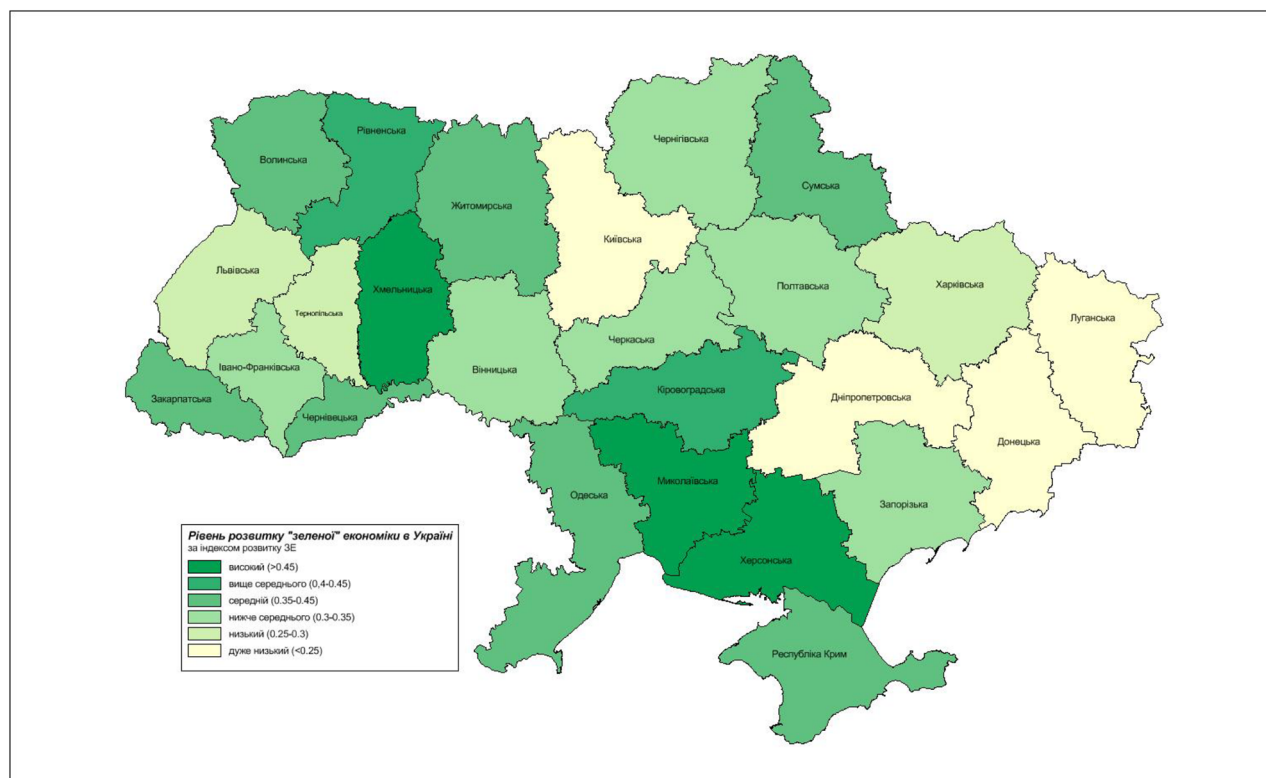

Рис. 1. Регіональні відмінності у рівні розвитку «зеленої» економіки за інтегральним індексом, 2013.

суспільства. Цим обумовлене надання секторальним коефіцієнтам різних вагових часток при підрахунку інтегрального індексу розвитку «зеленої» економіки: секторальним коефіцієнтам за показниками *a*, *b*, *c* та *d* варто надати більшу вагову частку у вигляді 22%, а секторальному коефіцієнту за показником *e* – 12%. У сумі всі вагові частки дають 100 %. І хоча показник «Площа земель ПЗФ» є важливим для ефективного екологічного та земельного менеджменту, його значимість у побудові нової моделі господарства є меншою ніж у решти, більш інноваційних та сучасних галузей. Отже, формула розрахунку індексу розвитку «зеленої» економіки матиме наступний вигляд (3):

$$I_{ZE} = 0,22K_a + 0,22K_b + 0,22K_c + 0,22K_d + 0,12K_e,$$

де I_{ZE} – індекс розвитку «зеленої» економіки регіону;

K_a , K_b , K_c , K_d , K_e – секторальні коефіцієнти розвитку регіону за показниками *a*, *b*, *c*, *d* та *e* відповідно.

За результатами підрахунку індексу «зеленої» економіки була побудована картосхема (рис. 1), що відображає територіальну відмінність у рівнях розвитку «зеленого» господарства. Найвище значення індексу зафіксоване у Херсонській області, що пояснюється значним розвитком альтернативної енергетики, незначними викидами забруднюючих речовин в атмосферу та великими площами об'єктів природно-заповідного фонду. Також варто зазначити, що для даної області характерний достатньо гармонійний розвиток всіх складових «зеленої» економіки. Схожим чином відбувається і розвиток «зеленого» господарства в Миколаївській області. Разом із вже вище зазначеними регіонами високе значення індексу має Хмельницька область через значний рівень вторинного використання ресурсів та відмінну забезпеченість природно-заповідним фондом.

Найнижчі значення індексу розвитку «зеленої» економіки мають високо урбанізовані та промислово розвинуті регіони країни: Київська, Харківська, Дніпропетровська та Донецька області.

Це спричинено, в першу чергу, високою часткою використання старих технологій у виробництві, що не відповідають сучасним вимогам енергоефективності. Високий рівень промислового виробництва, висока щільність розселення населення спричиняють низьку екологічних проблем у даних регіонах. І хоча в них також розвивається «зелене» господарство, темпи його зростання у індустріальних регіонах країни не відповідають потребам та можливостям даних областей.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

1. Запропоновано методичний підхід до оцінки регіональних відмінностей розвитку «зеленої» економіки в Україні на основі показників, що характеризують декілька секторів «зеленої» економіки: сфери переробки відходів, альтернативної енергетики та природно заповідної діяльності. Інтегральний коефіцієнт, що обрахований з урахуванням «вагових» коефіцієнтів, дозволяє говорити про існування міжрегіональних відмінностей у розвитку згаданих секторів. Херсонська та Миколаївська області мають найбільший поступ щодо розвитку альтернативної енергетики та невисоке техногенне навантаження на навколишнє середовище, що і обумовлює найвищі для них значення індексу. Найнижчі показники характерні для Київської, Харківської, Дніпропетровської та Донецької області. Це спричинено, в першу чергу, високою часткою використання старих технологій у виробництві, що не відповідають сучасним вимогам енергоефективності.

2. Запропонована методика може бути використана для оцінки поступу регіонів в напрямі «озеленення» економіки, що важливо з огляду на взяті Україною зобов'язання щодо реалізації цілей сталого розвитку. Для підвищення точності кінцевих результатів необхідно доповнити запропонований перелік показниками, що характеризують розвиток «зеленого» транспорту, будівництва, сільського господарства, туризму та інших секторів. Це вимагає вдосконалення системи збору статистичної інформації Державною службою статистики України та, можливо, здійснення щорічного обрахунку індексу розвитку «зеленої» економіки у регіонах подібно до регіонального людського розвитку.

References:

1. Burkins'kij B. V., Galuškina T. P., Reutov V. È. «Zelena» ekonomika kriz' prizmu transformacijnih zrušen' v Ukraїni ["Green" economy throughout the prism of transformation changes in Ukraine]. Odessa-Saky, 2011, 348 p. (In Ukrainian).
2. Čmir O. M., Zaharkevič N. P. Zelena ekonomika: sutnist', cili ta bazovi principi [Green economy: essence, goals and basic principles]. *Ekonomičnij visnik Donbasu* [Economic Bulletin of the Donbas], 2013, Vol. 3, pp. 54–62. (In Ukrainian).
3. Desât' umov perehodu do «Zelenoi Ekonomiki» [Ten requirements for the transition to "Green Economy"]. WBO (ICC). Document № 213-18/7 – 21 October 2011. (In Ukrainian).
4. *Environvental Indicator Report 2013*. EEA publication [Hanriette Nilson]. Copenhagen, 2013.
5. *Green Economy. A guidance manual for the green economy indicators*. UNEP, 2014.
6. *Green Growth Best Practices: Syntethesis of Key Finding. Green Growth Best Practices*. IGES, March 2014.
7. Hvesik M. A., Šubalič O. M. Sučasna paradigma stalogo rozvitku v umovah globalizacij [Modern paradigm

of the sustainable development under the conditions of globalization] Access mode: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2011/Khvesyk.pdf> (In Ukrainian).

8. Jacobs M. *The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of the Future*. London: Pluto Press, 1991.

9. Kennet M., Heinemann V. Green Economics: setting the scene. Aims, context and philosophical underpinning of the distinctive new solutions offered by Green Economics. *Int. J. Green Economics*, 2006, Vol. 1.

10. Meadows D. H. *The Limits to Growth; a report for the Club of the Rome's project on the predicament of mankind*. New York, 1972.

11. *Navstreču «zelënoj» èkonomike: puti k ustojčivomu razvitiû i iskoreneniû bednosti* [Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication]. UNEP report, 2011. (In Russian).

12. Potapenko V. G. *Strategični prioriteti bezpečnogo rozvitku Ukraïni na naukovih zasadah «zelenoi ekonomiki»* [Strategic priorities of the secure development of Ukraine based on the scientific ideas of the “green economy”]. Kyiv, 2012, 360 p. (In Ukrainian).

13. *Statističnij šoričnik Ukraïni za 2013 rik* [Statistical Abstract of Ukraine 2013]. Kyiv, Office for National Statistics of Ukraine, 2014, 533 p. (In Ukrainian).

14. *Statističnij zbirk «Regioni Ukraïni» 2014* [Statistical Abstract “Regions of Ukraine” 2014]. Part 1, Kyiv, Office for National Statistics of Ukraine, 2014, 299 p. (In Ukrainian).

15. *The Green City Index. A research project conducted by the Economist Intelligence Unit, sponsored by Siemens*. Siemens AG, Munchen, Germany, 2012.

16. *WWI. State of the World 2008: Innovations for a Sustainable Economy*. New York, 2008.

17. *Zakon Ukraïni «Pro osnovni zasady (strategiû) deržavnoi ekologičnoi politiki Ukraïni na period do 2020 roku»* [Act of Ukraine “On the main guideline (strategy) of state ecology policy for the period until year 2020”]. Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>. (In Ukrainian).

DIRECTIONS AND PECULIARITIES OF TERRITORIAL FUNCTIONAL CHANGES IN A MEDIUM SIZE UKRAINIAN TOWN IN THE POST-SOVIET PERIOD OF DEVELOPMENT (CASE OF BERDYCHIV)

¹Anatoliy MELNYCHUK, Oleh KHMELNYTSKYI

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

¹melan97@ukr.net

Abstract: The article contains information about transformation of the functional structure of Berdychiv from the second half of the XX century to the beginning of the XXI century. Attention is focused on a turning point in the development of functional space, specifically the transition from command-administrative to market economy in the 1990s. The analyze focuses on a permanent transitional period of town development during the XX century and the beginning of the XXI century, when new forms of functional and spatial structure arise and simultaneously the old structures still continue to exist. Factual evidence demonstrates the influence of dynamic and continuous processes of territorial functional transformation on the development of the mosaic functional space of the town. The study revealed an impact of both advanced service sector development (primarily trade, banking, insurance and credit activities, public services and catering) and a reduction of the role of large industry on the town space. Space transformations, identified in Berdychiv, are connected with the change of prevailing functions. The authors revealed the main type-forming features of territorial use according to the territorial functional load, offered classification of the service facilities of various kinds within the limits of the study area according to the determined criteria, and identified the spatial transformation cores and their impact on the spatial modernization within the town of Berdychiv.

Key words: spatial transformations, function of the territory, core of spatial transformation, spatial modernization, town

UDC: 911.3:352(69)

НАПРЯМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ФУНКЦІЇ ТЕРИТОРІЇ СЕРЕДНЬОГО МІСТА В УКРАЇНІ У ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА БЕРДИЧІВ)

¹Анатолій МЕЛЬНИЧУК, Олег ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

¹melan97@ukr.net

Анотація: У статті розглядається трансформація функціональної структури міста Бердичів протягом другої половини XX століття – початку XXI століття. Акцентується увага на переламному періоді у розвитку функціонального простору міста – 90-х роках XX століття – переході від командно-адміністративного ладу до ринкової моделі економіки. Аналізується перманентний стан перехідного періоду розвитку, характерного для міста XX – початку XXI ст., коли виникають нові форми функціонально-просторової структури, а стара структура ще продовжує існувати. Відображено вплив динамічних та безперервних процесів перетворення функцій території на формування мозаїчного функціонального простору міста. Визначено вплив на перетворення міського простору випереджаючого розвитку закладів сфери обслуговування (насамперед, торгівлі, банківської, страхової та кредиторської діяльності, обслуговування населення та громадського харчування) та зменшення ролі великих промислових підприємств. Виявлено просторові трансформації в межах м. Бердичів, пов'язані зі зміною його переважаючих функцій. Розкрито основні типиформуючі ознаки використання його території відповідно до їхнього функціонального навантаження. Запропоновано типізацію об'єктів різних видів діяльності в межах району дослідження за визначеними ознаками. Встановлено просторові ядра трансформації та їх вплив на модернізацію території м. Бердичів.

Ключові слова: просторові трансформації, функція території, ядро просторової трансформації, модернізація простору, місто

УДК: 911.3:352(69)

I. INTRODUCTION

Fundamental spatial transformations have happened in cities due to Soviet Union breakup and the transition to the market economy. The command-administrative system with its strict and too regulated approach to planning the town space stopped to work and a new structure began to form according to the changed conditions. Due to the crisis in economy, former leading and town-forming industrial plants began to be closed and rearranged, and instead of these plants the sphere of human services (especially commerce) received all-round development and in particular started to place its objects in the buildings of

the former industrial plants. The new factor, which began to influence significantly the development of the town face and caused the change of functions of the town areas on the post-Soviet space, is business: first small-scale and not well organized, and then big and organized, related with building up and creating trading networks of new type [Axenov K., Brade I., Bondarchuk E., 2006; Stanilov, 2007]. This, to a large extent, has limited the possibilities of the town community and ordinary citizens to influence on the modern town face development and shifted the focus from the authority of state functionaries to the authority of business and combined authority of both business and state functionaries. Practically, regular town inhabitants don't have the opportunity to make free use of town life benefits that is considered as a basic modern

civil right [Lefebvre H., 1991]. Spatial transformations and development of the urban areas under the impact of the global privatization processes and the fight of the community for «the right of the town» (according to A. Lefebvre) have been discussed in the studies of the leading urbanists and geourbanists [Davis M., 2006; Kohn M., 2004; Low S., Smith N., 2006; Mitchell D., 1995; Zukin 1995].

The spatial transformations took place in all the cities of the former Soviet Union that followed the path of the market transformations, and the town of Berdychiv was not an exception. This town with a medium population is a striking example of such changes and their consequences.

II. STUDY AREA, GOAL AND OBJECTIVES

The goal of this research is to identify the functional transformations of the territory within the town of Berdychiv at the time of transition from command-administrative to market economy and to investigate the impact of these functions on the spatial transformations within the limits of the town.

Tasks of the research are the following: to reveal the main functions of the town territory during certain historical-geographical cross-sections; to classify the objects of different kinds of activity according to determined criteria; to define the functional zones within the limits of the studied territory; to analyze the spatial transformations that took place at the time of economic changes; to reveal the new territorial development cores.

During transition period, medium size towns of the post-Soviet space suffered from a significant negative impact on their development. With retrogress, industrial, predominantly large plants experienced serious challenges for their development and the necessity for modernization with the aim to create competitive urban territories. In crisis times, development of towns, connected with the change of the economic set-up, sharpened a problem of controlling space modification processes with a task to avert the changing of comfortable ways of communication, parks, squares, and peculiar historical constructions in downtowns with enlarged highways, parking lots, office centers, and monotone commercial buildings [Linch K., 1960; Jacobs J., 1961]. For this reason we chose the town of Berdychiv, being typical Ukrainian town with a medium population, as a case for our research.

III. CHAPTER THREE

The solution of the formulated problems has been conducted during the following phases of investigation:

1) *Preparatory phase.* During this phase initial statistic information was collected according to a chosen complex of indexes. Different sources of information were used for this aim: statistical yearbook of Zhytomyr oblast, statistical compendiums, magazines, newspapers, monographs, articles, Internet-resources. During the preparatory phase we gathered all the necessary information about the functional use of the town territory at the time of command-administrative economy system. We determined routes and schedules how to carry out

field researches and selected for the research the main and the most representational streets from the different town districts (modern center, historical center and remote areas): European Street, Vinnytska Street and Cathedral Street in the Central micro-district; Zhytomyrska Street in the micro-district of the city hospital and the tannery; Kotovsky Street in the micro-district of Chervona Hora and Eling; Vojkova Street in the micro-district of Zagrebelya and Chervona Street in the micro-district of the sugar mill.

2) *Field phase.* During this phase we realized the research of the functional use of the territory along the selected streets. From the 17 to the 21 of June we explored European Street (the main street of the town), its total length is 2.5 km. From the 22 to 23 of June we investigated Vinnitska Street, its length is 1.4 km. On the 24 of June we explored Cathedral Street, its length is 570 m. From the 27 to the 30 of June we explored Zhytomyrska Street, its length is 4 km. On the 2 of July we investigated Kotovsky Street, its length is 4.4 km. On the 4 of July we explored Vojkova Street, its length is 2.5 km. Finally, on the 5 of July we investigated Chervona Street, its length is 2.2 km.

3) *Cameral phase.* During this phase, based of the compiled information during preparatory and field stages, we created a database demonstrating the functional use of the territory at the selected historical-geographical cross-sections. Also we composed the relevant skeleton maps and realized the analysis of changes happened between the year 1970 (before the beginning of «stagnation» in the Soviet Union economy) and the present day.

IV. RESULTS AND DISCUSSIONS

Formation and development of the market relations and building the new forms of economy go inseparably with the transformation processes of towns, urban culture, urban consciousness, creation of the specific urban environment. Not by chance the representatives of different scientific disciplines (philosophy, geography, municipal engineering, economics, history, sociology, ecology etc.) are unusually interested now in researching the social and economic development of towns. This is because the towns not only keep economic, demographic, financial, intellectual and cultural potential of society but also continue to accumulate it.

Passage to the market relations has changed fundamentally the determinative economic and social characteristics of regions, districts and municipal units. These changes mainly affected the medium size towns and the large cities where the decentralization of control of the social and economic processes had the biggest consequences. In modern conditions it is of key importance to stir up the roles of small and medium towns in the regional development. Especially in this category of towns we can see evidently the positive and negative consequences of adoption of the social and economic reforms; the development of small and medium towns to a greater extent stipulates for the further social and economic development of the regions and the country as a whole. In light of this a problem of social and economic development of the small and medium

towns and the strategic management of this development is deemed to be of significant importance.

Study of directions and peculiarities of changing the functions of the urban areas is a difficult interdisciplinary task which is directed to reveal the corresponding mechanisms and tendencies of their optimization in modern conditions.

The term «function» in the broader sense is treated as «correlation that defines the order of the insertion of a part in the whole», that is why by function of the towns we will mean the activity of enterprises and organizations which characterize participation of the town in division of the scopes of activity, and formation by them of living conditions for population. In order that the town will be able to perform some function, an element or a group of elements that are specialized in performing this function should be formed in its territory. The main functions of the town are the following: industrial, transport, administrative, commercial, cultural, scientific, educational, touristic, communal etc. [Kharkiv].

The urban area can relatively quickly change its functions. The time of changing of the function depends on factors that stimulate these changes [Melnychuk A., Palchuk M.]. At the same time the main functions of the town materialize strongly on its territory and with time it is not so easy to change them.

With the aim to define the concrete functions of some territory it is necessary to realize the functional zoning of this territory (to divide the town into parts of different destination on the basis of the dominant function: work, civilian life, household activities, rest). The functional zone is a territorial area or a summation of areas of spreading of a certain function of the town.

The town of Berdychiv experienced the change of the sectoral structure of economy: the increase of number of people working in human services, reduction of those who work for industry, liquidation of large industrial enterprises and the change of functions of the production territories.

The transfer of Ukraine from the post-Soviet period of development of the urban areas to the commercial one and the construction of a new system of economic and social relations strengthened the variety of land tenure within the town, the prevailing amplification of one functions (often new) within the concrete territory and the slackening of other functions.

The study of the dominant functions of the urban territories is a difficult interdisciplinary task which is directed to reveal the corresponding mechanisms and tendencies of their optimization in modern conditions.

Speaking about the functions of urban settlement, S. Kovalev distinguishes the town-forming functions and the town-serving functions. According to the author's opinion, this division is the most appropriate and permits to determine the dominant function of the town in the certain historical stage of its development. The town-serving functions correspond to the kinds of activity and branches that supply and serve only the population of the town. The most typical examples are the internal town transport and the bread-baking industry. But every town has own prevailing complex of clearly defined functions that create the most important substratum for

city life, so called town-forming functions, stimulating the development of other functions. The towns that lost their principal specialization due to extinction of some functions are obliged to rearrange themselves to new directions under the influence of new functions. The atrophy of dominant function and the lack of functions-successors often result in stagnation and even decay of the town [Kharkiv].

The industry turned the main town-forming function in Berdychiv during the command-administrative system of economy. The Soviet power, because of the ideological convictions, deliberately destroyed the historical town-forming function of Berdychiv, specifically the commerce (international trade fairs, state auctions), and replaced it with the industrial function by constructing and reequipping such industrial enterprises as Machine-Building Plant "Progress", Machine-Tool Building Plant "Komsomolets", Illich Tannery, malting plant, sugar-refinery mill, garment factory, gloves factory, leather and footwear industrial complex, brickmaking plant, brewery etc. Well-developed system of social infrastructure (medical, cultural, sporting, child's) and green zones (town squares, parks), except to serve to the public and to demonstrate the ideology, served primarily for normalization of Soviet people, consolidation and reproduction of the Soviet type of standards [Engel 2007, 287-290]. After the Soviet Union breakup and passing of the town economy to the market conditions the role of industry has reduced and the commerce, being the historical town-forming function, experienced renaissance. The dynamic change of functions gave the town the possibility to minimize the effects of stagnation and to avoid the decline.

During the field phase of research we revealed, classified and analyzed the principal functions of the territories adjacent to the main streets of the town. All the social services can be classified according to necessity and specialization. According to the necessity the social services can be classified on: everyday; of temporal demand; unique. According to the specialization the social services can be classified on: commercial, public services, catering, banking and insurance activities, educational, religious, medical and administrative.

By analyzing the databases it was defined that in the market conditions in the town of Berdychiv, according to the necessity, the services (a total of 568 objects have been tested) distributes as follows: 22% of services are everyday; 58% – services of the temporal demand; 20% – unique services. According to the specialization we have the following situation: 59% of services are commercial, 18% – public services; 8% – catering, 5% – banking and insurance activities, 4% – administrative, 3% – educational, 1% – medical and religious.

Below it is shown the distribution of services according to necessity and specialization in every particular street.

European Street: according to necessity, 20% of services were everyday; 63% – services of the temporal demand; 17% – unique services. According to specialization, 54% were commercial, 20% – public services; 11% – catering, 5% – administrative services, 4% – educational and banking services, 1% – religious

and medical. Using this data we can distinguish such parts of the street according to the dominant functions: 1) From the Central department store to the Town Executive Committee (prevalence of commercial services and catering); 2) From the Town Executive Committee to the House of Culture (prevalence of commerce and public services); 3) From the Town Executive Committee to the railway station (prevalence of commercial services and catering).

Vinnytska Street: according to necessity, 17% of services were everyday; 59% – services of the temporal demand; 24% – unique services. According to specialization, 62% were commercial, 23% – public services; 9% – catering, 3% – banking and religious services. Using this data we can distinguish such parts of the street according to the dominant functions: 1) From the Cathedral square to the shopping centre “Passage” (prevalence of commercial services and catering); 2) From the shopping centre “Passage” to the shopping centre “Continent” (prevalence of commercial services and public services); 3) From the shopping centre “Continent” to the micro-district “Children’s world” (prevalence of commercial services).

Zhytomyrska Street: according to necessity, 15% of services were everyday; 58% – services of the temporal demand; 27% – unique services. According to specialization, 63% were commercial, 14% – public services, 7% – banking services, 6% – administrative services, 5% – catering, 2% – medical services, 1% – educational services. Using this data we can distinguish such parts of the street according to the dominant functions: 1) From the town market to the municipal hospital (prevalence of commercial services); 2) The micro-district of the municipal hospital (prevalence of medical and commercial services); 3) The micro-district of the meat-packing factory (prevalence of commercial services, public services and catering).

Kotovskiy Street: according to necessity, 36% of services were everyday; 51% – services of the temporal demand; 13% – unique services. According to specialization, 67% were commercial, 13% – public services; 10% – catering, 5% – administrative services, 3% – educational services, 1% – medical and religious services.

Cathedral Street: according to necessity, 9% of services were everyday; 61% – services of the temporal demand; 30% – unique services. According to specialization, 58% were commercial, 24% – public services, 12% – banking services, 6% – catering.

Vojkova Street: according to necessity, 50% of services were everyday; 36% – services of the temporal demand; 14% – unique services. According to specialization, 65% were commercial, 14% – educational services, 7% – public services, catering and medical services.

Chervona Street: according to necessity, 38% of services were everyday; 52% – services of the temporal demand; 10% – unique services. According to specialization, 51% were commercial, 14% – public services, 10% – religious and educational services, 5% – banking, medical services and institutions of catering.

The central part of the town (European, Cathedral,

Vinnytska and partly Zhytomyrska streets) concentrates the unique services and the services with the temporal demand.

The dwelling districts of the town (Kotovskiy, Vojkova, Chervona and partly Zhytomyrska streets) predominantly are focused the everyday services meeting the daily needs of local population.

By analyzing the databases it was defined that at the time of a planned economy in the town of Berdychiv, according to necessity, 32% of services were everyday; 37% – services of the temporal demand; 31% – unique services (a total 167 objects have been tested). According to specialization, the situation was the following: 53% of services were commercial, 10% – public services; 7% – catering, 15% – administrative, 12% – educational, 2% – medical, and 1% – religious services.

The number of businesses representing the services sector has increased significantly, largely due to the re-equipment of the ground floors of the common dwelling houses and the building of new shopping centers. There is evidence of heredity in the location of the businesses: in modern market conditions the great number of businesses is situated in the same places where the institutions with similar or identical functions were located at the time of a planned economy. The banking services generally are offered in the central part of the town, in the old houses with fetching architecture and big storefronts. The significant part of them locates in the Cathedral Street. Predominately these buildings are the so called “stalinky” (Stalin-era buildings) giving the place for restaurants and the grocery stores at the time of a planned economy.

The functional use of the premises of plants and factories has changed significantly. In the conditions of transition to the market economy and the economic crisis after the Soviet Union collapse, the big plants and factories began to lose industrial facilities, operating personnel, and some of them were shut down at all. That is why people began to give for rent or sale many industrial and other locations, plants and factories, and because of this now we can find there different services by necessity and specialization. Those situated in the main streets of the town are chiefly specialized in the commercial, banking services and the catering. Those situated in the outlying districts has turned into servicing (re-equipment of minibuses, car washes, tire fittings, etc.) or the manufacturing enterprises (production of tombstones, windows and doors, etc.). The striking example of such functional changes is the use of the premises of the plant “Progress”, Illich Tannery, and the sugar-refinery mill. In the second part of the XX century these industrial facilities acted the main town-forming function and provided their workers with new residential houses and complexes, sports and recreation centers. The plant “Progress” is the only one that could adapt itself to the present market conditions, while Illich Tannery and the sugar-refinery mill were unable to adapt to the new economic conditions, so lost a competition and stopped to operate. Nowadays, the majority of buildings of these industrial projects are let on lease for different forms of activity. Thereby this territory has changed drastically its functional use from industrial to chiefly commercial, banking and partially manufacturing.

The industrial core of the town has changed considerably in sizes and capacities if to compare it with the 1970-80th.

The maximum concentration of the commercial services is observed in the market places ("Municipal Market", "Railroad Market", "Southern Market", "Chervona Hora Market"). All these markets (save for "Municipal Market") were created in time of market economy. The local government constructed "The new central municipal market" in the district of quartermaster's, but because of some mistakes in the placement it could not substitute the historically formed "The municipal market" and now it doesn't exercise its functional purpose.

The enterprises of distribution networks became appreciably widespread, for example: "Fora", "ATB-Market", "Kvartal", "Nash Krai", "Polissia-Product" etc.

The largest number of catering facilities is observed in the main street of the town (European Street), in particular there is a significant accumulation of such facilities near a railway station. In this specialization the changes appeared only on terms of location and weren't functional.

The big area in the central part of the town is taken up by the dwelling houses. For this reason there are many facilities of social infrastructure here (such as hospitals, kindergartens, schools) and human services (groceries and nonfood stores, hairdressing saloons, network of domestic service).

The central part of the town concentrates an appreciable quantity of architectural monuments and old buildings of historical and cultural value. This determines the investment attraction of this zone, and therefore it is

necessary to stimulate investments for preservation and reconstruction of these monuments (or renovation of their facades).

We observed significantly increased number of religious centers that were prohibited in the Soviet period. During the time of independence the former religious buildings renewed their functional use, and also a large number of new religious objects was constructed and restored.

Also there is a boom of private health care institutions. All the rest (administrative, educational, medical services) in the spatial sense remained in places of their allocation since the period of a planned economy.

The cores of urban growth

It should be noted that research discovered radical functional changes and development of new transformation cores in some parts of the town. The most substantial transformations took place in the central part of the town, especially around the shopping center "Lemon" and the Central Square.

In particular, a new trade core rendering unique services and the services of temporary demand arose around the shopping center "Lemon". At the same time this territory simultaneously is a place for the hotel and restaurant business development represented by a four-star hotel "Déjà vu". Service to the public is represented by the center of photos. In the days of command-administrative system all this territory was a purely dwelling zone. Such innovations as the hotel "Déjà vu" and the shopping centre "Lemon" in the very historical centre organically blended with the historical space and now they don't seem as stranger objects, moreover they give a new sense and a new life to the historical

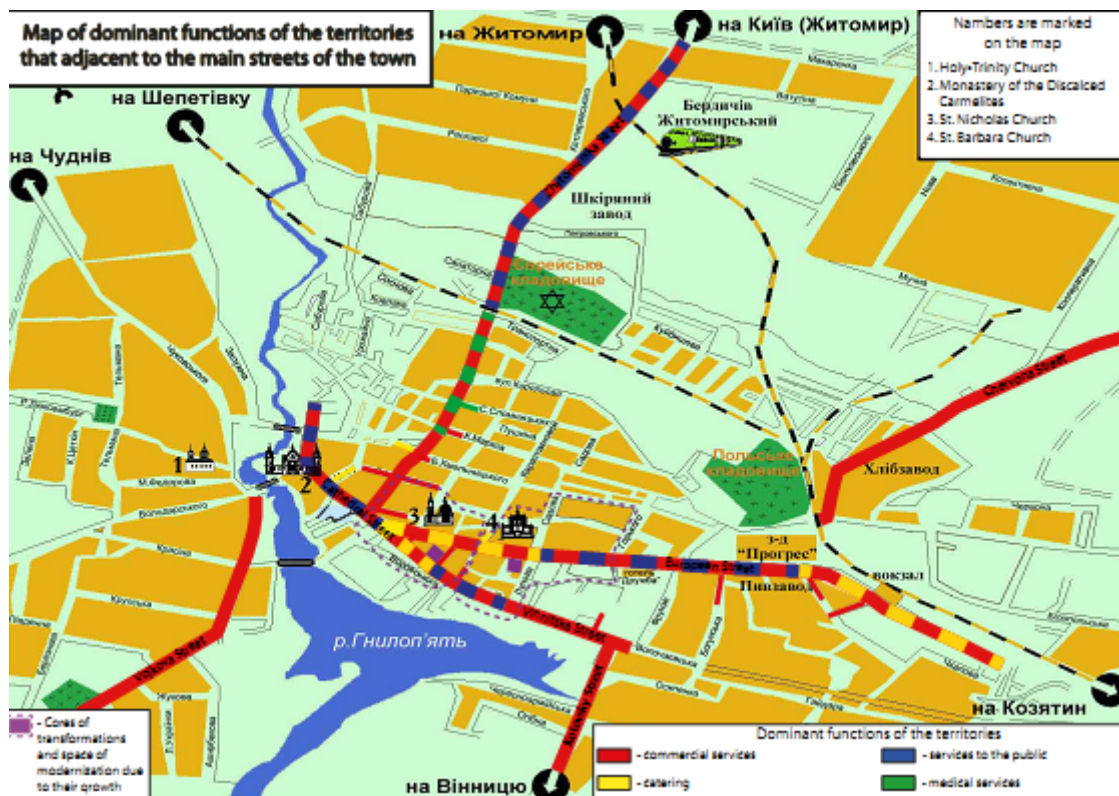

Fig. 1. Dominant functions of the territories adjacent to the main streets of the town, 2013.

space. People who prepared the projects and those who confirmed architectural decisions managed to find a compromise between the functional maintenance of new objects and their historical environment. The forming of the core resulted in modernization of the adherent territory, where functional changes did not happen, but the objects of infrastructure changed their profile, level of service, modernized facades and etc.

The territory around the Central Square has also radically changed its functionality. In the days of the command-administrative system it was a place of the ordinary one-storied dwelling-houses, but today in the market conditions this area became one of the most important centers of commercial, office, entertaining and cultural services in the town. The multifunctional trade complex “Balzac” and the shopping centre “Mix” were built here, and together with the cardinal reconstruction of the square this has changed its functional use. The construction of the multifunctional trade complex “Balzac” is the striking example of the fact that the modern spatial transformation of the town is directed at the creation of symbology that promotes the image of Berdychiv as the successful center of coexistence of many nationalities. The construction in the Central Square was associated with the closeness to the catholic Saint Barbara’s Church, where in 1850 the known French writer Honore de Balzac was married. In the complex there is a museum dedicated to Honore de Balzac’s writing, and the conference hall for the meetings of the representatives of Ukraine and France. Beside the MTC entrance a monument has been established in honor of the writer.

As a whole, taking into account the transformation of the functionality from chiefly dwelling to the business and commercial, it is possible to affirm that these zones are still on the stage of development and are perspective for locating here facilities for commercial, business, and recreational services. The space between the mentioned cores of the space transformation has been marked by functional modernization subordinated to these cores (the confluence of influence zones of the transformation cores). This is the most attractive part of the town which not only didn’t lose in the period of political and economic transformations, but won and gradually returns the attraction of this territory for individuals, who nowadays are the principal asker for changes, and not for the system as it was in the Soviet period. Here someone may feel the possibility of the town renaissance as a regional center, as the post-industrial town, ecologically friendly to population.

At the same time, the former cores of development that mainly were represented by the large plants (“Progress”, “Komsomolets”, tannery, sugar-refinery

mill) and the nearby territories have lost their value in the functional load of the territory. The large number of industrial and other spaces began to be rented or sold by plants and factories giving the place for different services by necessity and specialization. Those spaces situated on the main streets are chiefly specialized on commercial, banking services or catering, exploiting the modernization potential of the new (renewed from the pre-soviet times) transformation cores. Those located in the outlying districts are rearranged in the servicing (re-arrangement of minibuses, car-washings, tire-montages etc.) or industrial services (producing of tombstones, windows and doors). With their decline the space around them lost its potential of development and has signs of existence in conditions of the permanent crisis.

In accordance with our research, the large areas are used ineffectively; it means that they don’t cope with the functional loading of this zone. For example, large territory is occupied by buildings of the former plant “Komsomolets” (now “Bever”). It drops out from the general functional structure of the area with typical recreational function. After the Soviet Union breakup this industrial object couldn’t adapt itself to the new market conditions and produce the competitive product. Also, the place for construction of this plant was badly chosen: at sufficient distance from the railway lines, in the middle of the town recreational zone “pedestrian bridge – embankment – municipal beach”, and this considerably decreased the attraction of this zone for allocation here catering facilities, entertaining and hotel-restaurant services etc. This situation is a striking example of displacement of the extraneous element from the functional spatial structure of the town.

Conclusions

The urban environment has considerably transformed with the change of the economic system. The intense development has happened in the sphere of the consumers services (the large development had commercial, banking, insurance and credit activities, service to the public and catering), while the role of large industrial plants and factories has reduced.

Obtained results may comprise a scientific background for analysis of the transformation process of predominant functions of the town territories, and can be used for elaboration and introduction of measures for optimization the functional loading of the corresponding zones and the effective organization of the urban space.

Study of urban functional transformation allows determining the mechanisms of the perspective development of the town. Thus the clarification of urban functional structure and its steady changes is a necessary and important element of the geographical research.

References:

1. *Anatomîa міста: Misto i onovlennâ* [Anatomy of a city: the city and renewal]. Kyiv, 2013. (In Ukrainian).
2. Axenov K., Brade I., Bondarchuk E. *The transformation of urban space in post-Soviet Russia*. Taylor & Francis, 196 p.
3. Barbara E. Public space in the “blue cities” of Russia. In: Stanilov, Kirill (Ed.). *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht, 2007, pp. 285-300.

4. Bozhe-Garnye Zh., Shabo Zh. *Ocherki po geografii gorodov* [Essays on the geography of cities]. Moscow, 1967. (In Russian).
 5. Brol R., Maj M., Strahl D. *Metody typologii miast*. Wroclaw, 1990.
 6. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts. 1991.
 7. *Izmenenie gorodskogo prostranstva v Ukraine* [The change of urban space in Ukraine]. Ed. by L. G. Rudenko. Kyiv, 2013, 160 p. (In Russian).
 8. Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York, 1961.
 9. Kohn M. *Brave New Neighborhoods. The Privatization of Public Space*. New York and London, 2004.
 10. Lefebvre H. *The Production of Space*. Oxford, 1991.
 11. Lefebvre H. *Writings on cities*. Oxford, 1996.
 12. Low S. How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities. In: *The Politics of public space*. Ed. by Setha Low and Neil Smith. New York & London, 2006, pp. 81–104.
 13. Low S., Smith N. (eds.) *The Politics of public space*. New York & London, 2006.
 14. Lynch K. *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts, 1960.
 15. Mel'ničuk A. L., Pal'čuk M. V. Sučasni prostorovi transformacii istoričnoï častini міста Kiêva, pov'âzanî iz zmînoû perevažaučih funkcij (na prikladi Pečers'kogo rajonu) [Modern spatial transformation of historic center of Kyiv city, associated with changes of prevailing functions (case of Pechersk district)]. *Geografiâ i sučasnist': Zbîrnik naukovih prac'* [Geography and modernity: collection of scientific papers]. Kyiv, 2012, Series 4, Vol. 15 (27), pp. 201–209. (In Ukrainian).
 16. Mezencev K. V., Pidgrušnij G. P., Mezenceva N. Î. *Regional'nij rozvitok v Ukraîni: suspil'no-prostorova nerîvnîst' i polârizaciâ: Monografiâ* [Regional development in Ukraine: socio-spatial inequality and polarization: Monograph]. Kyiv, 2014, 132 p. (In Ukrainian).
 17. Mitchell D. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York, 2003.
 18. Rudenko L. G., Savčuk I. G. Ukraina: izmeneniâ gorodskogo prostranstva [Ukraine: the change of urban space]. *Ukraîns'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian geographical journal], 2013, Vol. 4, N 2, pp. 48–56. (In Russian).
 19. Stanilov K. (Ed.) *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordecht, 2007.
 20. Zukin Sh. *The Cultures of Cities*. Oxford, 1995.
-

DEVELOPMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN RIVNE OBLAST: SPATIAL DIFFERENCES**Iryna OSIPCHUK***International University of Economics and Humanities named after academician Stepan Demianchuk, Rivne, Ukraine
Osipchukira@ukr.net*

Abstract: The article deals with the human-geographical approaches to the study of regional transport infrastructure, in particular by using the Engel's coefficient, index of territorial connectivity and, finally, index of regional territorial connectivity, offered by the author. The analysis focuses on the territorial differences (by the administrative raions of Rivne oblast) in the development of transport infrastructure for all modes of transport: roads by type (highways, national, regional, territorial, provincial, and rural roads); railway tracks by type (single-track, double-track, narrow-gauge) and stations (passenger, cargo, and linear); air transport. Further studies of the regional transport infrastructure may imply the public availability of bus and railway transport, as well as a qualitative assessment of roads, railways and rolling stock.

Key words: transport infrastructure, Engel's coefficient, connectivity index, index of regional territorial connectivity, transport of Rivne oblast

UDC: 911.3

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**Ірина ОСІПЧУК***Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна
Osipchukira@ukr.net*

Анотація: Розглянуто суспільно-географічні підходи щодо дослідження транспортної інфраструктури регіону, зокрема за допомогою обрахунку коефіцієнту Енгеля, індексу комунікативності території та запропонованого у статті індексу територіальної комунікативності регіону. Здійснено аналіз територіальних відмінностей у розрізі адміністративних районів Рівненської області у розвитку транспортної інфраструктури за всіма представленими видами транспорту – автомобільних шляхів за усіма типами (магістралі, національні, регіональні, територіальні, обласні та сільські автомобільні дороги); залізничних шляхів за типами (одкоколіїні, двоколіїні, вузькоколіїні) та станцій (пасажирські, вантажні та лінійні); авіатранспорту. Перспективою подальшого дослідження транспортної інфраструктури області може бути врахування забезпеченості населення автобусною маршрутною мережею та залізничного сполучення території, а також якісна оцінка автомобільних шляхів, залізниць та рухомого складу.

Ключові слова: транспортна інфраструктура, коефіцієнт Енгеля, індекс комунікативності, індекс територіальної комунікативності регіону, транспорт Рівненської області

УДК: 911.3

Вступ. Постановка проблеми. Транспортна інфраструктура регіону – це його кровоносна система, що створює умови для реалізації більшості товарів та послуг в умовах постійно зростаючого поглиблення територіального та суспільного поділу праці. Її структура та рівень розвитку як безпосередньо, так і опосередковано, впливає на всі сфери життєдіяльності населення певної території. Особливої уваги дослідження транспортної інфраструктури регіону заслуговує під час підготовки до адміністративно-територіальної реформи, що передбачає укрупнення адміністративних одиниць, оскільки це означатиме зростання показників часової та територіальної доступності адміністративних та інших послуг для сільського населення. Тому для Рівненської області, де переважає сільське населення, питання доступності товарів та послуг вищого рангу для населення сіл є особливо актуальним.

Як відомо, за рядом показників Рівненську область відносять до депресивних регіонів України.

Проте, завдяки своєму суспільно-географічному положенню територія області не може залишитися осторонь під час формування торговельних потоків із країнами ЄС.

Дослідження транспортної інфраструктури регіону набуває всезростаючого значення під час розвитку міжрегіональної та міждержавної торгівлі та сфери послуг. Проте, навіть у межах одного регіону часто існують суттєві диспропорції у рівні розвитку транспортної інфраструктури та окремих її компонентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження територіальних аспектів функціонування транспорту були започатковані у працях німецьких вчених І. Канта та А. Гетнера – як засобу подолання простору, О. Блюм, Э. Шейен, Р. Гауфе – обґрунтували самостійність географії транспорту. За радянських часів питанням територіальної організації транспорту були присвячені праці І. В. Нікольського, Н. Н. Казанського, В. М. Бугроменка та ін. Серед сучасних українських дослідників у даній галузі варто відзначити

В. І. Дорошенка, М. І. Дудника, І. Г. Смирнова, О. І. Шабля та інших.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є аналіз територіальних відмінностей у розвитку транспортної інфраструктури та окремих її складових за адміністративними районами Рівненської області, виявлення територіальних диспропорцій у показниках забезпеченості населення території елементами транспортної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Суспільно-географічне дослідження транспорту включає не всю транспортну галузь, а лише її частину – інфраструктуру у вузькому сенсі як найбільш прив'язану до території і таку, що має міжгалузевий характер. До транспортної інфраструктури відносять наземні, водні та повітряні шляхи, трубопроводи, морські та річкові порти, залізничні станції, аеропорти, транспортні термінали, метрополітени, транспортні розв'язки та різні споруди транспортного комплексу.

Рівень розвитку транспортної інфраструктури накладає сильний відбиток на економічному та соціальному потенціалі території.

У Рівненській області, відповідно до її географічного положення, природних умов та рівня соціально-економічного розвитку, розвиваються наземні транспортні шляхи – автомобільні та залізничні. Є також міжнародний аеропорт, який на даному етапі не приймає регулярних рейсів.

Мережа *автомобільних шляхів* для Рівненщини має ключове значення, адже вона має протяжність понад 5 тис км, що складає 90 % наземних шляхів області із середньою густотою – 251 км на тис км кв. У їх структурі присутні усі види автомобільних шляхів, що виділяють в Україні – міжнародні, національні, регіональні, територіальні, обласні та сільські.

Міжнародні автомобільні дороги складають 7 % від загальної протяжності автомобільних шляхів у області і представлені трьома шляхами:

- М-06 (Київ – Чоп) – близько 175 км у межах області;

- М-07 (Київ – Ковель – Ягодин (на Люблін)) – близько 110 км;

- М-19 (Доманове (на Брест) – Ковель – Чернівці – Теремблече (на Бухарест)) – близько 70 км.

Національні автомобільні дороги на Рівненщині представлені лише одним шляхом Н-22 (Устилуг – Луцьк – Рівне) протяжністю близько 36 км, що складає лише 0,7 % усіх шляхів.

На *регіональні* автомобільні дороги припадає 6,2 % автомобільних шляхів області і вони мають загальну протяжність близько 310 км:

- Р-05 (Городище – Рівне – Старокостянтинів (через Сарни)) – 210 км;

- Р-66 (Острогож – Кременець – Почаїв – Радивилів) – 30 км;

- Р-77 (Рівне – Тучин – Гоша) – 70 км.

Територіальні автомобільні дороги загального користування у Рівненській області мають код Т-18 і їх налічується 32 – від Т-18-01 до Т-18-33 (Т-18-07

було переведено у статус регіональної дороги Р-77). Також по території Рівненщини проходить три шляхи Волинської області із шифром Т-03. Загальна протяжність територіальних автошляхів на території області складає близько 1190 км, що становить майже чверть усіх шляхів області. У середньому густота цих шляхів по території області становить 59 км на тис км² – від 169 км / тис км² у Демидівському, 105 у Здолбунівському до 17 – у Зарічненському та 25 у Гошанському.

Обласних автомобільних доріг загального користування у області налічується 211. Їх шифр складається з літери «О» та 6 цифр: О-18-хх-уу, де хх – номер району від 01 до 16, а уу – номер по порядку. Їх загальна протяжність складає 2290 км, що становить понад 45 % загальної протяжності автошляхів області. Найбільша їх протяжність у Володимирецькому (220 км), Дубенському (196) та Гошанському (190 км) районах, а густота – у Гошанському, Дубенському та Здолбунівському районах.

Остання група – це сільські автомобільні дороги загального користування. Їх у Рівненській області налічується 208 загальною протяжністю понад 850 км, що складає 17 % автошляхів області. Шифр таких автошляхів складається аналогічно попередньому виду, лише на початку замість літери «О» – літера «С». Найбільша їх протяжність у Дубенському, Рівненському і Сарненському районах, а густота – у Рівненському, Дубенському і Радивилівському.

Залізничні шляхи Рівненщини відносяться до Львівської залізниці, за виключенням одного відгалуження у Острозькому районі, що належить до Південно-Західної. Їх загальна протяжність складає 575 км – 10 % наземних шляхів області – і половина припадає на одноколіїні, третина – на двоколіїні і 20 % - на вузькоколіїну. Вузькоколіїна залізниця «Антонівка – Зарічне» (також відома як «Кукушка» чи «Поліський трамвай») – проходить територією Володимирецького і Зарічненського районів і є найдовшою (106 км) діючою вузькоколіїною залізницею в Європі. Вона була побудована у 1895 р і в її обслуговуванні досі використовується чимала кількість раритетної техніки.

Як видно із табл. 2, найбільша протяжність залізниць у області сконцентрована у Володимирецькому, Сарненському, Рівненському і Зарічненському районах, а найвища їх густота – у Дубенському і Рівненському районах. У Гошанському, Корецькому, Млинівському і Демидівському районах вони взагалі відсутні.

Всього у Рівненській області налічується 66 залізничних станцій, 63 із яких є лінійними і лише 2 – у Сарнах і Здолбуніві – є пасажирськими, а одна – Рівному – вантажною. Найбільше лінійних станцій сконцентровано у Рівненському районі – 13 та у Дубенському – 9.

Аеропорт Рівне (Обласне комунальне підприємство «Міжнародний аеропорт Рівне») має одну злітно-посадкову смугу довжиною 2626 м і завширшки 42 м і розташований на відстані 8 км від центру Рівного. На території аеропорту знаходяться: каси по продажу авіаквитків, представництва

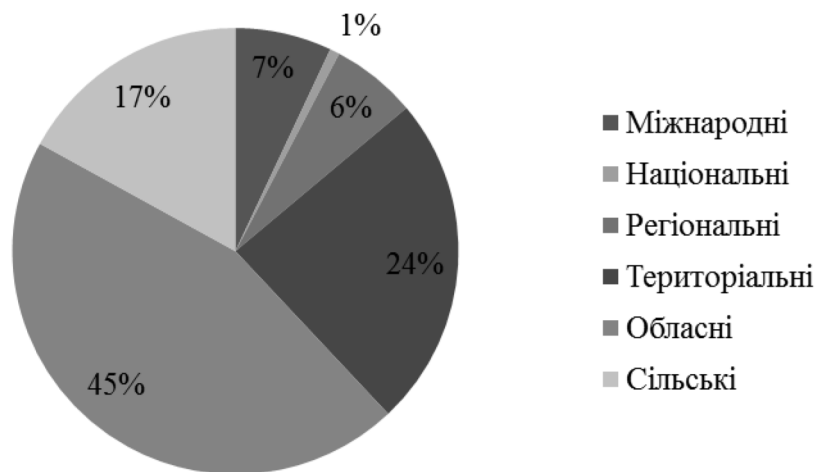

Рис. 1. Структура автомобільних шляхів Рівненської області за протяжністю

Таблиця 1

Протяжність автомобільних доріг Рівненської області за типами у розрізі адміністративних районів, км

	Міжнародні автомобільні дороги	Національні автомобільні дороги	Регіональні автомобільні дороги	Територіальні автомобільні дороги загального користування	Обласні автомобільні дороги загального користування	Сільські автомобільні дороги загального користування	Разом
Березнівський	-	-	23	119	158,0	14,6	314,6
Володимирецький	30	-	-	81	219,8	35,4	366,2
Гошанський	26	-	25	17	189,1	39,0	296,1
Демидівський	-	-	-	61	74,8	11,3	147,1
Дубенський	88	-	-	73	195,8	86,3	443,1
Дубровицький	-	-	50	110	120,8	62,4	343,2
Зарічненський	-	-	-	25	150,0	46,8	221,8
Здолбунівський	3	-	19	69	158,4	27,2	276,6
Корецький	27	-	-	52	117,8	35,3	232,1
Костопільський	-	-	24	70	168,1	59,2	321,5
Млинівський	29	-	-	79	131,7	62,6	302,3
Острозький	-	-	57	25	110,1	48,2	240,3
Радивилівський	32	-	21	49	174,4	55,5	331,9
Рівненський	39	36	61	56	119,5	118,5	430,0
Рокитнівський	32	-	-	189	61,3	48,5	330,8
Сарненський	45	-	32	112	135,1	100,9	425,0
Рівненська область	351	36	312	1187,7	2284,7	851,7	5023,1
Частка у структурі автошляхів області	7,0%	0,7%	6,2%	23,6%	45,5%	17,0%	100,0%

Складено за матеріалами [2]

Таблиця 2

Структура залізничних шляхів та станцій Рівненської області за адміністративними районами

	Протяжність залізничних шляхів, км				Густина залізничних шляхів	Залізничні станції, од.		
	двоколійна	однокілійна	вузькоколійна	Загальна протяжність залізничних шляхів		пасажирські	вантажні	лінійні
Березнівський		22		22	12,2			1
Володимирецький		35	57	92	47,1			5
Гоцанський				0	0,0			
Демидівський				0	0,0			
Дубенський	55	20		75	60,3			9
Дубровицький		37		37	20,3			5
Зарічненський			51	51	35,4			2
Здолбунівський	28	5		33	48,6	1		4
Корецький				0	0,0			
Костопільський		24		24	15,4			4
Млинівський				0	0,0			
Острозький	25			25	35,5			3
Радивилівський	30			30	40,3			5
Рівненський	40	27		67	54,3		1	13
Рокитнівський		35		35	14,9			5
Сарненський		84		84	42,6	1		7
Разом по області	178	289	108	575	28,5	2	1	63

Складено за матеріалами [3]

авіакомпаній, пункт митного контролю, прикордонний пост, служба перевезень, зал офіційних делегацій, авіа довідка. Послугами аеропорту користується ТОВ «Авіаоптім», базується декілька українських і закордонних авіакомпаній. Основна увага тут приділяється створенню сприятливих умов для діяльності ділових осіб, невеликих туристичних груп, бізнес-польотів, поштових перевезень. Станом на сьогодні проводиться робота по ремонту та реконструкції частини аеровокзального комплексу.

Аеропорт має можливості у подальшому розвитку інфраструктури для надання додаткових послуг представництвам авіакомпаній, туристичним агентствам, населенню та гостям міста.

Територія Рівненської області є неоднорідною у плані господарського освоєння, сформованої поселенської мережі та природних умов. Відповідно, рівень забезпеченості населення транспортною інфраструктурою у різних частинах області не є однаковою.

Для суспільно-географічної оцінки такої забезпеченості використовують ряд показників. Одним із найвідоміших є коефіцієнт Енгеля, що демонструє рівень транспортної доступності із врахуванням площі території та кількості населення як середнє геометричне густоти шляхів сполучення по території і по населенню (1):

$$K_E = L / \sqrt{SN},$$

де L – загальна протяжність шляхів сполучення, S – площа досліджуваної території, N – кількість населення у межах досліджуваної території.

У середньому по території України він складає 37, а Рівненської області, як видно на рис.2, – 51 (від 35 на півночі області у Рокитнівському районі, до 81 на півдні області у Радивилівському).

Проте, даний коефіцієнт не враховує якісні характеристики автошляхів, а також розміщення станцій на залізничних шляхах. Ці компоненти враховані у індексі комунікативності території (2):

$$I_k = 0,05x + 0,1x_1 + 0,2x_2 + 0,3x_3 + 0,1y + 0,2y_1 + 0,3y_2 + 0,5y_3 + \dots + 0,6z_1 + 1,0z_2 + 0,5k_1 + 1,0k_2 + 0,1t + 0,2t_1 + 0,3t_2$$

де I_k – індекс комунікативності, x – вузькоколіїні залізниці, x_1 – однокіліїні залізниці; x_2 – двоколіїні залізниці; x_3 – триколіїні залізниці; y – місцеві автошляхи; y_1 – територіальні автошляхи; y_2 – регіональні автошляхи; y_3 – магістральні автошляхи; z_1 – річкові порти; z_2 – морські порти; k_1 – внутрішні аеропорти; k_2 – міжнародні аеропорти; t – лінійні залізничні станції; t_1 – вантажні, передаточні та вузлові залізничні станції; t_2 – пасажирські, сортувальні, дільничні залізничні станції [1, с. 54-55].

Оскільки регулярних внутрішньодержавних чи міжнародних рейсів аеропорт Рівне не приймає, він не був включений до обрахунку даного індексу.

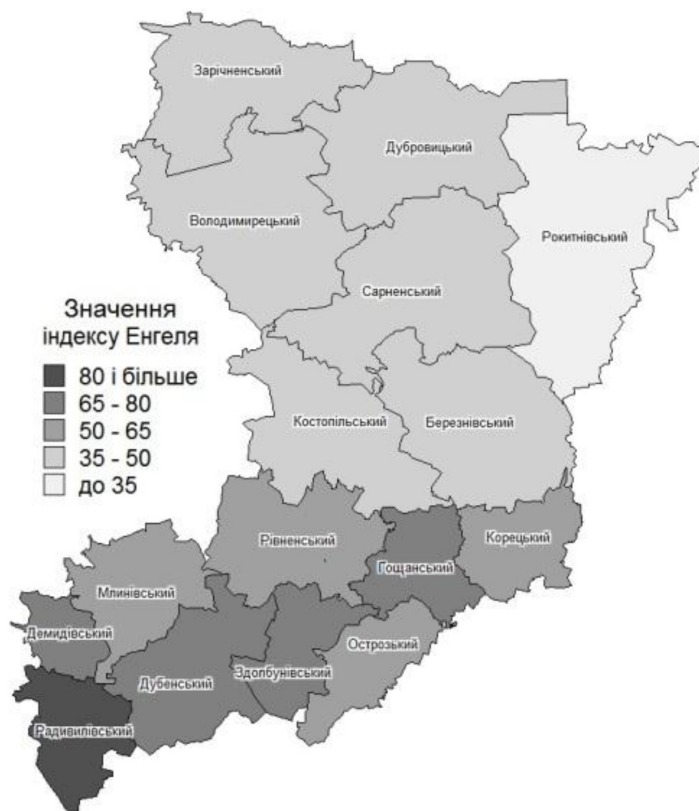

Рис. 2. Значення індексу Енгеля за адміністративними районами Рівненської області
Побудовано за результатами обрахунків

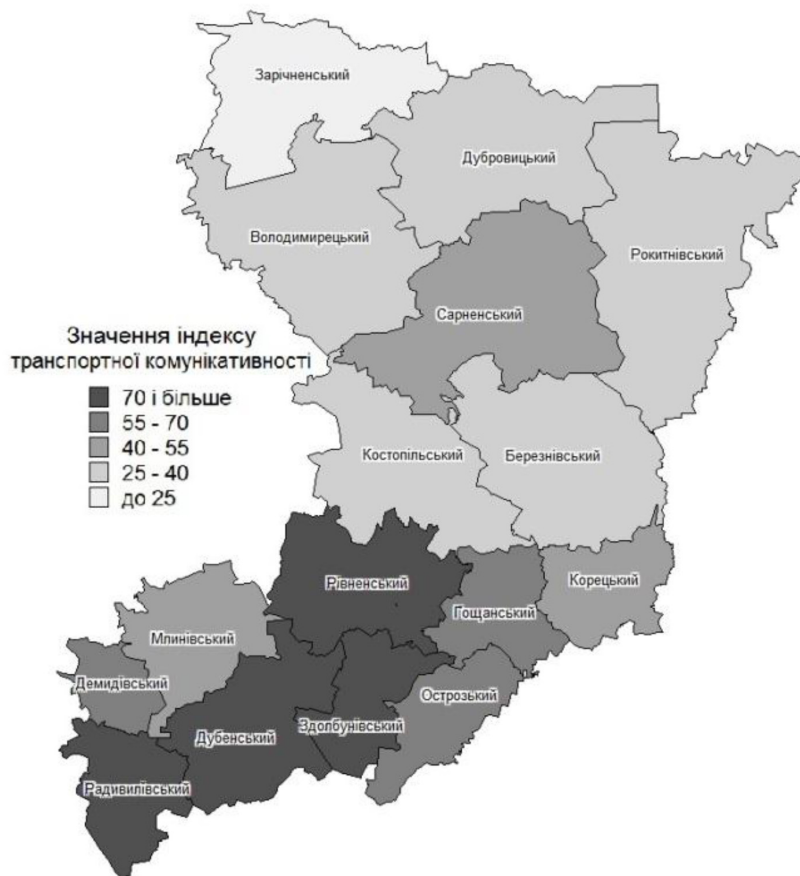

Рис. 3. Значення індексу транспортної комунікативності за адміністративними районами Рівненської області.
Побудовано за результатами обрахунків

Але даний показник є абсолютним і не враховує розбіжності у розмірі території, що не дає змогу порівняти між собою території за даним показником. Тому варто обраховувати індекс територіальної комунікативності регіону, який демонструє показник комунікативності, що у середньому припадає на одиницю площі адміністративної одиниці досліджуваної території (3):

$$I_{kt} = I_k / S$$

де I_{kt} - індекс територіальної комунікативності; I_k - індекс комунікативності; S - площа досліджуваної території.

По території області (рис.3) він у середньому складає 47 - від 19 на крайній півночі області у Зарічненському районі, до 83 на крайньому півдні області у Радивилівському районі та у Рівненському районі - навколо обласного центру [4].

Така ситуація корелюється із загальними особливостями територіальної організації господарства та населення області, із природними особливостями території та її

суспільно-географічним положенням у межах території країни.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У даному дослідженні основну увагу сконцентровано на кількісних показниках розвитку транспортної інфраструктури Рівненської області. Проте, наявність розвинутої та розгалуженої мережі автомобільних доріг та залізниць не може повністю висвітлювати рівень комунікативності населення території, оскільки для його оцінки необхідно враховувати хоча б забезпеченість населення власними автомобілями та рейсами автобусних маршрутних транспортних засобів, режим руху залізничного транспорту. Обрахунки на базі таких показників дадуть можливість оцінити також рівень часової комунікативності периферійних територій області із ядром. Також важливою характеристикою, яку варто враховувати під час комплексного дослідження рівня комунікативності - якість автомобільних шляхів, залізниць та рухомого їх складу.

References:

1. Gladkij O. V., Ішук S. І. *Geografiâ mist. Geourbanistika: Pidručnik* [Urban Geography. Geourbanistics: Textbook]. Kyiv, 2014, 300 p. (In Ukrainian).
2. *Order of the Chairman of Oblast State Administration "On approval of the list of public roads of local importance in Rivne oblast"* № 307 dated 19 June 2012. Access mode: rv.gov.ua (In Ukrainian).
3. *Scheme of Lviv railway. Official website of Lviv railway.* Access mode: <http://railway.lviv.ua/info/maps>. (In Ukrainian).
4. Sëmina I. A., Folomejkina L. N. Prostranstvennyj analiz v regional'nom issledovanii transporta s ispol'zovaniem GIS-tehnologij [Spatial analysis in regional transport study using GIS-technologies]. *Naučnyj žurnal Permskogo universiteta. Geografičeskij vestnik. Social'no-èkonomičeskaâ geografiâ* [Scientific journal of the Perm University. Geographical bulletin. Socio-economic geography], 2009, Vol. 2(10). (In Russian).

THE RESETTLEMENT SYSTEM OF POLTAVA OBLAST: THE MAIN DIRECTIONS OF PERSPECTIVE DEVELOPMENT

Pavlo OSTAPENKO

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
ostapenkopavlo@gmail.com*

Abstract: Oblast planning scheme is a base for the development of strategic, forecasting and program documents for the implementation of regional policy. It contains the key decisions related to functional zoning of the region by type of primary land use, planning organization, and characteristics of resettlement system.

The article describes one of the practical examples of justified change in the resettlement system of one Ukrainian administrative oblast. The main goal of improving the resettlement system of any oblast is to create conditions for urban development that is to ensure equal access of every citizen (regardless of residential place) to all kinds of social, cultural services and other resources required for appropriate human development.

Key words: resettlement system, planning organization of the territory, oblast planning scheme, city planning documentation.

UDC: 911.3

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПЕРСПЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Павло ОСТАПЕНКО

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
ostapenkopavlo@gmail.com*

Анотація: Схема планування території області є першоосновою для розроблення стратегічних, прогностичних і програмних документів щодо здійснення регіональної політики. Вона містить принципові рішення із функціонального зонування території області за видами переважного використання, планувальної організації території, характеристику системи розселення. В статті наведено один із практичних прикладів науково обґрунтованої зміни системи розселення однієї із областей України. Головна мета удосконалення системи розселення населення будь-якої області полягає у створенні містобудівних умов для забезпечення рівної доступності кожного громадянина (незалежно від місця його проживання) до всіх видів соціально-побутових, культурних послуг та інших ресурсів, необхідних для повноцінного розвитку людини.

Ключові слова: система розселення, планувальна організація території, схема планування території області, містобудівна документація

УДК: 911.3

Introduction

Planning of regional development is based on urban planning documentation and regulatory acts elaborated for development of strategic, forecasting and program documents establishing the principles and content of regional policy. The main planning documents in Ukraine include the following: General Planning Scheme of Ukraine (state level); planning schemes for certain parts of Ukraine and planning schemes for administrative oblasts and their groups (regional level). Structure and content of the above mentioned urban planning documents are determined by applicable law [1].

Oblast Planning Scheme is the basic regulatory document that regulates both rational territorial planning organization and relevant resettlement system. Therefore the author considers the resettlement system of Poltava oblast in view of the analysis of planning decisions aimed at improving resettlement systems considered and practically applied when elaborating the Poltava Oblast Planning Scheme.

While planning the development of the resettlement

system of Poltava oblast as a part of Poltava Oblast Planning Scheme, the author has revealed a number of shortcomings that could affect its future organization. The point is that the planning system of settlement at the regional, i.e. oblast level should consider pre-planning decisions for the resettlement system approved at the state level in the General Planning Scheme of Ukraine. Since the main focus when designing the state resettlement system accounts for approval limits and areas of inter-oblast resettlement systems, the development of oblast resettlement systems is paid little attention. Therefore there is increased possibility for shortcomings causing a need to review the previously established boundaries. Such planning solutions at the regional level are possible only by means of development the oblast territorial planning schemes and this has been done by the author.

The purpose is to prove scientifically the amending of the Poltava oblast resettlement system as a part of territorial planning scheme development.

Main material

Oblast resettlement system is a set of geographically concentrated urban and rural settlements characterized by mutual developed spatial, production, labor, social and

cultural ties, interconnecting engineering and transport infrastructure, economic base and complementary health and recreational facilities, common problems of land use, and attraction to the city constituting the system forming center.

Oblast resettlement system is created by hierarchical assembly of systems and their centers at inter-oblast, oblast, inter-raion and raion levels. According to the General Planning Scheme of Ukraine, approved on 7 February 2002 by the Law of Ukraine "On the General Planning Scheme of Ukraine", Poltava oblast along with Kharkiv and Sumy oblasts forms the part of Kharkiv inter-oblast resettlement system centered in Kharkiv [2].

Poltava oblast resettlement system unites 1838 settlements (including 15 cities, 21 towns and 1802 villages) with 1479.91 thousand people. Administratively, the oblast is divided into 25 administrative raions and includes five following cities of oblast subordination: Poltava, Kremenchuk, Komsomolsk, Lubny, Myrhorod.

Among the regions of Ukraine, Poltava oblast has the highest number of settlements after Lviv oblast.

Given that the territorial organization of resettlement is a complex socio-geographical process developing under the influence of geographical (economic-geographical location, natural conditions and resources), economic, social, environmental and demographic factors, prospective zoning of Poltava oblast has been made based on the evaluation of administrative raions by socio-economic, urban development and resource indicators. Administrative territorial units with similar qualitative indicators have been combined in economically balanced territorial groups that may reproduce desired functional and spatial unity of settlements and the conditions for the development of territorial system characterized by more efficient production and resettlement.

Poltava is the center of Poltava oblast resettlement system with a total population accounting for 1630.09 thousand people. The area of the oblast resettlement system is 28.75 thousand km². According to the Poltava Oblast Planning Scheme [3], the city of Poltava must provide 2-3-hour accessibility for the whole oblast resettlement system to public services that meet special social and cultural needs and to some extent would duplicate the functions of inter-oblast resettlement system center (Kharkiv), such as the presence of multidisciplinary universities and institutes, research centers, theaters, specialized medical institutions.

Inter-raion resettlement systems should ensure 1-hour availability of public facilities for episodic, standard, and partly specialized services. According to the General Planning Scheme of Ukraine, the centers of inter-raion resettlement systems are represented by oblast centers and, as a rule, by the cities of oblast subordination with a minimum population of 40-50 thousand people and should have 300-600 thousand people in the relevant spatial sphere of influence. According to the General Planning Scheme of Ukraine approved in 2003 [2], Poltava oblast should include 3 inter-raion resettlement systems (IRRS): 1. Poltava resettlement system, including 13 districts (Velyka Bahachka, Dykanka, Zinkiv, Karlivka, Kobeliaky, Kotelva, Mashivka, Myrhorod, Novi Sanzhary, Poltava, Reshetylivka, Chutove, Shyshaky); Kremenchuk

resettlement system, represented by 4 districts (Hlobyne, Kozelschyna, Kremenchuk, Semenivka); Lubny resettlement system, uniting 8 districts (Hadiach, Hrebinka, Lokhvytsia, Lubny, Orzhytsia, Pyryatyn, Chornuhyne, Khorol) (Fig. 1).

Table 1 shows that previously planned resettlement system of Poltava oblast has significant biases and distortions. Poltava IRRS occupies almost a half of total territory and concentrates a half of population. Much of raions are quite remote from the central city, which cause significant inconvenience to the people in their access to services. The value of Myrhorod as powerful resettlement center that extends its influence on the north and center of the oblast was ignored.

These and other observations identified while monitoring the General Planning Scheme of Ukraine, including changes in trends within IRRS, allowed, during the development of Poltava Oblast Planning Scheme in 2012, to come to the conclusion of the necessity to adjust the boundaries and structure of Poltava Oblast Resettlement System. Therefore, in 2012 the author justified another IRRS with the center in Myrhorod, which includes Velyka Bahachka, Hadiach, Lokhvytsia, Myrhorod and Shyshaky raions [1] (Fig. 2).

The main factors rendering support for distinguishing a new IRRS within Poltava oblast are the following:

1. Demographic. Myrhorod (population of about 45.000), similar to Lubny (population of about 50.000), is a large resettlement center within Poltava oblast;

2. Administrative. Myrhorod, as well as Poltava, Kremenchuk and Lubny, is a city of oblast subordination. Therefore, its further stay within the Lubny IRRS would contribute to the development of bipolarity, from whence Lubny and Myrhorod would perform the same function.

3. Administrative and public services. Myrhorod just has concentrated the facilities providing administrative services not only for the population of Myrhorod raion, but also to the population of neighborhood raions, namely Velyka Bahachka and Shyshaky.

4. Transport availability. The city of Myrhorod is a transportation hub in the central and northern Poltava Oblast.

5. Geographically remoteness. Northern raions (Hadiach and Lokhvytsia) are situated closer to Myrhorod than to Lubny; Shyshaky and Velyka Bahachka raions are located closer to Myrhorod than to Poltava.

The assignment of the above mentioned raions to Myrhorod resettlement system would possibly reduce the load on Lubny and Poltava in the terms of administrative, social and public services.

Changes have also affected boundaries of Kremenchuk resettlement system, which now includes Kobeliaky raion, which has more close economic and social relationships with Kremenchuk than with Poltava (Fig. 3).

This allows the following:

1. Unload Poltava IRRS, previously including merely a half or all raions;

2. Unite all the southern raions within the oblast into the single resettlement system that they actually make;

3. Increase the value of social and economic relations between Kobeliaky raion and the city of Kremenchuk.

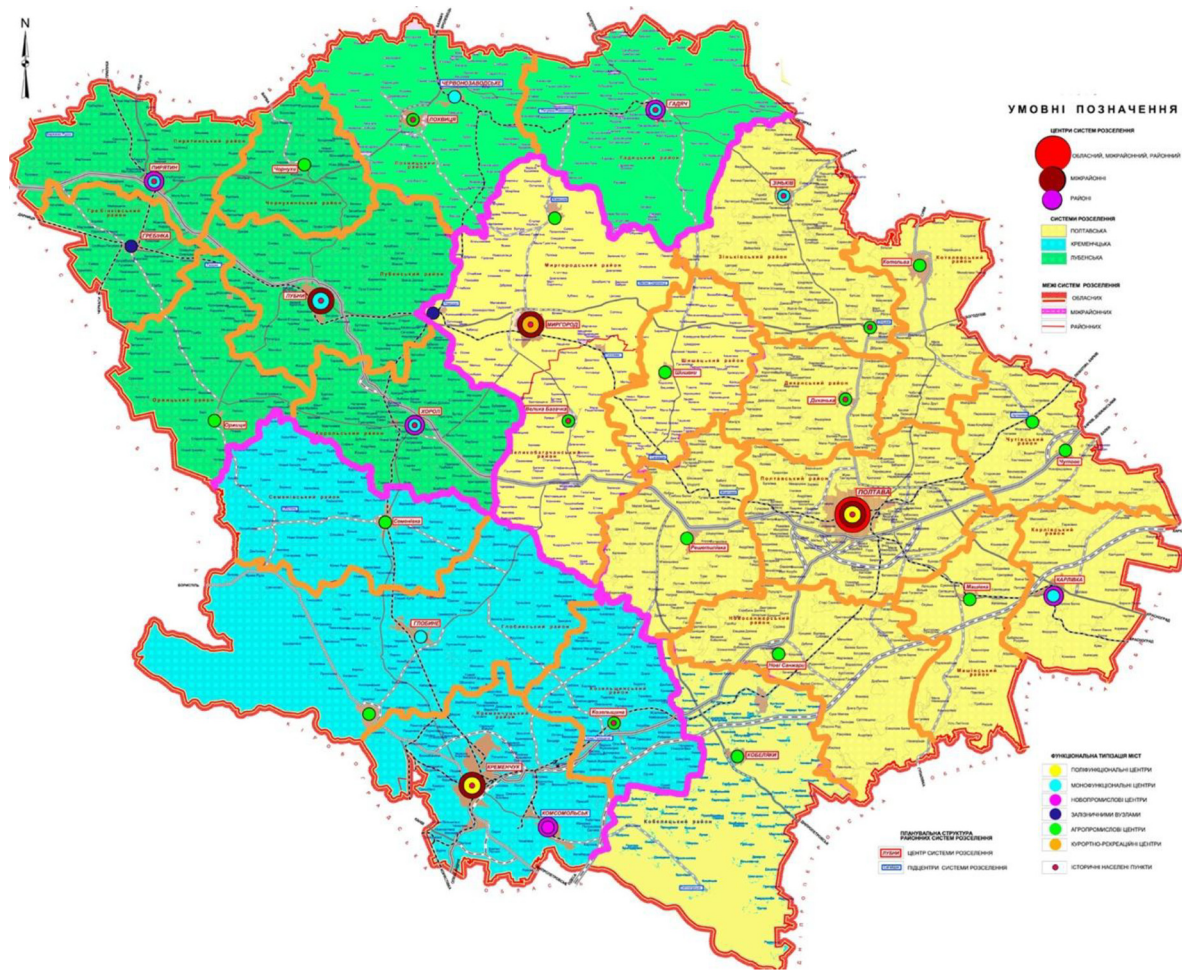

Fig. 1. Poltava Oblast Resettlement System (according to the General Planning Scheme of Ukraine, 2002) [2]

Table 1

Assessment of Poltava Oblast Resettlement System in terms of population and area
(according to the General Planning Scheme of Ukraine)

IRS	Number of raions	Territory		Population	
		thousand km ²	% of the region	thousand people	% of the region
<i>Poltava</i>	13	14.26	49.60	814.46	49.96
<i>Kremenchuk</i>	4	5.96	20.76	447.89	27.48
<i>Lubny</i>	8	8.53	29.64	467.75	22.56
<i>Poltava oblast</i>	25	28.75	100	1630.09	100

Table 2

The structure of Poltava Oblast Resettlement System in terms of population and area
(according to the Poltava Oblast Planning Scheme)

IRS	Number of raions	Territory		Population	
		thousand km ²	% of the region	thousand km ²	% of the region
<i>Poltava</i>	9	8.98	31.2	638.96	39.2
<i>Kremenchuk</i>	5	7.52	26.1	510.19	31.3
<i>Lubny</i>	6	5.56	19.3	234.72	14.4
<i>Myrhorod</i>	5	6.26	21.7	246.13	15.1
<i>Poltava oblast</i>	25	28.75	100	1630.09	100

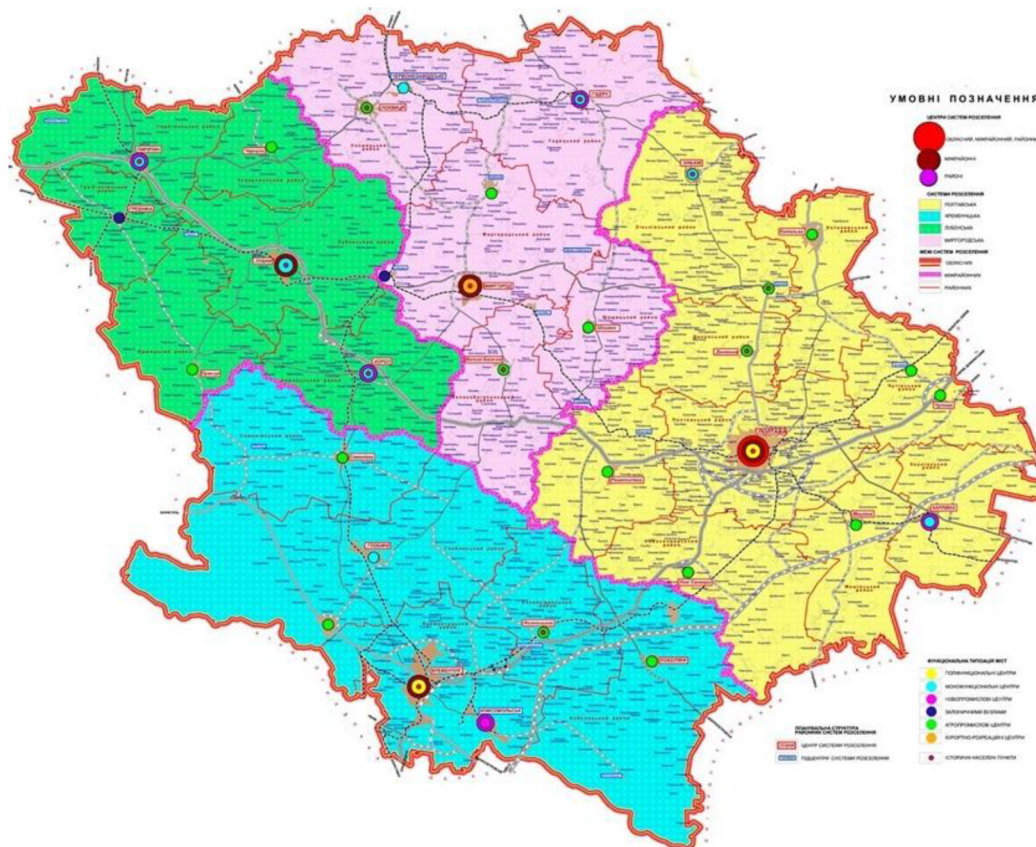

Fig. 2. Poltava Oblast Resettlement System (according to Poltava Oblast Planning Scheme, 2012) [3]

The maps showing 1-hour transport accessibility to IRRS centers (Fig. 4) demonstrate that the new proposed Poltava Oblast Resettlement System with 4 IRRS is more adapted to modern conditions and can better meet the needs of oblast population in providing all kinds of social and cultural services and other resources needed to proper development. With the new scheme, there are much smaller territories outside the 1-hour transport accessibility zones.

Analysis of the resettlement territorial structure shows that Poltava IRRS has the largest area (9.08 thousand km²), number of settlements (647 settlements), and demographic (579.40 thousand people) potential. Myrhorod IRRS, due to earliest resettlement and massive colonization of these areas in the XV-XVII centuries, is the most populated and accounts for 71 settlements per 1000 km². At the same time, the lowest settlement density is typical for Kremenchuk system (60 settlements per 1000 km²) due to the high level of agricultural activities, the largest average populations of villages (339 persons) and lower development of this area during the period of the most active colonization.

Proposals for improvement the planning scheme in terms of resettlement system are aimed at enhancing the role of small towns that are remote from oblast center and play the role of urbanization outposts introducing standards of social infrastructure.

The city of Poltava performs and will continue to perform the role of Poltava oblast center, as well as to be the center for inter-raion and raion resettlement systems.

In addition to the justified definition of IRRS, the

following sub-centers of IRRS have been identified based on relationships within and between the raions:

1. Karlivka – in Poltava IRRS;
2. Komsomolsk – in Kremenchuk IRRS;
3. Khorol, Pyriatyn – in Lubny IRRS;
4. Hadiach – in Myrhorod IRRS.

Next hierarchical level of the oblast resettlement system is formed by 25 raion resettlement systems (RRS) that coincide with relevant administrative raions. Within these systems, local (primary) resettlement systems develop on the basis of administrative units of the lowest level that will ensure the availability of appropriate institutions for local governance, particularly in the field of providing rural population with social services.

RRS differ in their parameters. The largest is Hlobyne system, while the smallest are Hrebinka and Chornukhy systems. Poltava system has greatest demographic potential, and Chornukhy system has the lowest one. Functions of centers are performed by raion administrative centers (15 towns and 21 townships). Among cities, 10 have raion subordination and 5 have oblast subordination; Poltava, the oblast center, belongs to the latter group. Poltava, Kremenchuk, Lubny and Myrhorod systems, where the center is represented by the city of oblast subordination, are more developed in social and economic terms compared to the other systems.

Since a large proportion of rural population lives in settlements located outside the regulatory established transport accessibility of raion centers, each administrative raion has settlements that serve as sub-centers of RRS. Table 3 demonstrates the list of sub-

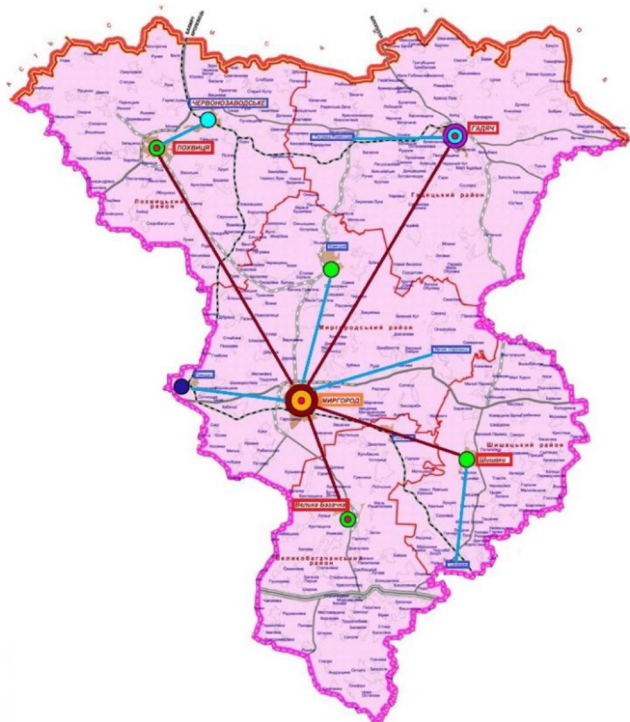

Fig. 3. Mirgorod Inter-Raion Resettlement System

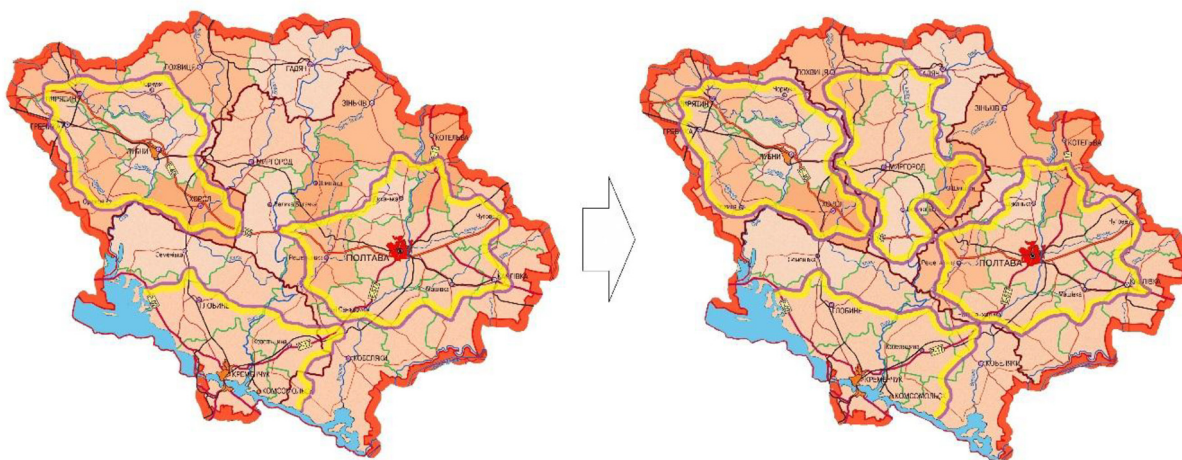

Fig. 4. Transport accessibility of IRRS centers before and after changes

centers within RRS of Poltava oblast (see also Fig.5).

Therefore, the proposed changes to the resettlement system of Poltava oblast allowed adjusting oblast planning structure, which is the project result of territorial planning organization necessary to organize and rationally distribute material and spatial resources.

The planning framework is the most stable part of the territorial structure of the region and determines its compositional basis. The framework includes a network of towns and transport links that form the urban area (urbanized frame) and natural environmental structural elements (natural frame).

The planning framework of Poltava oblast has linear-nodal structure created by the intersection of two main transit traffic vectors: North – South and South-West – East.

The main planning man-made axes are formed along the lines of international road and railway corridor between Europe and Asia, and the longest European highway E-40.

The dominant elements of urbanized planning framework are planning axes East – North-West and East – South-West. Zones of preferential urban development or urbanization are formed specifically along these axes (the first axis passes through Poltava, Khorol, Lubny, and Pyriatyn raions; the second axis intersects Poltava, Kozelshchyna, and Kremenchuk raions).

The segment of the first axis (Poltava – Pyriatyn), which is formed along the international transport corridor, is the most promising. Thanks to this axis and due to geopolitical location, production capacity and a dense network of settlements, Ukraine will take a key

Table 3

Regional planning structure of resettlement systems

№	RRS	RRS center	RRS sub-center
1	Velyka Bahachka	Velyka Bahachka	Gogolevo
2	Gadyach	Gadyach	Petrovka-Romenskaya
3	Globino	Globino	Gradyz'k
4	Grebinka	Grebinka	-
5	Dykanka	Dykanka	-
6	Zinkiv	Zinkiv	Opishnya
7	Karlivka	Karlivka	-
8	Kobeliaky	Kobeliaky	Svitlohirske
9	Kozelshina	Kozelshina	Nova Haleschyna
10	Kotelva	Kotelva	-
11	Kremenchug	Kremenchug	Komsomolsk
12	Lokhvytsia	Lokhvytsia	Chervonozavodske
13	Lubny	Lubny	-
14	Mashivka	Mashivka	-
15	Myrgorod	Myrgorod	Komyshnya,
16	Novi Sanzhary	Novi Sanzhary	Romodan
17	Orzhitsa	Orzhitsa	Velikie Sorochintsy
18	Pyriatyn	Pyriatyn	-
19	Poltava	Poltava	Lazirky
20	Reshetilivka	Reshetilivka	Kryva Rudka
21	Semenivka	Semenivka	-
22	Khorol	Khorol	Zhovtneve
23	Chutove	Chutove	Obolon
24	Chornukhy	Chornukhy	-
25	Shyshaky	Shyshaky	Artemivka

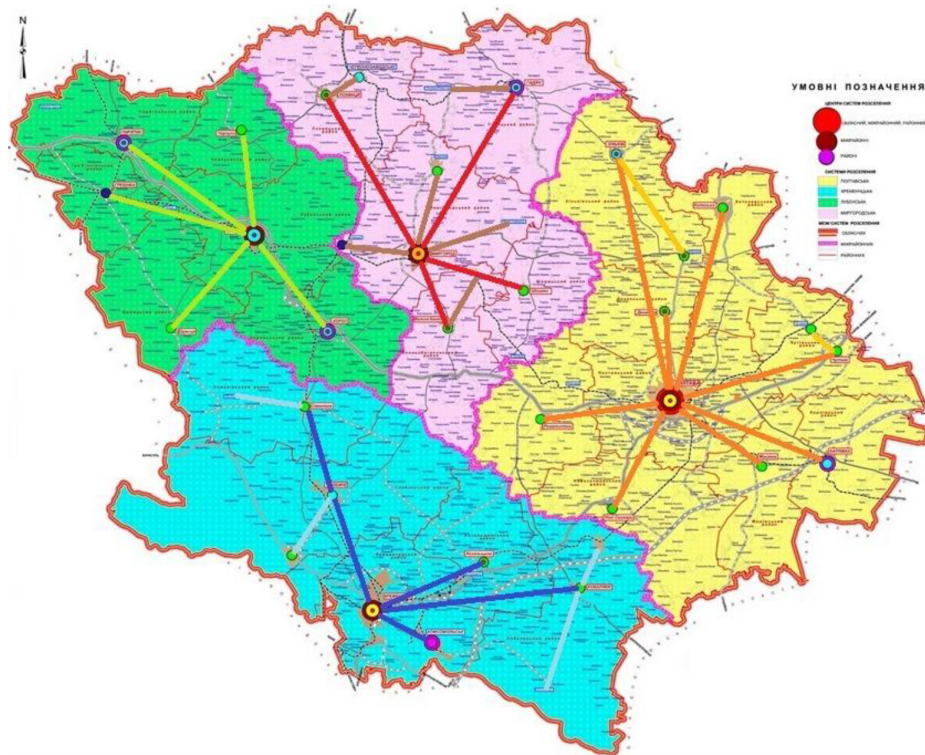

Fig. 5. Regional planning structure of resettlement systems

position in the future and turn into the international transport corridor connecting Europe with Central Asia.

Municipalities, engineering and transport infrastructure develop along the main planning axes primarily as a result of necessity to provide service to transit traffic, which in turn will increase investment attractiveness of the area.

Cities, located on the main planning axes, are: Poltava, Myrhorod, Horol, Lubny, Pyriatyn, Kozelshchyna, Komsomolsk, Kremenchuk.

In addition, there is a developing system of second order man-made axes that are based on national, provincial and territorial highways passing through the oblast. According to the planning framework, Poltava, Dykanka, Opishnia, Zinkiv, Hadiach, Lohvytsia are basic second-order cities.

Conclusions

The main problem of Poltava Oblast Resettlement System is its origin from the Soviet period known for a large-scale transformation of Ukrainian resettlement system. Since at that time management centralization was the leading planning factor, this has led to excessive concentration of all administrative, social and cultural functions, as well as industrial and educational resources, in large urban centers, while small towns have undergone functional deprivation and nowadays are deficient in resources for own development.

Therefore, the main problems are the following:

- Excessive concentration of industry, population and associated infrastructure in the three cities of regional

subordination: Poltava, Kremenchuk, Komsomolsk;

- Disparities in the distribution of economic, social and cultural potential between settlements;

- Minor organizational and economic role of small towns;

- Low population of the centers of some RRS (e.g., Chornukhy, Orzhytsia), indicating a low level of administrative and socio-cultural services.

To improve the quality and accessibility of public services, some functions of the oblast center (Poltava) should be transferred to the centers of IRRS: Kremenchuk, Lubny, Myrhorod.

Structural features of IRRS indicate different stages of their formation. By the degree of development they can be attributed to 2 types: developed (Poltava) and developing (Lubny, Kremenchuk and Myrhorod). In this regard, it is necessary to use a differentiated approach to the problems of their development. Thus, it will be important to limit the development of the center and encourage the development of other settlements in Poltava system, while for Lubny, Kremenchuk and Myrhorod systems important task should be to strengthen the economic and social development of central cities.

It should be remembered that the main purpose of improving the resettlement system is to enhance the role of the small towns, remote from the oblast center, as they are urbanization outposts that should start the process of introducing new standards of social infrastructure and public services.

References:

1. *DBN B.1.1-13:2012 Sklad i зміst mistobudivnoï dokumentacii na derzhavnomu ta regional'nomu rivniah* [Construction standards and regulations B.1.1-13:2012. Content and structure of urban planning at national and regional levels]. Kyiv, Ministry of Regional Development, 2012. (In Ukrainian).
2. *General'na shema planuvannâ teritorii Ukraïni*. DP UDNDİPM «Dipromisto» imeni Ū.M. Bilokonâ. [General Planning Scheme of Ukraine. State Enterprise «Dipromisto»]. Kyiv, 2002. (In Ukrainian).
3. *Shema planuvannâ teritorii Poltavs'koï oblasti*. DP UDNDİPM «Dipromisto» imeni Ū.M. Bilokonâ. [Poltava Oblast Planning Scheme. State Enterprise «Dipromisto»]. Kyiv, 2013. (In Ukrainian).

PERCEPTION OF LOCAL GEOGRAPHICAL SPECIFICITY BY THE POPULATION OF PODOLIA

Oleksiy GNATYUK

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
alexgnat22@ukr.net*

Abstract: The article reveals the perception of local geographical specificity by the population of Podolia. Attention is focused on five elements of the local geographical specificity: natural, historical and cultural monuments; prominent personalities; trademarks and producers of goods and services; the origin settlement names; figurative poetic names of settlements. The tasks were the following: to determine basic qualitative and quantitative parameters of regional image-geographical systems, to find the main regularities of their spatial organization, and, finally, to classify administrative-territorial units of the region according to the basic properties of image-geographic systems using specially worked out method. Analysis made it clear that the population of Podolia is characterized by a high level of reflection of the local geographic specificity. Local image-geographical systems from different parts of the region have different structure and level of development. In particular, image-geographical systems in Vinnytsia and Ternopil oblasts are well developed, stable and hierarchized, in Khmelnytskyi oblast it is just developing, dynamic and so quite unstable. To further disclosure the regularities and patterns of local geographical specificity perception, it is advisable to carry out case studies of image-geographic systems at the level of individual settlements.

Key words: territorial identity, local geographical specificity, geographic image

UDC: 911.3

СПРИЙНЯТТЯ МІСЦЕВОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ СПЕЦИФІКИ НАСЕЛЕННЯМ ПОДІЛЛЯ

Олексій ГНАТЮК

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
alexgnat22@ukr.net*

Анотація: У статті розглянуто сприйняття місцевої географічної специфіки населенням Подільського регіону. Увагу зосереджено на п'яти елементах місцевої географічної специфіки: природні та історико-культурні пам'ятки, визначні персоналії, торгові марки, походження назви поселення та образно-поетичні назви поселень і територій. На основі розробленої методики визначено якісні та кількісні параметри образно-географічних систем району, встановлено основні закономірності їх просторової організації, проведено типологію адміністративно-територіальних одиниць регіону за базовими властивостями образно-географічних систем. Виявлено, що населення Подільського регіону характеризується високим рівнем рефлексії місцевої географічної специфіки. Для різних частин регіону властива різна структура та рівень сформованості місцевої образно-географічної системи. Зокрема, образно-географічні системи у Вінницькій та Тернопільській областях є сформованими, усталеними та ієрархізованими. Натомість для образно-географічної системи Хмельницької області властиві протилежні риси, що вказує на її відносно молодість та динамізм. З метою подальшого розкриття закономірностей сприйняття населенням місцевої географічної специфіки доцільно проводити дослідження образно-географічних систем окремих поселень.

Ключові слова: територіальна ідентичність, місцева географічна специфіка, географічний образ, образно-географічна система

УДК: 911.3

Introduction

Territorial identity develops on the basis of the perception of local geographical specificity, i.e. geographical position of the territory (positional properties) and the most characteristic, in particular the unique elements of natural and cultural landscape (attributive properties). These may be topographical, climatic, social, economic, political, historical, cultural, mental local peculiarities etc.

Perception and comprehensive understanding of local geographical specificity result in development of local geographical images and local mythology. Geographical images of the territory may be defined as interrelated and interacting characters, symbols, archetypes and stereotypes, brightly and at the same time simply characterizing certain territory [17, p. 112].

Geographical images and their components constitute the mental space of the territory, i.e. spatially structured image-geographical system. Local mythology may be defined as a system of specific sustainable narratives, common for the local community and regularly reproduced both for internal social and cultural needs and purposeful representations addressed to the external world [16, p. 190]. Together, geographical images and local mythology form the conceptual sphere, comprising a set of cultural and mental structures that mediates individual and collective perception of space [19, p. 61].

Geographical images developed irrelatively to the images of other geographical objects, i.e. solely on the basis of attributive characteristics, are called vertical. Their antipodes are horizontal images arising solely on the basis of positional characteristics. Zamyatina found that purely vertical images are typical for relatively closed and traditional societies, whereas horizontal

images are more usual for newly explored territories with low rootedness of the population. However, image-geographical systems of the vast majority of territories combine both vertical and horizontal elements [18; 19; 20].

The system of geographical images and local myths at each specific territory is not something absolutely stable. First, it is changing over time with development of local natural and cultural landscape. Secondly, as noted by Mitin, the process of continuous interpretation leads to the creation of many realities corresponding to one place, so each place may be associated with a variety of images and myths, a set of conceptual layers, and each of them may increase its relative weight in certain conditions [5; 6].

Territorial identity, being based exactly on the local context and determining the attitude of the population to the residence place, should be considered as a significant factor of territorial development. Therefore there is a need for detailed study of local specificity perception in different regions of Ukraine.

Analysis of previous researches and publications

Most researchers, which have studied cognitive component of territorial identity, emphasized the importance of geographical environment as a factor that influences on the mentality of territorial communities. Such elements of local geographic specificity as geographical position, topographic, climatic, social, economic, political, historical, cultural and mental peculiarities of the territory have been studied by Raffestin [11], Morozova [7], Smirnova [14], Tishkov [15], Samoshkina [12, p. 17], Gritsenko [2], Goncharik [1, p. 219], Nazukina [9] etc. In particular, Nazukina distinguished different groups of local geographical specificity elements by genesis [8]. Concepts like a geographical local mythology and conceptual sphere have been defined and developed in the works of Zamyatin [16; 17, p. 112] and Zamyatina [18]. Zamyatin elaborated a scheme of the basic concepts describing image-geographical system of a territory [17, p. 113-114], while Zamyatina analyzed differentiation of geographical images into the vertical and horizontal [18; 19; 20]. The concept of aggregated geographic images and myths as a set has been developed in the works of Mitin [5; 6]. Also, the perception of local geographic specificity has been studied in different contexts by Krylov [3], Mezentsev and Mezentseva [4], etc. However, there is a need to improve the methods of local specificity research, to identify general regularities of local specificity perception and its interaction with other components of the territorial identity, and, finally, to study the peculiarities of local specificity perception by the population of certain territories.

Study purpose

The aim of the research is to reveal peculiarities of local geographical specificity perception by the population of Podolia, in particular, to evaluate qualitative and quantitative parameters of regional image-geographical system, establish its level of development, and define basic spatial patterns.

Main material

Research methodology

This study assessed five elements of local specificity:

natural, historical and cultural monuments; prominent personalities; trademarks and producers of goods and services; the origin settlement names; figurative poetic names of settlements. The empirical data were collected by means of questioning (1223 questionnaires) conducted according to previously developed socio-geographic methodic [10].

Podolia we understand here in the borders of Podolian human-geographical region consisting of three Ukrainian administrative oblasts with capitals in Vinnytsia, Kmelnytskyi, and Ternopil. Administrative raion was the basic unit for calculation of indicators. Data for all cities of oblast subordination, including the oblast capitals, were combined with data of the respective surrounding administrative raions. In regard to borderline cities, for this study the city of Ladyzhyn was included in Trostyanets raion and the city of Netishyn was joined to Slavuta raion. These administrative raions hereinafter are called simply «administrative units».

The quality (depth) of local specificity reflection was assessed in two ways:

1. By means of scoring the answers of respondents according to established scale. The sum of all elements of local specificity reflection comprises the integral index of local specificity reflection;

2. By summarizing the ratings of all mentioned images, i.e. popularities of images among the respondents, for each administrative unit.

Based on the data obtained for such components of local specificity as natural, historical and cultural monuments, famous personalities and trademarks, administrative units have been classified according to the following scheme:

1. The first type (Type I) is represented by administrative units with a high sum of image ratings and the presence of several well-known dominating images.

2. The second type (Type II) comprises administrative units with a high sum of image ratings and a single well-known dominating image; in fact, in this case the high summary rating produced by a high rating of dominating image.

3. The third type (Type III) integrates administrative units with a low sum of image ratings and one distinct dominant.

4. The fourth type (Type IV) includes administrative units with a low sum of image ratings and the absence of distinct dominating image.

In addition, such parameters as the rating (frequency) for each geographical image, the dominant image, and the prevalence in rating of the dominating image over the following image have been determined for each local specificity element.

Natural, historical, and architectural landmarks

In total, respondents indicated 1254 landmarks. Among them, the vast majority comprises architectural monuments, museums, and memorials in honour of prominent personalities and important historical events. Natural landmarks were mentioned much less frequently and are represented by unique landscape features (Podilsky Tovtry, Podolian caves, Dniester River Canyon etc.) or the local rivers (including the largest – Dniester,

Southern Bug, Zbruch). Other natural objects were mentioned mainly in the context of their historical and cultural values.

In general, the number of landmarks, mentioned by respondents, correlates with their actual number in respective administrative-territorial units (Fig. 1). Therefore the leadership belongs to the major historical cities: Vinnytsia (97) and Ternopil (64). Relatively high number of mentioned landmarks is also observed in the areas of aesthetically appealing and unique landscapes. These areas include the south-eastern corner of Ternopil oblast and the south-west of Khmelnytskyi oblast (canyons of the Dniester River and its tributaries, National Nature Park «Podilski Tovtry», Podolian caves), central and north-west parts of Vinnytsia oblast (granite rock exposures along the Southern Bug River and its tributaries).

The ratings (i.e. popularities) of dominating landmarks have a general tendency to decrease from west to east with the highest values recorded in Buchach (Buchach City Hall – 80%), Pidhaitsi (Assumption Church in Pidhaitsi – 70%), Kamianets-Podilskyi (Kamianets-Podilskyi Castle – 64.7%), Kremenets (Holy Dormition Pochayiv Lavra – 60%), Shepetivka (N. Ostrovsky Museum – 50%) raions.

Since dominating landmarks play a decisive rule in the perception of local historical and cultural heritage, it is important to analyse them in more detail (see Fig. 2). The most common group (23) are Christian religious buildings, of which most (in predominantly Orthodox region) are Roman Catholic (14), including in the most eastern Vinnytsia oblast, where the level of polonization and Catholicism imposition was the lowest. This means that Polish-Lithuanian architectural legacy had not just turned into an integral part of the local specificity, but has become a key part that defines the modern perception of the region. Meanwhile, Orthodox Holy Dormition Pochayiv Lavra was the only object of sacral architecture noted in more than one administrative unit.

Fortresses and castles appear to constitute strong perceptive dominants. As a rule, exactly a fortress or a castle was the most popular landmark among respondents (if present within respective territory). Kamianets-Podilskyi Castle, being the most remarkable among these objects, became the absolute leader even in two raions (Kamianets-Podilskyi and Nova Uzhytsia) and, moreover, is perceived as a symbol of Podolia as a region. Fortresses and castles in Zbarazh, Berezhany, Pidvolochysk, Terebovlia, and Medzhybizh also play the role of dominant landmarks. In the absence of preserved castles (mostly in the East of Podolia), palaces and estates often became perceptive dominants, e.g. in Tulchyn, Nemyriv, Khmilnyk, Olhopil, Murovani Kurylivtsi, Zalishchyky, Komarhorod, Nova Obodivka etc.

Civil and industrial architecture monuments play the role of dominant landmarks relatively less than sacred and defensive architecture. Typical examples are city halls in Buchach and Chortkiv, military commissariat in Lypovets, and the Old Mill in Shumsk. Separate group of architectural monuments consists of railway station buildings in Zhmerynka, Koziatyn (though has not become the absolute dominant, was ranked the second),

and Derazhnia. While the first two are truly architectural masterpieces, the last one was mentioned as the location of the South-West Railway Museum.

The popular category of monuments are the museums of local lore (in Lityn, Krasyliv, Volochysk, Yampil) and memorial museums, dedicated to important people or events: N. Pirogov in Vinnytsia, M. Ostrovsky in Shepetivka, D. Zabolotny in Zabolotne village (Kryzhopil raion), M. Leontovych in Markivka village (Teplyk raion), The battle of Zboriv, in Zboriv). As a rule, in such cases the person concerned has also become one of the most mentioned outstanding personalities of respective administrative unit.

Sometimes dominant landmarks are represented by the monuments or memorials in honour of famous people or historical events. Typically these are either really outstanding sculptures or the objects located in such important places, as the central squares, parks, public gardens (the value of place transits to the monument, and the image of monument become a key part of the place image). The relationship between monumentalized personality and a particular territory in this case is not important and may be completely absent (e.g., monuments to A. Pushkin in Koziatyn, M. Gogol in Mohyliv-Podilskyi, T. Shevchenko in Borshchiv and Kozova). In the case of the monument to Bohdan Khmelnytskyi in the city of Khmelnytskyi such a relationship exists, but indirectly: after renaming the former Proskurov in honour of Bohdan Khmelnytskyi, the image of the latter became the part of city image, although the personality of the Hetman in fact had not special relationship to the city.

According to the perception of natural, historical and cultural landmarks, typical examples of Type I territories are large historical cities of Vinnytsia and Ternopil. Territories of Type II are represented by Pidvolochysk, Borshiv, Lityn, Chemerivtsi, Dunayivetsi raions, etc. Territories of Type III are represented by, Buchach, Chortkiv, Derazhnia, Stara Syniava raions. Typical representatives of Type IV are Pishanska, Kryzhopil, Lypovets raions.

Famous personalities

In total, respondents indicated 448 prominent personalities. Among them 75 were recalled in more than one administrative unit. The absolute record belongs to the three representatives of Vinnytsia oblast: M. Kotsiubynsky (11 units), D. Zabolotny (10 units) and V. Stus (9 units). The list of prominent people includes personalities from different spheres of human activity: writers, military figures, politicians, Church leaders, composers, singers, actors, TV presenters, athletes, scientists, sculptors, folklorists etc. By administrative oblasts, the most popular personalities are M. Kotsyubinsky (Vinnytsia), S. Krushelnyska (Ternopil), V. Ponomarev (Khmelnytskyi). Among dominating personalities our contemporaries comprise 12.5% in Ternopil oblast, 42.3% in Vinnytsia oblast and 64.7% in Khmelnytskyi oblast.

The greatest aggregate ratings of prominent personalities are observed in Ternopil and Vinnytsia with surrounding raions, followed by Monastyrsk, Berezhany and Buchach raions. In general, within

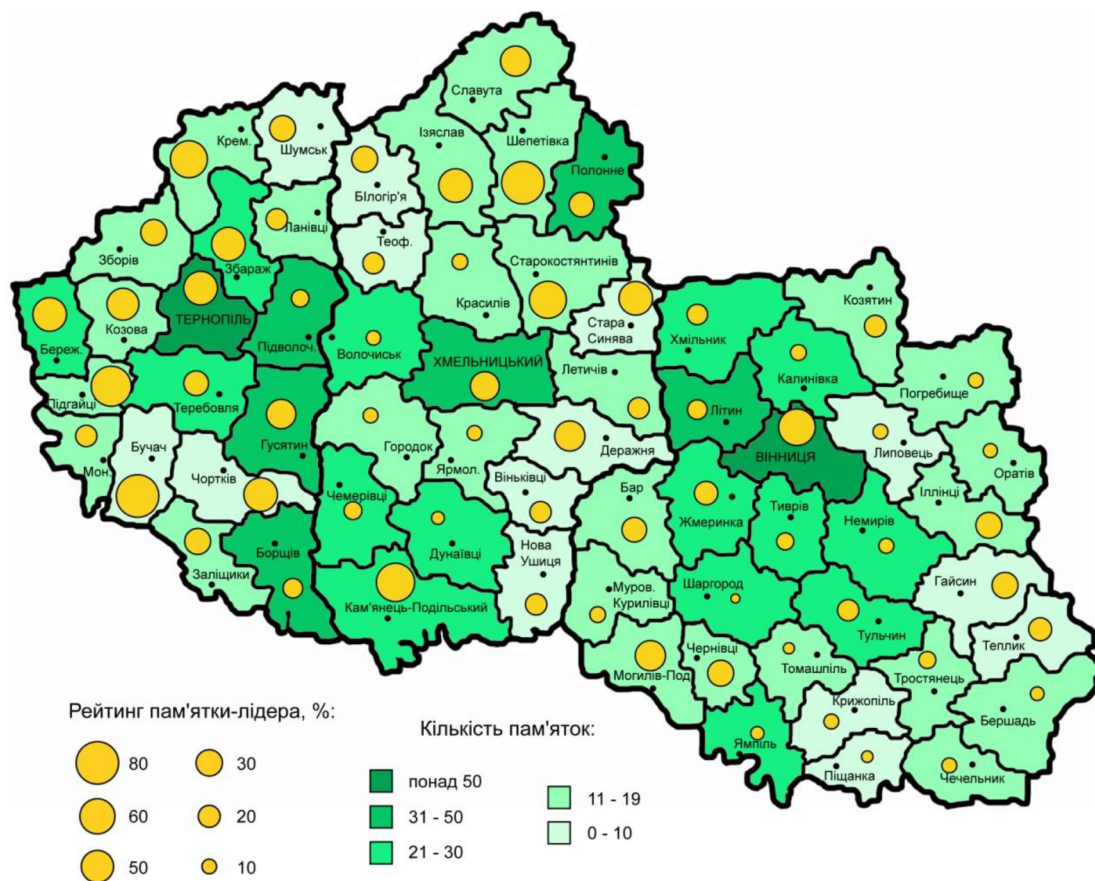

Fig. 1. Natural, historical, and architectural landmarks: quantity of images (ground color) and ratings of dominating images (circle size)

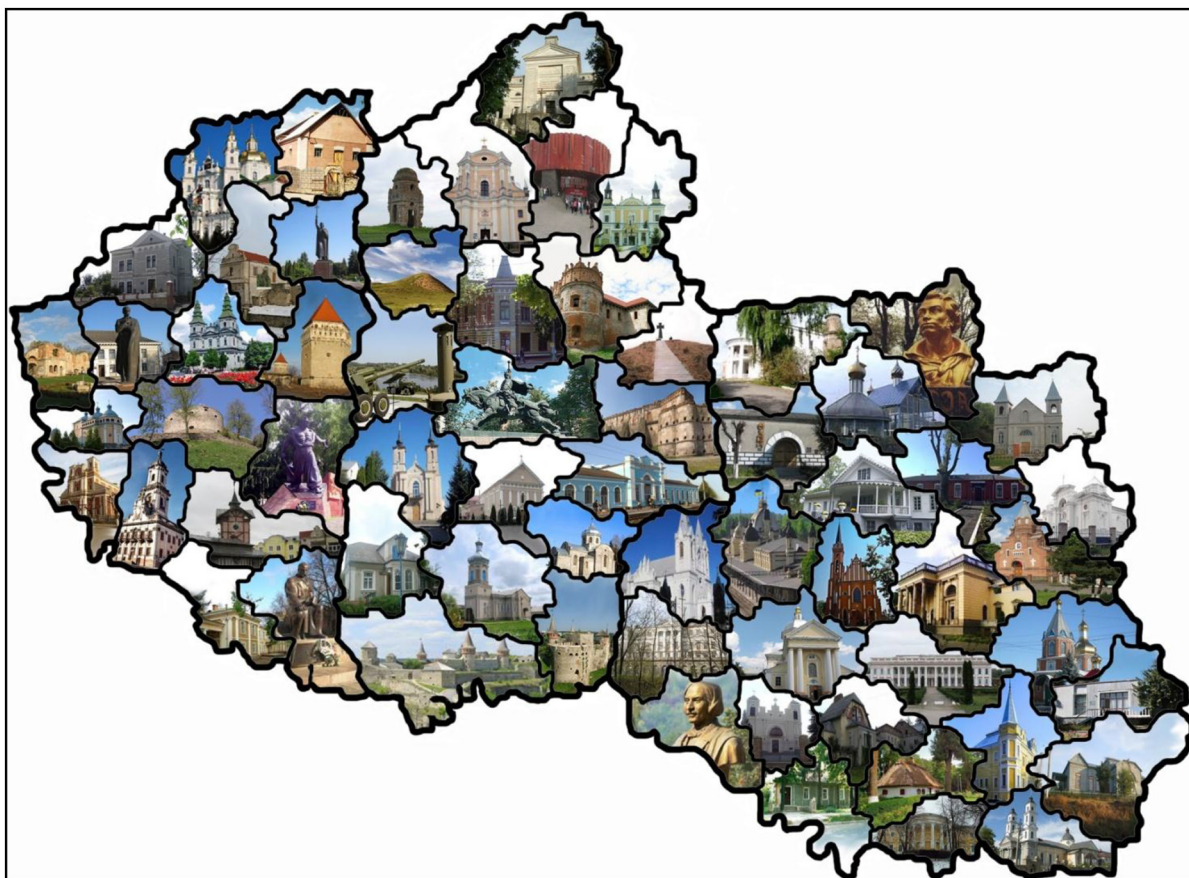

Fig. 2. Dominating natural, historical and cultural monuments

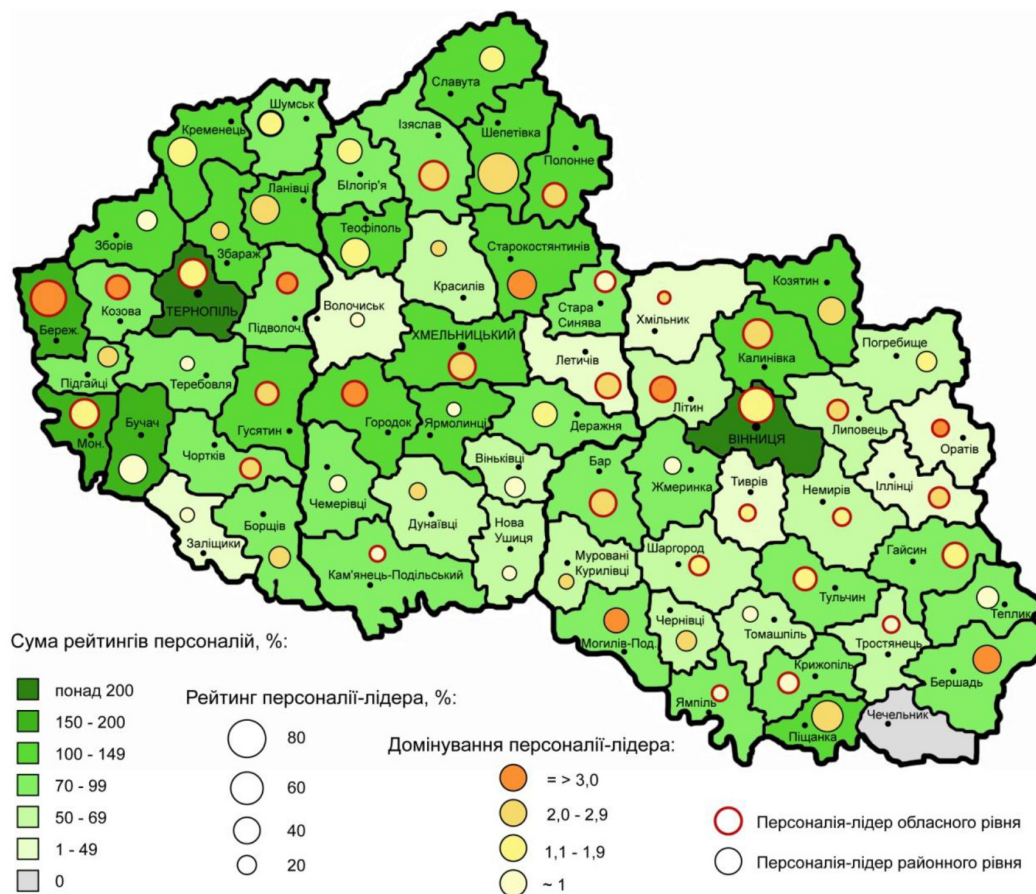

Fig. 3. Famous personalities: aggregate ratings (ground color), ratings of dominating images (circle size), prevalence of dominating image (circle color) and its spatial distribution (circle rim color)

Fig. 4. Dominating prominent personalities

Podolian region, aggregate ratings tend to decrease from north-west to south-east (Fig.3).

The highest ratings of dominant images are recorded in Shepetivka raion (N. Ostrovsky – 80%), Vinnytsia (M. Kotsiubynsky – 61.9%), Berezhany raion (B. Lepky – 60%), Bershad raion (G. Zabolotnyi – 50%), Pishchanka raion (P. Muravskyi – 47.1%) districts, Ternopil (P. Krushelnyska – 42.7%), Kalynivka raion (S. Rudansky – 40.7%). The general trend is reduction of this figure from north-west to south-east; low ratings of the dominant personalities also are typical for the southern parts of all three oblasts.

Among dominating personalities 30 are images of the oblast level and were mentioned in more than one administrative unit. Other dominating personalities (34) were mentioned only in one administrative unit, i.e. unknown for a wide range of the population within each oblast, although may have high ratings in one administrative unit (Shepetivka raion – N. Ostrovsky – 80%; Buchach raion – I. Pinsel – 40%).

Some personalities were rating leaders in several administrative units. For example: M. Kotsiubynsky took the first place in Vinnytsia (both city and raion), Bar and Sharhorod raions. U. Karmaliuk – in Kamianets-Podilskyi and Letychiv raions, I. Puluj – in Husiatyn and Chortkiv raions (Fig.4).

The greatest prevalence in rating (more than 3.0) of the dominating personality over the personality having the second rating was recorded in Berezhany, Kozova, Pidvolochysk, Horodok, Starokostiantyniv, Lityn, Orativ, Mohyliv-Podilskyi, and Bershad raions. At the same time, there are areas where multiple personalities simultaneously have high ratings: the cities of Vinnytsia (M. Kotsiubynsky and N. Pirogov) and Ternopil (S. Krushelnyska and S. Prytula), and also Monastyriska raion (V. Hnatiuk and B. Lepky).

On the map, the portraits of our contemporaries are presented in color, and of those who deceased – in black-and-white.

Almost all the administrative units of Ternopil oblast (except Zalishchyky raion) belong to Types I and II, and there are no units belonging to Type IV. Units with a clear identifiable dominant account for almost a half. In Khmelnytskyi oblast there is a prevalence of Type I and IV units, i.e. without explicit dominant (65%), while in Vinnytsia oblast, on the contrary, Types II and III account for 70.4%.

Trademarks

Totally respondents indicated 213 trademarks, among them 65 trademarks mentioned in more than one administrative unit. The absolute record for the spatial covering belongs to the trademarks of Vinnytsia and Ternopil oblasts: «Roshen» (22 units), «Molokiya» [Молокія] and «Karavan» [Караван] (14 units), «Nemiroff» (13 units), «Avis» [Авіс] (12 units), «Tulchinka» [Тульчинка] (11 units). «Roshen», «Molokiya» [Молокія] and «Nasoloda» [Насолода] are the leaders in terms of absolute number of respondents indicating a particular trademark in Vinnytsia, Ternopil and Khmelnytskyi oblasts, respectively.

The greatest aggregate ratings of trademarks mentioned (over 150%) were recorded in the cities

of Ternopil and Vinnytsia with surrounding raions, as well as in Iziaslav raion. In general, this indicator within Podolian region depends on purely local specifics, primarily the presence of such local trademarks (Fig.5).

Exactly a half of dominant trademarks are local by origin (i.e. manufacturer is located in a given administrative unit). In Khmelnytskyi oblast such local dominant trademarks make up the majority (60.0%), while in Ternopil oblast they comprise 47.1%, and in Vinnytsia oblast only 44.0%. There are many administrative units (11) without mentioned local trademarks. By contrast, in other administrative units all mentioned trademarks occurred to be local.

The highest ratings of dominant trademarks were recorded in Nemyriv («Nemiroff» – 85.0%), Tulchyn («Tulchinka» [Тульчинка] – 85.0%), Vinkivtsi («Vinkivchanka» [Вінківчанка] – 70.0%), Bar («Barchanka» [Барчанка] – 63.3%), Slavuta («Sangushko» [Сангушко] – 60.0%), Mogyliv-Podilskyi («Vatsak» [Вацак] – 60.0%) raions and the city of Vinnytsia («Roshen» – 58.7%). On the whole, these figures increase from west to east: Ternopil oblast has no dominant trademark with a rating of more than 50%, Khmelnytskyi oblast has 2 such trademarks and in Vinnytsia oblast they account for 6. Trademarks with the highest rating are mainly well-known, therefore actually form the image of corresponding administrative unit and may displace the images of local, less known trademarks in other administrative units. Trademarks that have been mentioned in only one administrative unit comprise a relatively minor part among the dominant trademarks. As a rule, their ratings are low; however, there are some exceptions: beer «Sangushko» [Сангушко] (Iziaslav raion), cognac «Buchach» [Бучач] (Buchach raion) etc.

Some trademarks dominant in several administrative units. For example, «Roshen» took first place in 12 raions of Vinnytsia oblast and the city of Vinnytsia, «Molokiya» [Молокія] – in 6 districts of Ternopil oblast and the city of Ternopil, «Zbruchanska» [Збручанська] – in Husiatyn and Horodok raions.

The greatest prevalence in rating (more than 3.0) of the dominant trademark over the following one was recorded in Berezhany, Kozova and Pidvolochysk raions of Ternopil oblast, Horodok and Starokostiantyniv raions of Khmelnytskyi oblast, Lityn, Orativ, Mogyliv-Podilskyi, and Bershad raions of Vinnytsia oblast. Meantime, there are areas where multiple trademarks have a high rating, so the difference between the first and second place is small: the city of Vinnytsia («Roshen» and «Avis» [Авіс]), Bar («Barchanka» [Барчанка] and «Verkhivska Perlyna» [Верхівська перлина]), Mogyliv-Podilskyi («Vatsak» [Вацак] and «Bronychanka» [Броничанка]) raions, etc.

Administrative units of Type I constitute the absolute majority in Vinnytsia oblast (59.3%) and relative majority in Ternopil oblast (47.1%), as within Podolian region in whole (46.9%). But in Khmelnytskyi oblast they give way to the units of Type IV (30.0% vs. 35.0%).

The origin of settlement name

More than 85% of respondents noted that they know the origin of their settlement name. Different

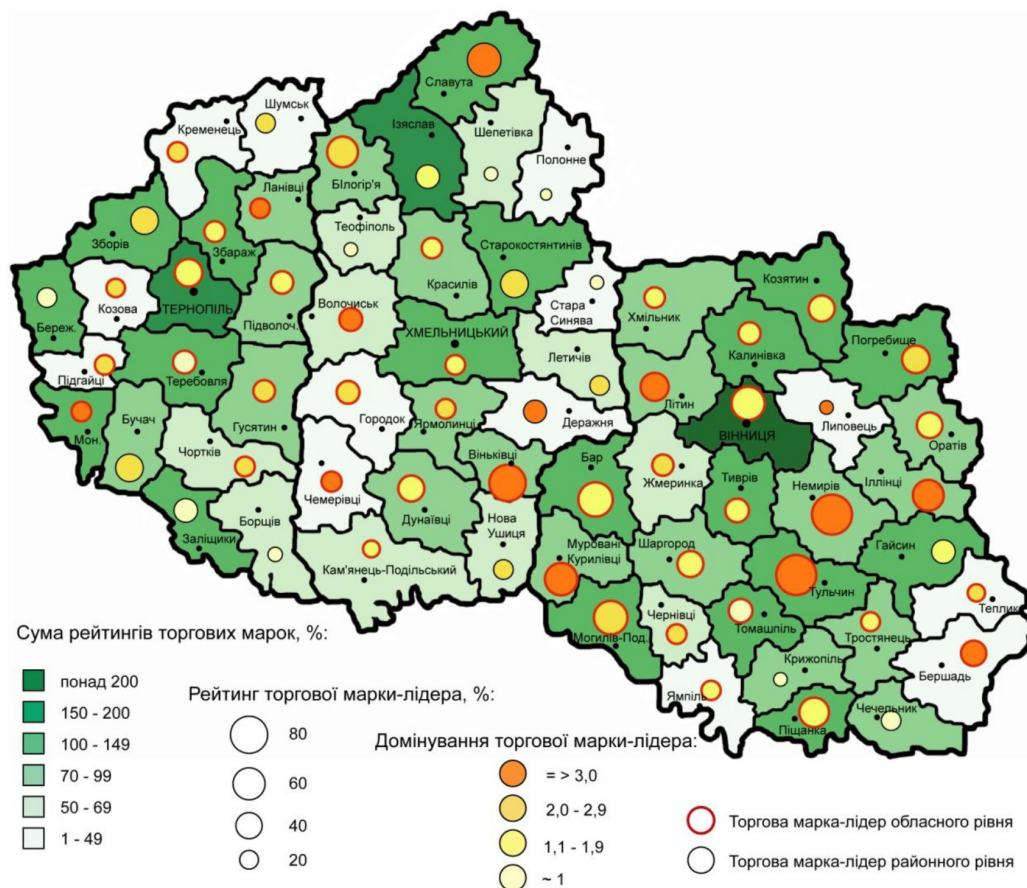

Fig. 5. Trademarks: aggregate ratings (ground color), ratings of dominating images (circle size), prevalence of dominating image (circle color) and its spatial distribution (circle rim color)

Fig. 5. Dominating trademarks

respondents often gave different versions for the same settlement, among them were both scientifically proven and folk etymology versions, the latter based on local folklore (tales, legends, epics, etc.). This folklore should be considered as an essential part of the local mythology. If the settlement changed its name in the past, this fact is almost always widely known to local people, even young.

Figurative poetic names

The study detected three groups of figurative poetic names. The first group includes names given to the large areas, comprising one or more administrative oblasts. These names usually reflect historical and geographical belonging of territory («Podolia the Beauty of Ukraine»), its geographical location (areas within Vinnytsia, Khmelnytskyi and Ternopil oblasts, adjacent to the valley of the Dniester, are called «Naddnistrovyia», southern part of Khmelnytskyi oblast has a name «Ponyzzia»), specifics of the natural and cultural landscape (Vinnytsia oblast – «Little Switzerland», Ternopil oblast – «The Land of Castles»), economic specialization (Vinnytsia oblast – «Sugar Donbass»). Typically, these names emphasize the beauty and scenery of local landscape.

The second group includes names given to relatively small areas and emphasize belonging to the river basins («Pohoryna» in the basin of Horyn, «Nadrossia» in the basin of Ros), local landscape features («Small Polesia»), climatic features («Warm Podolia»), confessional and/or electoral characteristics («Red belt of Ternopil region»), areas of historical cities influence («Zaslavshchyna» – around Iziaslav, «Polonyna» – around Polonne, «Halshchyna» – around Haisyn).

The third group includes the names of individual settlements. These names may be based on the following:

1. Historical name of the settlement: «Proskuriv» (now Khmelnytskyi), «Vienicha» (now Vinnytsia), «Zaslav» (now Iziaslav), «Vytava» (now Hnivan), «Liakhivtsi» (now Bilohirya), «Usiatyn» (now Husiatyn) etc.

2. Making play with pronunciation, phonetic sound of the settlement name:

- A) Purely poetic, often reflecting the folk etymology: «Bereh Zhanny» [Берег Жанни], meaning «The Coast of Jeanne» (Berezhany), «Ternove Pole» [Тернове Поле], meaning «Thorns Field» (Ternopil), «Krasa-i-Syla» [Краса-і-Сила], meaning «Beauty-and-Power» (Krasyliv), «Ladyn» [Ладин], meaning «belonging to Lada» (Ladyzhyn), «Славна Гута» (Slavuta), «Constantinople» (Starokostiantyniv), «Misto pid Hayem» [Місто під Гаєм], meaning «The City near the Grove» (Pidhaytsi), etc.

- B) Humorous, more often in rural settlements: «Sam-sobi-Horodok» [Сам-собі-Городок], meaning «Little Town of Itself» (Samhorodok), «Komaryku-Dziubryku» [Комарики-Дзюбрики] from Ukrainian folk song (Dziubrove); sometimes rural place names are styled on the order of «respectable» city names: «Penkohrad» [Пенькоград], meaning «The City of Tree Stubs» (Penkivka), «Olshanohrad» [Ольшаноград] (Vilshanka); rarely in the cities, e.g. «Shepit» [Шепіт],

meaning «Whisper» (Shepetivka).

3. Geographical location: «The City upon Bug» (Vinnytsia), «The City on the Stone» (Kamianets Podilskyi).

4. Local climate pattern: «Cold Pidhaitsi» (Pidhaitsi)

5. Local folk arts and crafts: «Pysarivka-Pysanochka» [Писарівка-Писаночка], meaning «Pysarivka – painted Easter egg» (Pysarivka), «Podolian Vyshyvanka» [Вишиванка Поділля], meaning «Podolian embroidered shirt» (Klembivka),

6. Specificities of economic activities: «The City of Sugar Refiners» (Pohrebyshche), «Podolian Baden-Baden», «Radon Pearl of Ukraine», «Podolian Resort» (all about Khmilnyk), «Customs» (Shepetivka, a border city and a rail junction in early Soviet Union period); sometimes an ironic reflection: «Market» (Khmelnytskyi).

7. Statements made in literary works or by historical figures: «Hills of Tulchyn» (Tulchyn, based on the novel «Eugene Onegin» by A. Pushkin), «Iron» (Vapniarka, in the words of Colonel V. Tiutiunnyk).

8. Expression of favorable attitude to the settlement:

- A) Accentuation of the uniqueness and importance of the settlement for the region: «The Pearl of Podolia» (Vinnytsia, Kamianets-Podilskyi, Mohyliv-Podilskyi), «The Capital of Podolia» (Vinnytsia), «The Cradle of Podolia» (Dzhuryn), «The Pearl of Podvolochyshchyna» (Koshliaky).

- B) Comparison with other settlement: «Little Kyiv» (Vinnytsia), «Podolian Baden-Baden» (Khmilnyk).

- C) Simple statement of favorable attitude: «Fine City of Ternopil» [Файне місто Тернопіль] (Ternopil), «Fine City» [Файне місто] (Chortkiv).

Figurative poetic names, detected during the study, have been reflected at the map (Fig. 7) that may be considered as «alternative map» for studied region existing in the minds of people.

The highest **integral index of local specificity reflection** is observed within Ternopil oblast. Especially high integral index within Podolian region are typical for historical urban settlements, e.g., Ternopil, Vinnytsia, Berezhany, Terebovlia, Starokostiantyniv etc. (Fig. 8).

Internal differences of image-geographical system within Podolian region

In different parts of Podolia, images of different kinds play a leading role. By the criteria of the dominant image rating, natural, historical and cultural monuments represent the absolute dominant in 36% of the administrative units, trademarks – also in 36%, and personalities – in 28% (Fig. 9). There is an approximate parity in terms of aggregate numbers, but clear spatial trends are observed within the studied region. The relative significance of monuments rapidly decreases from west to east (Ternopil oblast – 58.8%, Khmelnytskyi oblast – 50.0%, Vinnytsia oblast – 11.1%), but the opposite situation we have in the case of trademarks (11.8%, 25.0%, and 59.3%, respectively). The relative value of the outstanding personalities among dominating images are almost identical everywhere (from 25.0% in Khmelnytskyi oblast to 29.6% in Vinnytsia oblast). The reasons for these patterns are the following: 1. high concentration and preservation

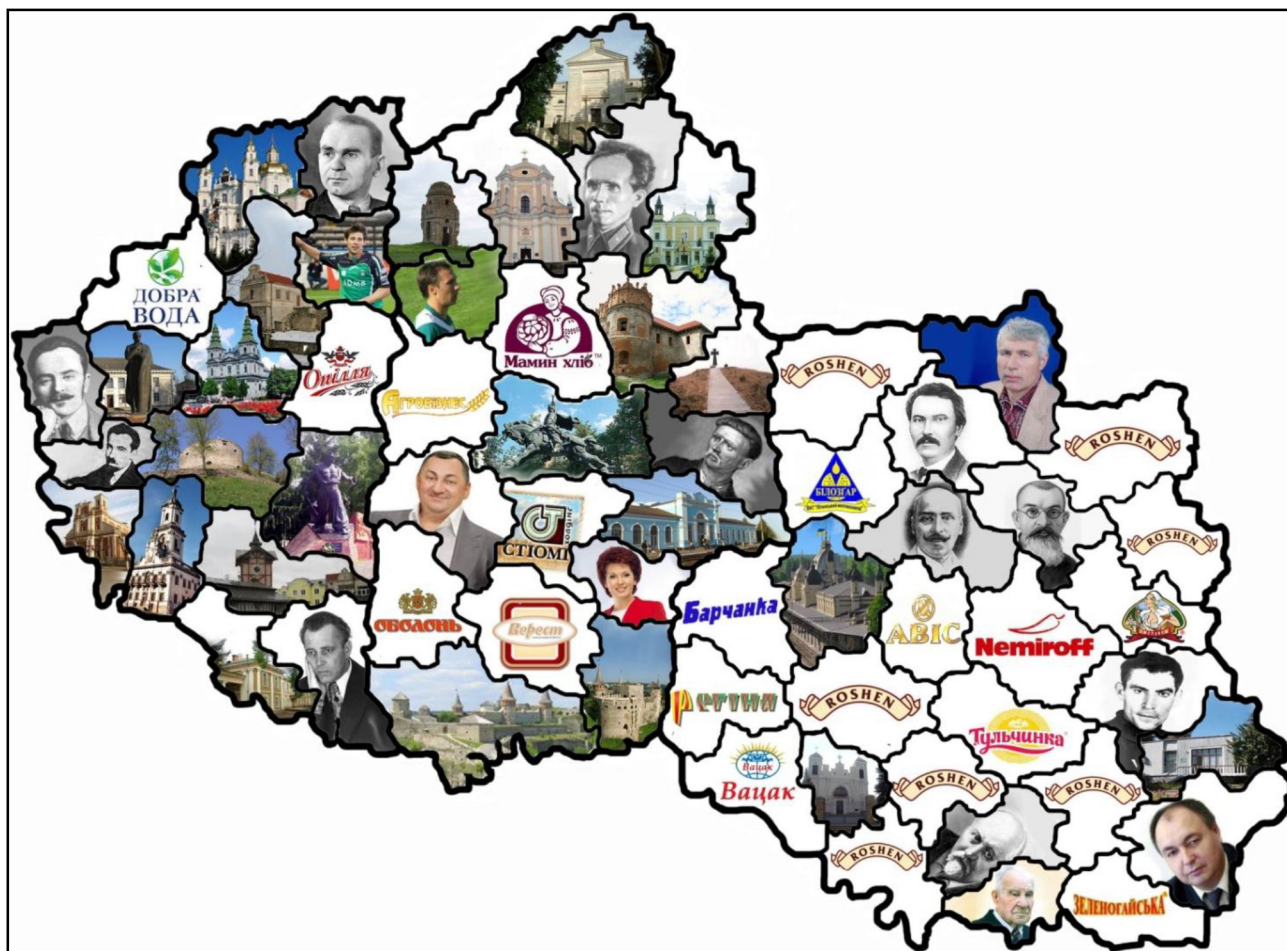

Fig. 9. Absolute dominants

level of historical and cultural monuments in the Western part of Podolia; 2. high concentration of product manufacturers that own well-known trademarks in the eastern part of Podolia; 3. as a hypothesis, the higher level of public interest in the Western Podolia in local historical and cultural heritage as a manifestation of the strongest local and national patriotism.

Administrative units belonging to Types II and III have one distinct dominant among local geographical images, which subjugates the other geographical images and myths, structuring in this manner territorial image-geographical system. Mental space of such areas is well structured and conservative, but strongly depends on the state of the dominating images. Since the territories of the Type II has a significant amount of strong images, the weakening or disappearance of the dominant image will increase the ratings of its competitors, but also lead to the transformation of the entire image-geographical system in line with the new dominant image. At the same time on the territories of Type III, voiding a significant reserve of geographical images, the disappearance of the dominant image would have a destructive impact on entire image-geographical system. Mental space of administrative units belonging to the I Type, as a rule, is well-structured with several dominating images at the highest level of hierarchy. The loss of one dominating image may be simply compensated by the strengthening of the other, so adaptation of image-geographic

system may proceed relatively easy; in process of its development leading images may periodically replace each other. Units of Type IV have no distinct dominant images, so the loss of one particular image does not significantly affect the hierarchy of image-geographical system but has a high destructive role due to the small total number of images. Image-geographical systems of such areas exist at an early stage of formation and are very vulnerable.

Image-geographic systems in Vinnytsia and Ternopil oblasts are well developed, stable and hierarchized, which is reflected in the following signs:

1. Presence of symbolic images that are well known through the entire respective oblast.
2. Presence of images dominating in a large number of administrative units.
3. Clear hierarchy of images, including significant predominance of dominant images over the competitors.
4. Dominance of images relating to longstanding objects (by the time of occurrence or existence).

These peculiarities contribute to the growth of the share of administrative units belonging to the Types I, II and III.

On the contrary, the following signs indicate instability and dynamism of image-geographical system in Khmelnytskyi oblast:

1. The lack of symbolic images that are well known

through the entire oblast: the vast majority of images are known only to the people from separate administrative units.

2. The lack of images dominating in a large number of administrative units. Each territory has its own dominant, associated with a purely local context.

3. The absence of a clear hierarchy of images that often leads, among other consequences, to the lack of clearly defined dominant. The current ratings of dominant images are very close to the ratings of their nearest competitors, so in the near future the situation may change.

4. The prevalence of modern images, i.e. those that relate to the objects that recently occurred or existed. This is clearly seen in the analysis of the images of prominent personalities as dominance of contemporaries, whose contribution to public life may be repeatedly reviewed in the near future.

All these features lead to a greater diversity of images, both territorial and structural (within separate administrative unit), and the dynamism of the entire image system and their hierarchy, as well as to the predominance of administrative units belonging to the Types I and IV.

Conclusions

1. Population of Podolia has demonstrated a high degree of local geographical specificity reflection, indicating thousands of local geographic images and hundreds of local myths. Respondents always tried to find some unique objects within the surrounding

territory, even if such objects have no outstanding social, cultural or historical value and remain unknown for a vast majority of Ukrainians.

2. Different areas within Podolian region have different structure of the local image-geographical system with predominance of either monuments, or outstanding personalities, or trademarks. The specific ratio of individual geographic specificity elements in the perception can be explained by both real spatial diversity of the geographical specificity and local values and amenities.

3. Image-geographical systems of Podolian region differ by total number of geographical images, depth of their perception and prevalence of dominant images, which affects persistence and stability of their internal hierarchical structure.

4. Image-geographical systems have different levels of development and stability in various areas within Podolia. While in Vinnytsia and Ternopil oblasts they are quite well developed, stable and hierarchized, in Khmelnytskyi oblast it is just developing, dynamic and so should be quite unstable.

5. To further disclose the laws and patterns of local geographical specificity perception, it is advisable to conduct studies of geographical image systems at the level of individual settlements. In addition to the theoretical significance, such studies will be of great practical importance in the context of territorial sustainable development and rational use of local symbolic resources.

References:

1. Gončarik A. A. Issledovanie regional'noj identičnosti nacional'noj okrainy [The study of regional identity at national periphery]. *Identičnost' kak predmet političeskogo analiza* [Identity as a subject of political analysis]. Moscow, 2011, pp. 219–224. (In Russian).
2. Gricenko A. A. Rossijsko-ukrainskoe porubež'e i regional'naâ identičnost' v Kurskoj oblasti [Russian-Ukrainian borderline and regional identity in Kursk oblast]. *Gumanitarnye resursy kul'urnogo razvitiâ (na primere estestvenno-prirodnogo i kul'turnogo nasledijâ)*. [Humanitarian resources for cultural development (example of natural and cultural heritage)]. Moscow, 2009, pp. 355–364. (In Russian).
3. Krylov M. P. *Regional'naâ identičnost' evropejskoj Rossii* [Regional identity is European Russia]. Moscow, 2010, 240 p. (In Russian).
4. Mezenceva N., Mezencev K. Percepčijni portreti regioniv Ukraïni [Perceptual portraits of Ukrainian regions]. *Regional'ni problemi Ukraïni: geografičnij analiz ta pošuk šlâhiv virišennâ* [Regional problems of Ukraine: geographical analysis and search for solutions.]. Kherson, 2005, pp. 208–213. (In Ukrainian).
5. Mitin I. I. Mifogeografiâ kak podhod k izučeniû množestvennyh real'nostej mesta [Mythogeography as an approach to studying multiple realities of space]. *Gumanitarnaâ geografiâ: Naučnyj i kul'turno-prosvetitel'skij al'manah* [Humanitarian geography: Scientific, cultural and educational almanac], 2006, Vol. 3, pp. 64–82. (In Russian).
6. Mitin I. I. Na puti k mifogeografii Rossii: «igry s prostranstvom» [On the way to mythogeography of Russia: «playing with space»]. *Vestnik Evrazii* [Bulletin Of Eurasia], 2004, Vol. 3, pp. 140–161. (In Russian).
7. Morozova E. V., Ul'ko E. V. Lokal'naâ identičnost': formy aktualizacii i tipy [Local identity: forms of actualization and types]. *POLITEKS* [Political Expertise], 2008, Vol. 4, pp. 139–151. (In Russian).
8. Nazukina M. V. Regional identity [Regional identity]. *Političeskaâ identičnost' i politika identičnosti* [Political identity and the policy of identity], Moscow, 2011, Vol. 1, pp. 143–147. (In Russian).
9. Nazukina M. V. *Regional'naâ identičnost' v sovremennoj Rossii: tipologičeskij analiz* [Regional identity in modern Russia: a typological analysis]. Author's abstract of PhD Thesis. Perm, 2009, 26 p. (In Russian).
10. Olijnik Â. B., Gnatûk O. M. Metodični pidhodi do doslidžennâ teritorial'noï identičnosti naselennâ [Methodological approaches to the study of territorial identity of population]. *Ukraïns'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian geographical journal], 2013, Vol. 3, pp. 34–39. (In Ukrainian).
11. Raffestin C. Immagini e identità territoriali. *Il mondo e i luoghi: Geografie dell'identità e del cambiamento*. Piemonte, 1983, pp. 3–11. (In Italian).

12. Samoškina I. S. *Territorial'naâ identičnost' kak social'no-psihologičeskij fenomen* [Territorial identity as a socio-psychological phenomenon]. Author's abstract of PhD Thesis. Moscow, 2008, 29 p. (In Russian).
 13. Sliz A., Šepanskij M. S. Lokal'naâ i regional'naâ identičnost' v processe globalizacii [Local and regional identity in the globalization process]. *Vestnik SevGTU* [Bulletin of Sevastopol State Technical University], 2009, Vol. 94, pp. 3–7. (In Russian).
 14. Smirnova N. A. *Regional'naâ identičnost' v usloviâh sovremennogo rossijskogo obščestva* [Regional identity in the modern Russian society]. Author's abstract of PhD Thesis. Volgograd, 2004, 27 p. (In Russian).
 15. Tiškov V. A. *Tri karty* [Three maps]. Access mode: http://valerytishkov.ru/cntnt/novye_publicacii/vatishkov_.html. (In Russian).
 16. Zamâtin D. N. Identičnost' i territoriâ: gumanitarno-geografičeskie podhody i diskursy [Identity and territory: humanitarian-geographical approaches and discourses]. *Identičnos' kak predmet političeskogo analiza* [Identity as a subject of political analysis]. Moscow, 2011, pp. 186–203. (In Russian).
 17. Zamâtin D. N. Soprostanstvennost' i identičnost' [Co-spatiality and identity]. *Mir psihologii* [World of psychology], 2012, Vol. 69, pp. 104–123. (In Russian).
 18. Zamâtina N. Ů. Problemnoe pole territorial'noj identičnosti v kontekste organizacii i samoorganizacii social'nyh struktur [The problem field of territorial identity in the context of organization and self-organization of social structures]. *Mir psihologii* [World of psychology], 2012, Vol. 69, pp. 123–137. (In Russian).
 19. Zamâtina N. Ů. Smysl položenîâ: mesto v mental'no-geografičeskikh prostranstvah [Sense of location: a place in mental-geographical spaces]. *Meždunarodnyj žurnal issledovanij kul'tury* [International journal of cultural studies], 2011, Vol. 4 (5), pp. 60–68. (In Russian).
 20. Zamâtina N. Ů. Territorial'naâ identičnost': tipy formirovaniâ i obrazy territorii [Territorial identity: types of development and territorial images]. *Identičnost' kak predmet političeskogo analiza* [Identity as a subject of political analysis]. Moscow, 2011, pp. 203–212. (In Russian).
-

ЗМІСТ

Олійник Я., Нич. Т., Голуб Г.	Життєдіяльність населення регіону: принципи формування і структура	3
Балабанов Г.	Сучасна Україна крізь призму транскордонних потоків населення	9
Дмитрук О., Кулініч М.	До питання щодо організації відпочинку на природі мешканців великих міст регіону Середнього Подніпров'я (на прикладі м. Києва)	18
Дудник І., Борисюк О.	Методологічна роль категорії «суспільно-географічна система» в управлінні розвитком регіону	23
Смирнов І., Качур О.	Геопросторові рівні дослідження та функціонування системи управління поставками в агропромисловому комплексі Канади	27
Бобровицький А.	Моделювання розвитку економіки України з урахуванням інтеграції в світові та регіональні системи взаємовідносин	33
Сосницька Я., Слащук А., Поручинський В.	Особливості трансформаційних змін фермерських господарств у Волинській області: суспільно-географічні дослідження	38
Колотуха О.	Умови та фактори формування попиту на спортивний туризм у світі	45
Стафійчук В.	Тематика політико-географічних публікацій в Україні за 1990-2012 роки	55
Кононенко О., Свинарець С.	Оцінка регіональних відмінностей формування «зеленої» економіки в Україні	62
Мельничук А., Хмельницький О.	Напрями та особливості зміни функції території середнього міста в Україні у пострадянський період розвитку (на прикладі міста Бердичів)	68
Осіпчук І.	Територіальні відмінності розвитку транспортної інфраструктури Рівненської області	75
Остапенко П.	Основні напрямки перспективного розвитку системи розселення Полтавської області	81
Гнатюк О.	Сприйняття місцевої географічної специфіки населенням Поділля	88

CONTENTS

Oliynyk Ya., Nych. T., Golub G.	The Activity of Regional Population: Principles of Formation and Structure	3
Balabanov G.	Modern Ukraine through Cross-Border Population Flows	9
Dmytruk O., Kulinich M.	To the Issue of Organization the Outdoor Recreation for the Citizen of Big Cities in the Middle Dnieper Region (on the Example of Kyiv City)	18
Dudnik I., Borisyuk O.	Methodological Role of Socio-Geographical Systems in the Management of Regional Development	23
Smyrnov I., Kachur (Shmatok) O.	Geospatial Levels of Research and Operation of Agribusiness Supply Management in Canada	27
Bobrovytskyi A.	Simulation of Ukraine's Economic Development Based on the Integration into the Global and Regional Systems of Relations	33
Sosnytska Ya., Slashchuk A., Poruchynskyi V.	Distinctive Features of Farm Business Transformation Changes in Volyn Oblast: Human-Geographical Research.	38
Kolotukha O.	Conditions and Factors Determining the Demand for Sports Tourism in the World.	45
Stafichuk V.	Subjects of Publications in the Field of Political Geography in Ukraine During 1990-2012 Years	55
Kononenko O., Svynarets S.	Evaluation of the Regional Differences of the "Green" Economy Development in Ukraine	62
Melnychuk A., Khmelnitskyi O.	Directions and Peculiarities of Territorial Functional Changes in a Medium Size Ukrainian Town in the Post-Soviet Period of Development (Case of Berdychiv)	68
Osipchuk I.	Development of Transport Infrastructure in Rivne Oblast: Spatial Differences	75
Ostapenko P.	The Resettlement System of Poltava Oblast: The Main Directions of Perspective Development	81
Gnatiuk O.	Perception of Local Geographical Specificity by the Population of Podolia	88

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Випуск 71

Підписано до друку 20.05.2015 р.

Авт. друк. арк. . Обл.-вид. арк. 8 Тир 300. Зам. № . Видавництво географічної літератури «Обрії». Свідоцтво Держкомінформ України ДК № 23 від 30.03.2000 р. Київ, вул. Метрологічна, 14-6, оф. 3. Телефон: (044) 492-06-22

Відповідальний редактор: Я. Б. Олійник

Заступник відповідального редактора: К. В. Мезенцев

Відповідальний секретар: О. М. Гнатюк

Верстка і художнє оформлення: А. В. Орещенко, О. М. Гнатюк

До уваги авторів

Інформацію для авторів, зокрема, вимоги до оформлення та подання статей, процедуру розгляду публікацій, рекомендації для авторів та етичні зобов'язання можна переглянути на офіційному веб-сайті збірника: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

Автори опублікованих статей несуть повну відповідальність за оригінальність та авторську автентичність опублікованих творів і захищеність прав інтелектуальної власності на твір (ст. 14 та 15 Закону України “Про авторське право та суміжні права”, Кримінальний Кодекс України, ст. 176 та Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 51), за підбір і точність наведених фактів, цифр, цитат, географічних назв, власних імен людей, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань на літературні джерела та інших відомостей. Редакційна колегія збірника може не поділяти думку авторів. Прийняті до друку статті проходять наукове та літературне редагування.